

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca univ. doc. dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXI. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadač poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Mihál J., Samo Czambel — — — — —	261
Stanislav J., Reč, hudba a spev — — — — —	268
Ružička J., O používaní prechodníkov — — — — —	282
Miko F., K podstate štýlového javu v reči — — — — —	294

Zprávy a posudky

Logopédia, J. Liška — — — — —	300
Zomrel H. Ułaszyń, L. Dvonč — — — — —	301
Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, Slovenská gramatika, M. Marsi- nová — — — — —	301
Jozef Ružička, Skladba neurčítka v slovenskom spisovnom jazyku, Š. Ondruš	318

Rozličnosti

Nadržať niekomu — strániť niekomu — chytať niekomu stranu, stránku? M. Hayeková — — — — —	320
Číslovka milión, A. Bujalka — — — — —	321
Stromy okolo cesty? Fr. Miko — — — — —	322
Ču Te — Ču Tea — Ču Teho? F. Vokál — — — — —	322
K etymológii slova rováš, J. Škultéty — — — — —	323
Mrazené či zmrazené potraviny? K. Habovštiaková — — — — —	323
Pravopis tvarov základných čísloviek sedem a osem. G. Horák — — — — —	324

SAMO CZAMBEL

(1856—1909)

Ján Mihál

Tohto roku si pripomínáme sté výročie narodenia S. Czambla. Bez jeho *Slovenského pravopisu* a bez jeho znamenitej *Rukováti spisovnej reči slovenskej* boli by nás zastihli rozhodujúce udalosti na začiatku tohto storočia, storočia sociálnych revolúcií, keď sa jednotlivé utláčané národy v Európe začali osamostatňovať — ako rozviazaný snop. Spisovná slovenčina, kodifikovaná Czamblom, stala sa, aby som sa obrazne vyslovil, povrieslom, čo nás v časoch našich sklamaní a nádejí rečove držalo pokope. Takéto diela mohol napísať iba človek s pevným slovenským národným povedomím. Kde nadobudol Czambel slovenské národné povedomie? Ako odpoveď na túto otázku uvedieme niekoľko dát z jeho života.

Samo Czambel sa narodil v Slovenskej Lupči 24. augusta 1856 a náhle zomrel 18. decembra 1909 vo svojej vile na Csillaghegyi pri Budapešti následkom cukrovky, na ktorú trpel celých posledných pätnásť rokov svojho života. Czambel rástol v Slovenskej Lupči v takých pomeroch, ktoré nemohli zostať bez vplyvu na dušu vnímavého mládenca. Jeho rodiskom hýbal v tých časoch duch rodolásky, a to už od začiatku XIX. storočia. V rokoch 1811—1827 bol tam evanjelickým farárom Daniel Lichard a po ňom Jozef Melezer, ktorí učili milovať slovenský národ. V Slovenskej Lupči už v r. 1847 založili nedeľnú školu pod „prednostenstvom“ horlivého národovca Eduarda Ličku. V roku 1863 založili Lupčiansky čitateľský spolok. Jeho základným majetkom boli knihy, ktoré daroval Ľudovít Groszmann, profesor banskobystrického gymnázia, a jeho brat, lupčiansky notár. Za Czamblovho chlapčerstva bývali v Lupči Reussovci (Ľudovít a Gustáv, lekári), lekárnik Burjan, učiteľ Cochius, učiteľ Stránsky, Kusovci, Šustekovci, Šuhajdovci, Makovickovci, Peťkovci, Balkovicovci atď. U Czamblovho otca v hostinci Na mýte schádzala sa ako u richtára spoločnosť týchto najpoprednejších občanov a pretriasala všetky národné udalosti rokov 1862—1875. Duch mladého zápalistého študenta pozoroval takto film národných udalostí, začínajúci Memorandom a vtiahnutím biskupa Moysesu do rezidencie v susednej Banskej Bystrici; dopočul sa o tom, ako vymenovali na banskobystrické gymnázium slovenských profesorov a ako ich už r. 1867 pozbavili miesta a zotrelí slovenský ráz gymnázia; videl horliť za Maticu, zbierať zlaté mince a šperky na budovy Matice slovenskej a gymnázií, počúval reči o rakúsko-uhorskom vyrovnaní, o konštitucionalizme. Videl, že otec ako richtár musel predplácať a odoberať časopis *Svornosť*, ktorý vydával a z tajného fondu udržiaval povestný maďarizátor Grünwald, podžupan Zvolenskej stolice; časopis, ktorý zastával stanovisko, že v Uhorsku ani pastierom nesmie byť, kto nevie po maďarsky. Videl zrušovať slovenské gymnáziá, učiteľský ústav a Maticu.

Nedobrá vplyv tohto maďarizačného úsilia skúsil i sám v rodičovskom dome,

nakoľko otec vyobcoval z neho Národné noviny a výslovne ich zakázal čítať i Samovi. Potajomky mu ich požičiaval potom cez prázdniny Andrej Šustek.

Gymnaziálne štúdiá odbavoval Czambel v B. Štiavnici, v Rim. Sobote a v Kežmarku, kde v r. 1875 i maturoval. V tom istom roku v jeseni výlučne na otcovu žiadosť sa zapísal na právnickú fakultu budapeštianskej univerzity, ale pre právo nemal zmyslu, čo dokazuje i fakt, že ako právnik sa zapodieval slovenčinou, nie právom.

Z týchto čias pochádza jeho *Vocabularium barbarum* čiže *Cudzíe slová v slovenčine (ich pôvod)*. „Zostavuje Sam. Czambel, I. roč. jurista. Zv. Lupča 1876, 19/6.“ Vocabularium má štyri zošity. V prvom z nich vysvetľuje pôvod každého slova, v ostatných už nie. V najobjemnejšom zošite je do 2500 cudzích slov; neskoršie pripojil k nim Czambel aj slovenské výrazy. Zo študentských čias pochádza i listkový zoznam cudzích slov, ale iba z litier A—J. (Pozri Weingart, Sborník Filozofickej fakulty UK v Bratislave, roč. I, č. 17, str. 18.)

Právo hneď po prvom semestri nechal a prešiel na filozofickú fakultu do Viedne, kde bol žiakom známeho slavistu Vatroslava Jagića. Z Viedne odišiel neskôr do Prahy, kde počúval prednášky Martina Hattalu.

Ako študent filozofie žil Czambel veľmi skromne, lebo si prestupom na filozofickú fakultu rozhneval márnomyseľného otca, ktorý mu pol druhu roka odopieral každú podporu. Ale Czambel sa prebil, lebo sa prebiť chcel. Otec sa pomeril s ním len potom, keď mu Samo ukázal svoje prvé literárne plody — príspevok v Slovenských novinách o Sládkovičovej poézii.

Po skončení štúdií dostal sa Czambel do prekladateľského oddelenia Ministerstva vnútra v Budapešti a tým súčasne i medzi žarnovy: na jednej strane jeho slovenské národné povedomie a na druhej strane úradný maďarizačný tlak na úradníkov, najmä na Ministerstve vnútra. Czambel diplomatizoval, taktizoval, ale hoci zavše zašiel až príďaleko, svoj rod nikdy nezradil. Dobré vedel, že stať si do služieb ducha malého zahriaknutého národa, ktorý v hlavách šovinistických buržoáznych maďarských politikov ani nejestvoval, znamenalo naozaj cestu života trfnistú. Ale Czambel sa jej nezľakol, lebo jeho láska k materčine a k národu bola aj vedecky zdôvodnená, teda silnejšia než všetky prekážky a intrigy. Czambela so všetkými jeho chybami a prednosťami sformovali vtedajšie politické pomery. Kapitalizmus so všetkými svojimi nedostatkami dostupoval na vrchol svojho rozmachu. Malé národy, ktoré sa v Rakúsko-uhorskej monarchii hlásili o svoje národné a politické práva, viedenská i peštianska kapitalistická vláda zahriakala v mene jednotnej štátnej myšlienky a suverénneho národa — tam nemeckého, tu maďarského. Nuž v takýchto politických a spoločenských pomeroch, ak chcel Czambel voľačo vykonať v prospech spisovného jazyka Slovákov, musel veru i diplomatizovať, i taktizovať.

Isteže vo svojej maďarskej politickej brožúre *A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője* (Turč. Sv. Martin 1902) zašiel príliš ďaleko. Tak isto aj vo svojom neuverejnenom článku *Slovenskí evanjelici nectia samých seba* (pozri Weingart, Ideové pozadí díla Czamblova, ČMF IX), kde je tento pasus: „Ak sa pred Bohom nehanbíme za tú jazykovú ústrojnosť, ktorou nás obdaril Boh, nuž predsa už raz vstúpme do seba a urobme krok, ktorý sme mali dávno urobiť: odbavujeme služby božie po slovensky. Ak sa pred Bohom hanbíme za slovenčinu, ktorú sám do nás vstúpil, tak prijmime jazyk bližší od českého, jazyk, ktorému naši cirkevní a svetskí hodnostári a najväčšia časť cirkevníkov rozumejú, ktorý vládne školou, verejnosťou, ktorý poskytuje rozličné výhody... Ak sa pred Bohom, ktorý nás

nestvoril Čechmi, hanbíme za svoj materinský jazyk, prijmime jazyk maďarský“. Tu zašiel Czambel naozaj príliš ďaleko. Lež i tento apel na slovenských evanjelikov musíme chápať ako výkrik zo zúfalstva človeka, čo jasne videl osud svojho národa, ktorý svojou krvou, svojou prácou a prírodným bohatstvom svojej domoviny mal saturovať iba bližšie i vzdialenejšie, počtom silnejšie národy. Czambel chcel byť a bol verným synom svojej macošskej vlasti uhorskej v nádeji, že bez valenrodizmu, rozumnou a naozaj ľudskou dohodou sa upraví štátoprávne postavenie Slovákov tak, aby si sami vládli vo svojej užšej domovine. Pripúšťame, že politicky a štátoprávne bol za koncepciu jednotného Uhorska, tak ako bol Palacký za Rakúsko, teda bol Uhrom, ale maďarónom, ako ho biľagovali buržoázni odporcovia slovenčiny (Weingart a i.) — rozhodne nebol. Keby Czamblovi súčasníci, najmä slovenskí národovci a jeho intímni priatelia (Škultéty, Vajanský; pozri *Národné Noviny* z r. 1909, č. 150) neboli vydali svedectvo o jeho slovenskom povedomí a zmyšľaní, hádam na prvý a bežný pohľad by sa i dalo veriť tomu, čo Weingart (cit. ČMF) z odcitovaného apelu vyvodzuje, že totiž Czambel bol maďarón. I P. Sochán v Czamblovom životopise (*Živena* I, 1910, str. 25) i Ján V. Ormis (SP LIV, 41 a n. a 96 a n.) hodnotiac *Czambel emlékkönyv* — Czamblovu pamätnicu, ktorú vydala iredentistická spoločnosť Felvidéki tudományos társaság — Hornouhorská vedecká spoločnosť v Pátkostoloch (Pécs) v r. 1937, veľmi jasne dokazuje, že Czambel maďarónom nebol a že celá jeho maďarská brožúra bola len taktizovaním. V spomenutom referáte uvádza J. V. Ormis množstvo dokladov na Czamblovo zmyšľanie a všetku dovtedajšiu literatúru o Czamblovi. (Pozri i môj príspevok v SR XII, str. 191.) Teda Czambel bol verným synom svojho národa a svoj materinský jazyk a spisovný jazyk slovenský pokladal za vec svojho srdca.

A napokon Czamblovo slovenské zmyšľanie dokazuje i ten fakt, že všetky svoje práce okrem menších (*Tót hangtan* — Slovenské hláskoslovie, príspevok o Slovákoch a slovenčine v diele Magyarország írásban és képen — Uhorsko v písomníctve a v obrazoch — a spomenutá už brožúrka *A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője* (Minulosť, prítomnosť a budúcnosť česko-slovenskej národnej jednoty) napísal po slovensky a všetky svoje knižné publikácie, o ktorých bude tu reč, okrem *Rukováti spisovnej reči slovenskej* (Turč. Sv. Martin 1902), vydal vlastným nákladom. Takto mohol robiť iba naozajstný rodolub.

Czambel sa fatálne mylil iba v štátoprávnej koncepcii, lež i to len preto, že v tých časoch ešte nebolo iné východisko. Môže byť „veľký milovník slovenčiny“ maďarónom? A Czambla nazýval J. Škultéty (*Rukoväť*, 3. vyd., str. 329) veľkým milovníkom slovenčiny.

Czambel bol človek nadmieru pracovitý, usilovný, skromný, žil utiahnuto jedinej svojej láske — slovenskej jazykovede. Mnohým mladým adeptom slovenskej jazykovedy môže byť a mal by byť vzorom. Aspoň toľkoto o Czamblovi ako človeku.

Czambel ako učenec išiel cieľavedome za vedou, ktorá bola úzko spätá so životom národa. Vieme, že v kapitalistickej spoločnosti sa veda, najmä jazykoveda, často zneužívala. Czambel si zachoval v tomto smere práve svojím taktizovaním úplnú vedeckú nezávislosť, čoho dôkazom je i to, že zo spisovného jazyka slovenského usiloval sa eliminovať zbytočné maďarské vplyvy lexikálne i frazeologické, hoci bol vysokým úradníkom Ministerstva vnútra.

Keď posudzujeme Czamblove jazykovedné práce, jedno si musíme uvedomiť: nebolo na svete spisovného jazyka, ktorého uzákonenie a normovanie by bolo vy-

volalo toľko zbytočných a jalových sporov, neoprávneného hnevu a prázdnych kultúrnych búrok, ako to bolo v prípade spisovného jazyka slovenského.

Po búrkach, ktoré sa utíšili hodžovsko-hattalovským kompromisom, nastalo v slovenskej jazykovede naozaj ticho ako po búrke. Ticho trvalo štyridsať rokov. Len v deväťdesiatych rokoch minulého storočia sa strhli búrky znova, keď začali vychádzať Czamblove jazykovedné diela. Boj, čo sa strhol, mohol viesť úspešne len Czambel, človek húževnatý, do boja pripravený a dôsledný.

Prvý odborne školený slovenský jazykovedec nepúšťal sa do všeobecných teoretických jazykovedných problémov, nezaujímal sa o problémy všeobecnej lingvistiky, čo mu vyčítuje L. Novák (SP L, str. 750 a n.), a nerozptyľoval sa ani problémami porovnávacej jazykovedy slovanskej, tobôž nie indoeurópskej, ale z celej duše sa venoval iba jazyku slovenskému, lebo to uznával za najnaliehavejšiu potrebu. Teoretické problémy všeobecnej jazykovedy ponechával učencom šťastlivejších národov, čo už mali svoj literárny jazyk viac-menej ustálený, kodifikovaný a normovaný. Nedal sa zviest' z nastúpenej cesty ani na tie časy váblivým učením mladogramatickej školy, hoci vo svojom diele *Slováci a ich reč* (Budapešť 1903) mohol na dôkaz svojej nie práve šťastlivo formulovanej hypotézy o juhoslovanskom pôvode Slovákov a slovenčiny uviesť viac jazykovedných ako historických dôkazov vo forme výrokov skutočných a domnelých autorít. Toto mu správne a oprávnene vyčítuje i J. Stanislav (Elán IV, č. 9, str. 2). Ale tejto chyby sa dopustil nielen Czambel, ale i poľský slavista Stieber (Lud słowiański I), a to oveľa neskoršie ako Czambel.

Sprvu pracoval Czambel metódou deduktívnou a dogmatickou, hoci metóda induktívna je účinnejšia a spoľahlivejšia pri riešení mnohých jazykovedných problémov. I toto sa oprávnene vyčítuje Czamblovi (Weingart, Novák).

Ale potom, akoby sa bol Czambel spamätal, začal pracovať induktívne: zbieral jazykové fakty a na základe zozbieraného materiálu chcel vysloviť už nie hypotézu, ale vyvodiť pevný uzáver, ktorý by ťažko bolo podvracať.

Mal veľkolepý plán, ktorého realizácia bola nad sily aj takej silnej osobnosti, akou bol Czambel: preskúmať jazyk slovenského ľudu, zozbierať jazykový materiál a na základe materiálu dokázať, že jazyk Slovákov je samostatným slovanským jazykom ako hociktorý iný slovanský jazyk. Okrem toho chcel slovenský spisovný jazyk zreformovať na podklade ľudovej reči. Žiaľbohu, stačil vydať knižne len jazykový materiál o východoslovenskom nárečí. Jazykový materiál zo stredoslovenských nárečí, ktorý Czambel zozbieral, uverejnil zväčša prof. J. Polívka v Súpise slovenských rozprávok.

Ako pracoval Czambel? Netajil, že pracoval nie ľahko, vraj kým dal niečo vytlačiť pod vlastným menom, niekoľko ráz a po istých prestávkach to znova a znova čítal (*K reči o slovenskom pravopise*, Budapešť 1891, str. 38). Ak sa Czambel i mýlil, nesmieme lomiť nad ním palicu. Už hneď vo svojej prvej knihe (*Príspevky k dejinám jazyka slovenského*, Budapešť 1887, str. 130) píše, že „mal na očiach vecnosť“, ak sa vraj proti tomu prehrešil, robil tak nevedomky; nuž a teda musíme uznať, že písal o veciach, o ktorých pred ním nik podrobne nepísal a nik ich dôkladnejšie nespracoval. Czambel ešte len zbieral, excerptoval, polemizoval, hájil, dokazoval samobytnosť slovenského jazyka, i to viac historicky ako lingvisticky. Realizácia Czamblovho plánu vyžadovala celý sbor spolupracovníkov, vyžadovala slovenskú akadémiu a univerzitu. Zo svojho zamýšľaného plánu realizoval Czambel veľmi málo, ale dal podnet a ukázal smer budúcim slovenským jazykovedným pracovníkom.

Neprávom sa vyčítavala Czamblovi nekritickosť (Weingart a Novák) pri preberaní rozličných náhľadov od historikov, filológov a národopiscov. Táto výčitka je v rozpore s tým, čo Czambel radí: aby sme vraj nevydávali svoje uzávery verejne za správne, pokiaľ ich sami neuznáme za správne. Čo je primerané, to musí schváliť život. Czambel sa nikdy nezastával hlavato toho, čo len sám uznával za dobré. Veľmi pohotovo polemizoval so svojimi odporcami a odrážal ich útoky.

Czamblova juhoslovanská hypotéza vyvolala prudký odpor tých buržoáznych filológov, ktorí popierali osobitosť slovenského jazyka v rodine slovanských jazykov, hoci Czambel sám „teóriu“ len nadhodil na základe niekoľkých, ani nie podstatných jazykových javov, ale nikdy ju nerozvádzať a lingvisticky nikde nedokazoval. Chybil iba vo formulácii svojej „juhoslovanskej hypotézy“. Lenže odporcovia slovenčiny mali veľké oči.

S Czamblovou „juhoslovanskou hypotézou“ okrem Pastrnka v Čechách zaoberali sa u nás J. Stanislav (čas. Bratislava V) a L. Novák (Škultétyho sborník). Fakt, že najmä v strednej slovenčine sú také isté jazykové javy ako v juhoslovanských jazykoch, nedá sa ničím a nijakým lingvistickým dôkazom poprieť. Lenže z tohto nik nesmie vyvodzovať uzáver, že Slováci sú juhoslovanského pôvodu a že slovenčina patrí do skupiny juhoslovanských jazykov. Tie spoločné slovensko-juhoslovanské jazykové javy sa mohli vyvinúť i paralelne a nemusia byť ani juhoslovanským vplyvom na slovenčinu, ani slovenským vplyvom na juhoslovančinu, a to ani vtedy nie, keď uznávame, a nemôžeme neuznať, že pred príchodom Maďarov Slováci susedili s Juhoslovanmi. Tento problém nie je riešený s konečnou platnosťou ani dnes.

Je isté, že pred Czamblom bol v slovenskom spisovnom jazyku chaos nielen v slovníku, ale i v pravopise a v gramatike. Dokazujú to i Czamblove *Príspevky k dejinám jazyka slovenského*, najmä stať „Ako písal Viliam Pauliny-Tóth“. Czambel postavil slovenský spisovný jazyk lexikálne, pravopisne a gramaticky na vlastné nohy. Bol nekompromisný, neobzeral sa ani na východ, ani na západ, jediným prameňom, z ktorého môže a má spisovný jazyk načierať, bol mu živý jazyk slovenského ľudu, slovenské nárečia. O poriadku slov vo vete vyslovil i Czambel správnu zásadu: čo zmyslom patrí dovedna, dávaj vo vete spolu. Na štýle slovenských spisovateľov pred Czamblom bola pečať humanistického štýlu, neprirodzeného poriadku slov vo vete. Poradie gramatických pádov v jeho Rukováti je vedecky správnejšie nielen so zreteľom na sémantiku jednotlivých pádov, ale i pre pádovú homonymitu, ako je to poradie, čo používajú terajšie slovenské gramatiky. Czambel obohatil slovenskú frazeológiu a normoval syntax slovenského spisovného jazyka na základe dobrého ľudového úzu.

Czamblovým prvým jazykovedným dielkom je po maďarsky písaná brožúrka *Tót hangtan* (Budapešť 1880) čiže Slovenské hláskoslovie. Má tri časti. V prvej preberá slovenské hlásky. Medzi slovenské dvojhlásky zaradil i *ou*, čo dnes už vôbec nepokladáme za dvojhlásku. Okrem dvojhlásky *ie* uvádza i dvojhlásku *io* (*diouča, poliouka*). Chybné tvrdí, že spoluhlásky *l, r* sa používajú vo všetkých slovanských jazykoch ako slabikotvorné hlásky, čo nie je pravda. Hovorí o striedniciach za staroslovenské *ъ, ъ, ę, ѣ*, pravda, tiež s istými chybami v transkripcii stsl. tvarov jednotlivých slov, napr. „лѣтъкъ“ miesto správneho *lęvękvъ*, „лѣтъ“ namiesto správneho *lęvę* a pod. Nevhodne si volil príklady na striednicu *u* za stsl. tvrdý jer v slovách *pluk, chlum, tlupa, ruvať*, lebo tieto slová sú v slovenčine knižné. Nesprávne vykladá terajšie striednice v slovenčine za pôvodné *el, ol, or, vr*. V druhej časti hovorí o hláskových zmenách, o sťahovaní čiže kontrakcii, o zmene

samohlások na dvojhlásky, o dlžení a krátení samohlások, slovom o všetkých zmenách, ktoré terajšou terminológiou nazývame striedaním, napr.: *hovädo/hoviad, vera/viera, nes/niest, horeť/horieť, ryba/rybám, duša/dušiam, kúpiť/kupec, dubom/dubom, synove/synovia, mene/mňa, retten/ratovať, vortuch/fiertuch. sneh/sňah, šepkať/šopkať, beri/ber, nesi/nes, orol/orla, episkop/biskup, čipka/čipôk/čipák, hradba/hradie, missa/omša, rätoty/ortuť*; ďalej hovorí o hiátových hláskach (*bijem, volávam*), o asimilácii spoluhlások, a to o neúplnej (*kladti/klást*) a úplnej (*krátky/kratší, mladý/mladší*), o prvej a druhej palatalizácii, o mäkčení *d, l, n, t*, o mäkčení sykaviek, o zmenách typu *šibrinkovať/šimrinkovať, česnak/cesnak, sigot/sihoť, šiky/miky* a pod. a o iných stratách hlásky (*bohdať/bodaj, tisknúť/tisnúť, šidlo/šilo, stblo/zblo, obvojok/obojok, obvlak/oblak*), o predsúvaní a o vkladaní (*arest/hárešť, rdja/hrdza, sreda/streda, srebro/striebro* a pod.). V druhej kapitole tejto časti hovorí o dynamických zmenách, a to o takzvanom stupňovaní samohlások (Ablaut): *vidieť/vidávať, ved/vod/vádzat* a pod. A napokon v tretej časti je reč o slabikách, kde medziiným konštatuje, že prízvuk v slovenčine je na prvej slabike slova, teda to isté, ako sa učí podnes. A naostatok rozoberá rozdeľovanie slov na konci riadku.

V úvode hovorí, že hláskoslovné pravidlá slovenského jazyka neboli dosiaľ dôkladnejšie a samostatne spracované. Hattala vo svojej gramatike vraj nevyvodil hláskoslovné pravidlá zo slovenského jazyka, on vraj české hláskoslovné pravidlá aplikoval na slovenčinu. Czambel naproti tomu pri zostavovaní slovenských hláskoslovných pravidiel chce mať vždy na zreteli staroslovenský jazyk. V úvode vymenúva hneď i literatúru, ktorú okrem Hattalovej gramatiky použil. Chce, aby jeho štúdia bola samostatná a pôvodná, i keď si uvedomuje, že azda sa vkláza do nej i hodne chýb.

Druhým väčším Czamblovým dielom sú *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (Budapešť 1887). Celé dielko má tri state: „Čeština a českoslovenčina v Uhrách do polovice XVI. stor.“, a to prvá kapitola „O zástoji češtiny na Slovensku do r. 1440“ a druhá kapitola „O zástoji češtiny na Slovensku od r. 1440 do r. 1550“. Z Czamblových úvah vysvitá, že zástoji češtiny na Slovensku pripisoval veľkú dôležitosť. Študoval iba listiny, ktoré publikoval najmä Sasinek v Le-topise, ale sám do archívov nenazrel, hoc už vo svojom rodisku by bol našiel veľmi vzácne písomné pamiatky, zápisnice „Protokoly“, vtedy hádam ešte i staršie, ako je dátum 1589. Je fakt, že od roku 1440 sa písavalo v Hornom Uhorsku (na Slovensku) po česky alebo slovenčiacou češtinou alebo češtiacou slovenčinou, no pravdu má Vlček (Dejiny slovenskej literatúry), že hovorová slovenčina čiže slovenská ľudová reč nikdy nebola zamenená češtinou. Vyšší slovník, hlavne slovník abstraktných substantív, sa hodne počeštil, ale slovník konkrét ostal takmer nedotknutý, čoho dôkazom je Kálalov Slovenský slovník.

V kapitole „Ako písal Viliam Pauliny-Tóth“ podrobne rozobral Czambel Paulinyho pravopisný systém, z dnešného hľadiska nejednotný a často až bizarný, neberúci ohľad na živý jazyk.

V kapitole „Ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom“ sa rozpísal Czambel o ruskom vplyve na slovenský pravopis, o tvorení slov ruským spôsobom a o ruskom vplyve na slovenský slovník. Z množstva slov, ktoré uvádza, ujalo sa niekoľko: *zrok, strojný, sverepý, iskrenný*, najnovšie sa začína zasa používať *družba* vo význame „priateľstvo“; slovo *ískať* je v slovenčine celkom domáce slovo s obmedzeným významom „ískať vší“ (nikdy sa nevraví „ískať priateľa“, lež vždy sa hovorí aj píše len *hľadať priateľa*). Slovo *sôvety* (soviety čiže rady) použil

hádám len Sládkovič vo svojej známej epickej básni *Sôvety v rodine Dušanovej*. Ujalo sa i slovo *mohyla*; *snoriť* je celkom domáce slovo, hoci sa ponáša na ruské *snoroviť*. Bez slovesa *želať* by sa slovenčina dnes už nezaobišla. Je zaujímavé, že Czambel neuvádza slovo *ikra*, *ikry* vo význame „lýtka, lýtko“ ako rusizmus, lebo ako chlapec ani Czambel nepoznal z domu slovo *lýtka*, ale poznal iba *ikra*, *ikry*. Slovo *ikra* „lýtka“ je domáce slovo i na Slovensku a do maďarčiny sa dostalo zo slovenčiny (maď. *lábikra*).

Napokon nasledujú slovníkarske drobnosti, kde preberá ešte slová *haraburdáctvo* vo význame „šovinizmus“, *vedomec* vo význame „učenec“, *exekúcia*, *exekútor*, *liek* vo význame „čaro“, *prepustenie* vo význame „dovolenka“, *koketovať*, *koketa*, *Landwehr*, *Landsturm*, *priest* (názov akejsi choroby), *riava*, *mluviť* — *mluvnica*, *hovornica* — *slovnica*, *uniesť* — *únos*, *štrúdlä*.

Z týchto slov zostalo do súčasnej spisovnej slovenčiny *exekútor*, *exekúcia* (*dražba*); *koketa*, *koketovať*, *riava*, *únos*; *liek* zostalo len ako synonymum cudzieho slova „medicína“; za „štrúdlu“ máme v spisovnom jazyku *závin*, ale v hovorovej reči ostala *štrúdlä* i naďalej. Namiesto „prepustenie“ máme *dovolenku*, nemecké slová „Landwehr“, „Landsturm“ sa nahradili *domobranou* namiesto „mluvnice“ sa vžilo medzinárodné slovo *gramatika* tak ako v ruštine.

V doslove *Príspevkov* zdôrazňuje autor, že mal „na očiach vecnosť“; ak sa vraj previnil proti nej, stalo sa tak nevedomky.

Ešte sa pýta podotknúť, že *Príspevky* venoval „pamiatke svojich nezapomenuteľných rodičov otca Mateja Czambela, niekedy richtára mestečka Zv. Lupče a matky Rozálie rodz. šl. Szikora“.

V *Slovenskom pravopise* (Budapešť 1890) opisuje dejiny nášho pravopisu a horlí za jednotný systém, chce odstrániť nedôslednosti. V otázke pravopisu bol Czambel naozaj konzervatívny, bol v zajatí etymologického pravopisu a historickej jazykovedy aj tam, kde to nemuselo byť. Mrzelo ho však, že v jeho časoch každý slovenský spisovateľ bol urputným etymológom. V brožúrke *K reči o slovenskom pravopise* (Budapešť 1891) polemizuje vlastne s kritikmi svojho *Slovenského pravopisu*.

V poslednom desaťročí XIX. storočia vyvíjal Czambel veľmi intenzívnu činnosť, okrem iných prác prispieval do Slovenských Pohľadov hodnotnými článkami o slovenskej jazykovej kultúre pod rozličnými pseudonymami, ktoré odhalil J. Škultéty len po Czamblovej smrti (SP 1910, str. 62), zamýšľal zostaviť slovensko-maďarský slovník (pozri brožúrku *Potreba nového Slovníka slovenského a maďarského*, Budapešť 1891), zbieral nárečový materiál a chystal *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, ktorá vyšla v Martine r. 1902. *Rukoväťou* si získal Czambel nehynúce zásluhy, lebo táto príručka nielen ustálila náš pravopis, hláskoslovie, tvaroslovie a syntax, ale zvýšila i slovenskú jazykovú kultúru. Veľká väčšina poučiek *Rukováti* platí aj dnes a bude platiť ešte dlho. *Rukoväť* určuje správny smer, ktorým sa má poberať slovenský spisovný jazyk.

Keď prakticky už pomerne dôkladne zasiahol do vývinu slovenského spisovného jazyka, venoval sa štúdiu dejín slovenčiny vo svojom diele *Slováci a ich reč* (Budapešť 1903). Tu sa pokúsil riešiť problém pôvodu slovenčiny a vyslovil svoju hypotézu o juhoslovanskom pôvode Slovákov a slovenčiny. Túto hypotézu vlastne len naznačil, ale podrobne nevypracoval; no i tak dala podnet pre mnohé slavistické štúdie. Lenže táto hypotéza dodnes nie je ani vyvrátená, ani dokázaná (pozri Bartek, SR IV, str. 124). Podobne hovorí Novák (SP L, strana 753): „Nejeden problém, na ktorý bol Czambel akoby mimochodom poukázal, je ešte dnes sporný,

nevyložený.“ Tu sa zapodieval ďalej i krátkymi dejinami spisovnej slovenčiny a upozornil na potrebu preskúmať slovenské nárečia.

Čisto lingvistická je jeho práca *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (Turč. Sv. Martin 1906). V úvode tejto knihy Czambel zasa vyslovil hypotézu, že východná slovenčina vznikla poslovenčením jazyka pôvodne poľského obyvateľstva nášho východu. Túto hypotézu odmietli Pastrnek, Škultéty, Novák (pozri SP L, str. 753 a čas. Slovensko, roč. 1934/35, február, str. 110). O tejto práci sa vyslovuje Novák takto: „Prvým sústavným dielom o nárečí určitej oblasti je veľký Czamblov spis o východoslovenských dialektoch z roku 1906 so slabým spracovaním, ale s bohatou zbierkou textov, zapísaných síce nedokonale, zato však z iných stránok veľmi cenných a zaujímavých.“ (Elán III, č. 5, str. 2.)

Z toho, čo sme v tomto krátkom článku o Czamblovi povedali, rezumujeme, že Czambel nebol teoretický, ale skôr praktický jazykovedec a prakticky pre slovenský spisovný jazyk vykonal toľko, koľko za posledných sto rokov nevykonal ani jeden slovenský lingvista. Czambel pracoval v tom odbore slovenskej jazykovedy, kde boli najpálčivejšie a najnaliehavejšie problémy. Sám hovorí (*Slováci a ich reč*, str. 226), že cieľom jeho snáh je „poslovenčiť spisovný jazyk čo do látky“, a na vysvetlenie dodáva, že máme písať takými slovami, aké ľud slovenský má a pozná, a slová máme viazať takým spôsobom, ako ich ľud slovenský viaže. Slovom, už vtedy zastával Czambel zásadu: používať tie jazykové prostriedky a používať ich tak, ako je to odôvodnené vnútornou potrebou jazyka. Bol za pružnú stabilitu jazyka, nechcel v spisovnom jazyku veľmi odbočovať od ľudovej reči. Keď horlil za vnášanie prvkov z ľudovej reči do spisovného jazyka, mal na ume rozumnú demokratizáciu spisovnej slovenčiny. I výskum ľudovej reči robil nielen s aspektom vedeckým, ale i praktickým, t. j. mal pritom na mysli všeobecnú osvetu a politické postavenie ľudu.

Jeho nešťastne formulované hypotézy odmietame, ale uznávame jeho veľké zásluhy, ktoré si získal rozumnou stabilizáciou slovenského pravopisného systému a poučkami svojej *Rukováti*.

REČ, HUDBA A SPEV¹

Ján Stanislav

1. Rečové zdroje slovenskej realistickej hudby

V posledných rokoch sme svedkami veľkého, u nás doteraz nevidaného a ne-slýchaného rozkvetu hudobných diel inštrumentálnych a vokálnych. Naši skladatelia nastúpili očividne cestu slovenskej hudobnej klasiky, resp. socialistickej klasiky.

V tomto čase slovenský jazykovedec má priam povinnosť povedať niečo o súvislostiach medzi slovenskou umelou hudbou a slovenskou rečou. Otázky súvis-

¹ Napísané v spolupráci s Delfínou Stanislavovou, členkou opery Národného divadla v Bratislave.

losti reči a hudby sú odveké. Boli časy, v ktorých hudobníci a teoretici tieto súvislosti vyzdvihovali, a boli časy, v ktorých sa ony neuznávali alebo zanedbávali. Za posledných 100—150 rokov na princípoch úzkej súvislosti reči a hudby budovali svoje hudobné diela veľkí klasici českého, ruského a poľského realizmu, aby sme spomenuli stav v najbližších nám národoch. Formalisti a modernisti bez ohľadu na národnú príslušnosť súvislosti reči a hudby neuznávali.²

Žijeme v dobe, ktorá v umení buduje socialistický realizmus. F. Engels napísal, že „realizmus znamená popri pravdivosti podrobností pravdivé zobrazenie typických charakterov za typických okolností“.³ Myslel na literárne diela, ale rovnako to platí aj o iných umeleckých odvetviach.

V SSSR vyšlo v posledných rokoch niekoľko prejavov o tom, na akých základoch sa má budovať sovietska klasika v hudobnom umení, najmä v opere. Vyšli aj hudobnovedné diela, ktoré sa zaoberajú touto tematikou. Uvedme z nich aspoň niektoré: B. Jarustovskij, *Dramaturgija ruskoj opernoj klasiki*, Rabota russkich kompozitorov-klasikov nad operoj (Moskva 1952, str. 376), M. Druskín, *Voprosy muzykalnoj dramaturgiji opery na materiale klassičeskogo nasledija* (Leningrad 1952, str. 344) a napokon zborník *Sovetskaja opera, sbornik kritičeskich statej* (Moskva 1953, str. 480). Najnovšie o týchto otázkach píše A. A. Reformat'skij v článku *Reč i muzyka v penji* (Voprosy kul'tury reči I, 1955, str. 172—199. Akadémia vied SSSR).

Všeobecne sa v nich zdôrazňuje, že dôležitou podmienkou tvorivých úspechov sovietskej hudby, a najmä sovietskej opery, má byť tvorivé rozvinutie veľkých tradícií ruskej opernej klasiky. Estetické a tvorivé princípy ruskej realistickej opernej školy sa pokladajú za osobitne vážne a nevyhnutné v dnešnom čase pre prax sovietskej opery (Jarustovskij, c. d. 3—4).

Pohľad do minulosti je potrebný, aby sa v prítomnosti budovalo na pevných základoch. Preto sa pozrieme, ako veľkí komponisti-realisti hľadeli na jazykovú stránku svojich diel a na reč ako žriedlo svojej tvorby.

Každému hudobníkovi je známe, že z českej klasiky tu prichodia do úvahy predovšetkým Smetana, Fibich a Janáček. Pokiaľ ide o reč, možno uviesť výstižné slová Zd. Nejedlého o Smetanovi: „Smetana žiadal od nás a sám nám prináša hlboké češstvo. Nemá ho na perách, ale v srdci, hovorí k nám úprimne, a preto po česky. Pritom naučil nás pravej úcte k jazyku (kurzívou Z. N.). Smetana u nás po prvý raz vymohol češtine náležité právo v našej hudbe tým, že nás učil dbať na ducha jazyka i jeho vonkajší melodický i rytmický spád. Tak Smetana približuje naše umenie k hlbšiemu názoru na morálku národnostného cítenia a konania.“⁴ Toto je výrok priamo programový. Tu sa možno učiť, ako ponímať otázku slovenskej reči v slovenskej hudobnej klasike, v opere, na koncertoch, estrádach, v rozhlase a všade, kde sa spieva a hrá.

Eliška Krásnohorská⁵ a Otakar Hostinský⁶ pomáhali Smetanovi vniknúť do zákonitostí českého jazyka, do jeho melodiky, intonácie, prízvuku a kvantity. Od

² Porov. Miloš Weingart, *Étude du langage parlé suivi du point de vue musical*. Travaux du Cercle linguistique de Prague I, Praha 1929, str. 170—242.

³ Margarete Harknesovej začiatkom marca 1888.

⁴ Zd. Nejedlý, *Kritiky* (Den 1907—1909), Praha 1954, str. 502.

⁵ Eliška Krásnohorská, *O české deklamaci hudební*. Hudební listy II, 1871; *Bedřich Smetana*, Hudební rozpravy 1885, č. 7.

⁶ Otakar Hostinský, *Wagnerianismus a česká národní opera*. Hudební listy I, 1870; *Několik poznámek o českém slovu a zpěvu*, Dalibor III, 1875, str. 189 a n.

roku 1870, keď vyšiel Hostinského článok o „wagnerianizme“ (Hudební listy), písalo sa o tejto problematike v Čechách viac ráz.

Čo sa týka vzťahu reči k hudbe, O. Hostinský zastával názor, že nielen básnictvo, ale aj hudba zakladá svoj národný ráz predovšetkým na reči. Vrávi, že každý jazyk má svoje vlastné melodické, a hlavne rytmické motívy. Podľa neho spev ako pôvodná hudba vzniká ustálením a jasným zdôraznením — takrečeno idealizovaním — týchto motívov. O. Hostinský sa nazdával, že skladateľ môže dosiahnuť národné hudobné motívy predovšetkým dôkladným a svedomitým skúmaním materinskej reči.⁷

Aj Zd. Nejedlý vysoko staval reč do stredu pozornosti komponistu. V knihe *Zpěvohry Smetanovy* (Praha 1908) píše, že v reči je nevyčerpatelný prameň melodickéj krásy, ktorá úzko súvisí s duševným životom hovoriaceho, a teda je rozmanitý ako tento život sám (str. 51). „Ako reč charakterizuje počuteľne jednotlivého človeka, tak celý duch národa javí sa počuteľne najlepšie v jeho jazyku. Už prízvuk dáva reči zvláštnu melódiu, tým viac celý spád reči, zodpovedajúci národnému charakteru. Aj keď pripustíme rozličné vplyvy na reč, predsa reč ostane vždy najnárodnejším akustickým prejavom vôbec. Jej českosť však prechádza hudobnou deklamáciou do všetkých i najvyšších vokálnych skladieb; nepočesťuje len tú alebo inú áriu, ten alebo iný sbor, ale počesťuje aj najdramatickejšie miesta (recitativ), takže ňou stáva sa národnou celá vokálna časť opery.“ Takto píše Zd. Nejedlý (str. 51—52). Ďalej hovorí o orchestri a nástrojoch. Pripomína, že absolútna melódia je v opere nielen neprirodzená, ale aj nenárodného pôvodu. Napokon z toho uzatvára, že všetci majstri hudobnej deklamácie sú nám zároveň reprezentantmi národného umenia svojho jazyka.

Ako príklad možno uviesť intímny vzťah Leoša Janáčka k reči. Hovorí napr., že pieseň „počiatkom svojím zrodí sa nádychom reči“ a že „kaziť reč znamená kaziť aj pieseň národa“.⁸

Užitočné je pripomenúť si tieto názory na reč a hudbu dnes, keď sa aj u nás tvorí umenie socialistické obsahom a národné formou a keď sa odvrhuje formalizmus a modernizmus i všetky kozmopolitné, nenárodné alebo protinárodné tendencie v každom umení a vo vede. Pre našich skladateľov vyplýva z toho všetkého povinnosť uprieť svoje zraky na materinskú reč, na jej melodiku, intonáciu, akcentuáciu a kvantitu, pravda, s patričným ohľadom na zvukové hodnoty hlások nášho jazyka. Otázkam využitia melodiky a intonácie materinskej reči nemožno pri hudobnom spracovaní rozumieť tak, že ju skladateľ vždy dôsledne bude naturalisticky prepisovať do nôt, ale tak, že ju použije ako materiál, ktorý umelecky tvorivo spracuje. Je to látka, ktorej skladateľ dá umelecký tvar. Zásadne ide o to isté ako pri spracúvaní melodiky národných piesní. Nik dnes vážne nemôže žiadať, aby skladateľ kopíroval nápevy ľudovej piesne. Mohla by tak vzniknúť napr. etnografická „opera-primitív“ ako ju volá sovietsky hudobný vedec P. Apostolov (Sovetskaja opera 196). Takýto druh opery by stál v protiklade k socialistickému realizmu. P. Apostolov v súvislosti s niektorými novými kazachskými operami rezolútne sa postavil proti archívnej nedotknuteľnosti, retrospektivizmu, otrockému kopírovaniu národnej piesne a proti hudobno-dramaturgickej primitívnosti (tam-

⁷ Otakar Hostinský, *Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu*, 2. vyd. v Prahe 1941, str. 143.

⁸ Leoš Janáček, *O hudební stránce národních písní moravských*, v zbierke Fr. Bartoša *Národní písně*. Praha 1901, str. I—III.

že 189—208). K niečomu podobnému bol u nás čiastočne sklon medzi dvoma voj-
nami u niektorých starších skladateľov.

Melódia reči, jej intonácie, spôsob prízvukovania atď. sú výsledkami historick-
kého vývinu. Menili sa a budú sa meniť. Rozdiely bývajú podľa krajov. Podľa
našej mienky skladateľ má študovať tieto javy našej reči predovšetkým sám a
spracúvať ich podľa dnešných umeleckých princípov. Spomenutý P. Apostolov
píše, že socializmus donáša nové zákonitosti do piesňového melodizmu a že sa
zrodili nové intonácie, spievané novými hlasmi (197). Pravdaže, rozvoj socialistic-
kej kultúry sa môže zakladať na najlepších tradíciách minulosti, pričom sa ne-
opakuje všetok proces ich stálej konkretizácie, hovorí P. Apostolov (197), ktorý
zdôrazňuje plodné umelecké obohacovanie a tvorivú činnosť.

Všimnime si, ako postupovali veľkí ruskí realisti vo využívaní hudobných prv-
kov reči pri skladaní svojich opier. B. Jarustovskij (c. d. 247) poukazuje na re-
citatívy Dargomyškého. Hovorí, že v jeho „Rusalke“ a ešte častejšie v „Kamen-
nom hostovi“ sú frázy vybudované na intonáciách obyčajnej reči s krajne lako-
nickým sprievodom. Rečová a hudobná intonácia sa v niektorých z nich ideálne
podľa neho zhodujú. Vrávi, že toto je principiálne nové, čím Dargomyškij obo-
hatil recitatívny štýl ruskej opery. Uvádza príklady na tie isté slová recitatívu,
dva razy opakované, ktoré znejú úplne rozlične, skoro kontrastne, lebo je v nich
odlišná rečová intonácia a odlišné citové zafarbenie. Jarustovskij poukazuje na to,
že v mnohých Dargomyškého recitatívoch býva princíp prozódie podľa zmyslu
s individuálnymi charakterovými intonáciami, patriacimi danému hrdinovi. V tom
vidí ohromnú silu recitatívov Dargomyškého. Hovorí, že „reálny a spievajúci“
recitatív Dargomyškého sa stal vzorom pre tvorivé obnovenie princípov vokálnej
deklamácie v ruskej opere druhej polovice XIX. storočia (c. d. 248).

Podľa Jarustovského aj v Musorgského operách sa rôzne formy recitatívu za-
kladajú na princípe rečovej intonácie. Musorgskij pozorne načúval ľudovú reč, usi-
ľujúc sa vypozerovať charakterové intonácie predstaviteľov rozličných sociálnych
skupín (c. d. 249). Priam majstrovské vtelenie rečovej intonácie dosiahol Musorg-
skij v recitatívoch takých realistických scén, ako je scéna v krčme, kde sa pred-
stavuje celá galéria charakterových osobností (c. d. 269). V recitatívoch takého
druhu skoro vždy sa zachováva syntaktická stránka reči. Jarustovskij (c. d.
250—251) donáša príklady aj na to, ako Musorgskij tvorivo staval svoje recita-
tívy podľa charakterových rečových intonácií.

Pravda je, že sa Musorgskij v tejto práci vyvíjal a rástol postupne. Vidí sa to
z jeho listov. Tak 30. júla 1868, keď písal svoju „Ženbu“, napísal Rimskému-Kor-
sakovovi: „Ak zvukové vyjadrenie ľudskej myšlienky a citu j e d n o d u c h o u
rečou verne preberám v hudbe a táto reprodukcia je hudobno-umelecká,
tak vec dopadla šťastne.“⁹

O desaťrocie neskôr (25. okt. 1876) Musorgskij písal Stasovovi už inakšie:

„Prácou nad ľudskou rečou dospel som k vteleniu recitatívu v me-
lódii... Chcel by som to nazvať premyslenou (oslobodenou) melódiou.“¹⁰ Vo
svojej autobiografii z roku 1880 Musorgskij úlohu hudobného umenia určuje ako
„reprodukcii v hudobných zvukoch, nie iba ako náladu citu, ale najmä n á l a d y

⁹ M. P. Musorgskij, *Pis'ma i dokumenty*, str. 145. Cituje M. Druskin v cit.
diele na str. 91.

¹⁰ Tamže, str. 361; Druskin, str. 92.

ľudskej reči“.¹¹ M. Druskin (92) upozorňuje na rozdiel v štylizácii: pôvodne hovoril o „jednoduchej reči“, teraz o „nálade reči“.

M. Druskin uviedol tieto a iné úryvky z listov Musorgského, aby ukázal na vývin skladateľových názorov, ktorý sa odráža v jeho dielach, a aj na veľkosť činu ruského umelca, starostlivo hľadajúceho vždy lepšie a dokonalejšie realisticke prostriedky, ktorými uskutočňuje ideové zámery. M. Druskin ukazuje tým (93), ako sa u Musorgského, odhliadnuc od strojenosti a náročnosti v recitatívoch „Ženby“, zreteľne ozýva i organický vývin vokálnej intonácie ruskej reči (zmenenou tlačou Druskin). Vrávi, že od „Ženby“ k „Borisovi Godunovovi“ niet priamej cesty, ale gigantický skok k novej kvalite recitatívnej manieri, ktoré novátorstvo nik vtedy nevedel oceniť.

B. Jarustovskij (253) na príklade vývinu Musorgského ukazuje, že operný recitativ sa nemá stavať na základe naturalistického napodobňovania obyčajnej hovorovej intonácie. Naproti tomu vyzdvihuje, že iba tematicky organizované melodické intonácie, ktoré sa vkladajú do základov recitativov, zabezpečia ich výrazovú silu.

M. Druskin (93) hovorí, že tendencia naturalizmu v Musorgského „Ženbe“ je očividná. A tak teda pri Musorgskom možno vidieť vývin od naturalistického použitia rečovej intonácie po melodicky organizovaný recitativ, s ktorým sa stretáme aj na mnohých stranách „Borisa Godunova“ (Jarustovskij, c. d. 251).

Z toho by vyplývalo poučenie, že veľkí českí a ruskí realisti pozorne skúmali ľudskú reč, resp. materinský jazyk. Na intonácii a melódii vety stavali svoje skladby. Náznaky, a najmä prax vo využití intonácie a melódie reči sa odlišovali. Je iste rozdiel medzi Smetanom a Janáčkom v tomto smere. Je rozdiel medzi Dargomyžským a Musorgským, ba aj vo vývine Musorgského samého. Pritom všetkom sa uznáva úzky vzťah medzi rečou a hudbou, ba rečová intonácia a melódia je medzi základnými prvkami realistickej hudobnej skladby a dáva jej národné črty. Sovietski odborníci zdôrazňujú tvorivé spracovanie rečovej intonácie a melódie oproti jej naturalistickému prepisovaniu a kopírovaniu.

O intonácii a melódii slovenskej vety sa písalo v niekoľkých štúdiách fonetikov a jazykovedcov. V melódii, intonácii a prízvukovaní je v slovenčine celý rad problémov. St. Petřík zistil, že slovenská vetná intonácia je v niekoľko málo bodoch odchodná od českej. Nazdával sa, že slovenčina prevzala vetnú intonáciu od maďarčiny (Sborník Matice slovenskej XIII, 1935, str. 122). To je však len predpoklad, ktorý sa môže potvrdiť alebo odvrhnúť porovnávacím štúdiom v rôznych jazykoch.

Podľa Petříka v priebehu slabiky nebývajú v češtine obyčajne veľké tónové difference, kým v slovenčine sú už väčšie (tamže XIV, 221). V zásade je v slovenčine podľa jeho pozorovania tón vyšší ako v češtine aj v pokojnej vete a vyniká aj akusticky. V pospolitej češtine podľa neho (str. 220) v slabike po prízvuku stúpa nota. Stúpanie noty na slabike s vetným prízvukom má v reči českého ľudu špeciálne zástoje (vytýkanie, netrpezlivosť a pod.). V slovenčine sú podľa Petříka pomery opačné. Ďalej sa konštatuje, že čeština má prízvuk slabší ako slovenčina, kým vraj medzi silou slovenského a nemeckého prízvuku niet vôbec badaateľného rozdielu.

St. Petřík (Carpatica II, str. 331) pozoroval aj to, že v slovenskej vete sú v melódii tvary, ktoré nie sú ani v češtine a ani v nemčine, ale sú v maďarčine. Tak

¹¹ Tamže, str. 424; Druskin, str. 92.

napr. melódia opytovacej vety v strednej slovenčine býva iná ako v češtine a západnej slovenčine (tamže 373—4). Donáša na to podrobnejšie doklady. Problémov je tu viac a čakajú na pracovníkov. Slovenský komponista nemôže, pravda, čakať, kým sa táto problematika vedecky preskúma. Má dosť svojich možností skúmať ju a jej charakteristické črty prebrať v umeleckom spracovaní do svojho diela. Hudobné skladby stanú sa potom predmetom vedeckého výskumu. Typické znaky slovenskej vetnej intonácie a melódie hudobno-umelecky spracované budú popri iných črtách určovať národný charakter skladieb našich skladateľov.

Javy slovenskej vetnej intonácie a melódie nie sú odveké, ale vznikli historickým vývinom. Bývajú odlišné podľa územných oblastí. Slovenský skladateľ má slobodu v čerpaní z týchto zdrojov. Jeden môže čerpať z južnoslovenských alebo severoslovenských pokladov, druhý z pokladov východného alebo západného Slovenska. Predpisovať tu nemožno.

2. Prízvuk

Otázka prízvuku národného jazyka je pre skladateľa neobyčajne dôležitá. Uvedli sme, že podľa Zd. Nejedlého už prízvuk dáva reči zvláštnu melódiu. B. Jarustovskij (c. d. 241) píše, že prízvuk obyčajnej reči je prvým stupňom zvukovej organizácie. Systém prízvuku patrí k charakteristickým a zákonitým javom jazyka. Známe je, ako B. Smetana musel zápasiť s otázkou prirodzeného českého prízvuku, lebo v jeho dobe v prozódii dohasínala časomiera a český prirodzený prízvuk si prebil cestu iba po prejavoch Elišky Krásnohorskej a Otakara Hostinského. Roku 1870 Hostinský napísal známy článok o „wagnerianizme“ (Hudební listy). Tento článok Smetanu veľmi uspokojil, lebo ho pozbavil v otázkach prízvuku niektorých pochybností. Išlo tu o pasus o prirodzenom prízvuku českého jazyka ako prameni národného rázu v hudbe (O. Hostinský, B. Smetana..., str. 176—7).

Tento článok získal Smetanu pre prízvuk. Vtedy sa začal zaoberať skladbou „Libuše“, ktorú ešte aj neskôr opravoval v tomto smere a dôrazne žiadal, aby sa jeho posledné korektúry prevzali do klavírneho výťahu (tamže 177). Bol toho presvedčenia, že český prízvuk robí aj hudbu českou (Koresp. II, 124). O. Hostinský žiadal, aby český prízvuk mal plné právo nielen v básnickom verši, ale aj v speve (B. Smetana..., str. 178).

O tejto otázke sa ešte dlho polemizovalo. O. Hostinský ju definitívne vyriešil v knižke *O české deklamaci hudební* (Praha 1886).

Kladie sa teraz otázka, či v slovenskej klasike sa majú prevziať pravidlá českej akcentuácie na prvej slabike, ako ich určil O. Hostinský, a či teda zásady českej hudobnej deklamácie platia aj pre slovenských skladateľov.

J. Kresánek poukázal vo svojej knihe¹² (str. 204—5) na to, ako sa v novších edíciách slovenských ľudových piesní upravuje slovenský prízvuk podľa pravidiel Hostinského deklamácie a že starší vydavatelia piesní, ktorí ešte nepoznali tieto pravidlá, počínali si tu pomerne dobre.

Princípy O. Hostinského pre český jazyk a potom aj pre českú hudbu vznikli ako výsledok historického vývinu českého jazyka. Slovenčina sa v niektorých

¹² Jozef Kresánek, *Slovenská ľudová pieseň so stanoviska hudobného*, Bratislava 1951.

javoch vyvíjala tak ako čeština, v niektorých však má odchodný a samostatný vývin. Preto časť zásad platných pre český jazyk platí aj pre slovenský, iná časť však pre slovenský jazyk neplatí. Už medzi koncom XIV. storočia a XVI. storočím sa v strednej slovenčine vytvoril typický spôsob prízvukovania, ktorý nie je v iných slovanských jazykoch. V trojslabičných a viacslabičných slovách sa prízvuk fakultatívne prenáša z prvej slabiky na predposlednú. V súvislosti s tým sa kráti jedna z dvoch dlhých slabík, ak stoja za sebou. Pritom na predposlednej slabike je nielen prízvuk, ale aj zvýšená melódia. Zákon o prenesení miesta prízvuku súvisí s rytmickým zákonom o krátení jednej z dvoch dlhých slabík, stojacich v známej polohe. Jedno bez druhého nie je. Na západnom Slovensku je prízvuk na prvej slabike ako v češtine a dlhé slabiky ostali neporušené. Na východnom Slovensku je prízvuk vždy na predposlednej slabike a kvantita zanikla. Stredná slovenčina svojimi javmi stojí v prostriedku medzi oboma krajnými vývinmi — v západnej a východnej slovenčine.

Prízvuk na predposlednej slabike býva v strednej slovenčine vtedy, ak sa niečo zdôrazňuje alebo ak je vo výpovedi nejaké citové zafarbenie. Keď hovoríme ľahostajne, bez záujmu, kladieme aj v strednej slovenčine prízvuk na prvú slabiku. Tento prízvuk je slabý (Petřík, Slovenská reč VI, 75). Slabý slovný prízvuk na prvej slabike býva obyčajne aj vtedy, keď sa slovo opakuje, napr. *Obanuješ*, o chvíľku *obanuješ* (tamže 74).

Slovenskí činoherci, ktorí sa zväčša príkladne starali o slovenčinu na scéne, používajú tento spôsob prízvukovania nielen v hrách zo života slovenského ľudu, ale aj v cudzej klasike. Je to správne, lebo historicky je tento jav zdôvodnený a zákonitý pre strednú slovenčinu, na ktorej sa zakladá slovenský spisovný jazyk. Spôsob prízvukovania i spomenutý rytmický zákon nielenže súvisia, ale sú aj charakteristickými prvkami slovenčiny v rámci slovanských jazykov. Nazdávame sa, že naši hudobníci môžu, ba majú ho prevziať. Slovenský sloh opery a iných skladieb by tu mal prvok, ktorý môže použiť a ktorý tento sloh robí typickým. Možno ho použiť aj pri preklade piesní, libriet a iných textov vokálnych hudobných diel. Z tohto stanoviska nie je chybou proti slovenskej prozódii, keď sa v „Predanej neveste“ spieva: má dukáty. Je to chyba proti českému prízvukovaniu a má svoje žriedlo v časomernej prozódii.

3. Slovník

Pri písaní vokálnej skladby, a najmä opery, veľmi dôležitou otázkou je **slovník**, výber slov. Týmto problémom sa zaoberal B. Jarustovskij (c. d. 78 a n.). Jeho pozorovania a vývody môžeme prijať aj u nás. Uvedieme ich:

Treba uvážiť, že opera je vyšším, syntetickým umením (A. Ždanov). Poslucháč tu vníma odrazu poetičnosť slova a scénické konanie spolu s výkonmi sólistov, členov sboru a orchestra. Dej opery je zhustený. Spevák má oproti činohercovi obmedzenejšie možnosti výrazu. Treba dbať, aby spevák splňal isté podmienky pre spev. Preto nemôže tak hrať ako činoherec. Činoherec môže plne využiť odtenky ľudskej reči, melódie, intonácie, artikulácie atď. Veľkí činoherci vynikajú práve preto, že vedia majstrovsky využiť mnohoraké odtenky ľudskej reči. Spevák v tejto oblasti púta skladateľ, ktorý obmedzuje a určuje intonačné možnosti. Tieto okolnosti podmieňujú aj výber slov v librete opery. Slovná zásoba opery je značne obmedzená. Množstvo a výber slov sa v opere mení s jej vývinom. Slovná zásoba opier Verdiho, Pucciniho, Musorgského, Čajkovského je nepomerne väč-

šia ako pri skladateľoch starších epoch. Slovná zásoba sa mení a obohacuje podľa žánru opery a aj vplyvom iných činiteľov jej historického vývinu.

B. Jarustovskij (c. d. 80) poukazuje na to, že všetky slová obyčajnej reči sa ani zďaleka nemôžu použiť v opernom librete: „Tak isto, ako nie každý ‚radový‘ sujet môže byť vtelený v opere, tak ani každé obyčajné slovo nie je efektívne na vyjadrenie citov a myšlienok operných hrdinov.“ Mnohí autori modernistickej opery sa v tejto oblasti nechceli dať viazať nijakými podmienkami, ale ich pokusy skoro vždy sa skončili s neúspechom (80). Jarustovskij ďalej hovorí, že náročné prozaizmy, ktoré napodobňovali „všednú“ reč, nemali v operách, ktoré on uvádza, nijaký úspech v publiku, nehľadiac ani na zdanlivý, vonkajší realizmus týchto tvárnych prostriedkov. Uvádza Čajkovského slová z listu libretistovi I. Špažinskému: „V dráme máte možnosť zobudiť otupený záujem... dôvtipmi jazyka... V opere je nevyhnutná stručnosť a rýchlosť konania.“

Pre nás z toho vyplýva poučenie, že prozaická reč nemá mať význačné miesto vo vokálnych skladbách. Na všedné, a najmä vulgárne slová sa zaiste ťažko komponuje monumentálna hudba. Takéto slová sťažujú aj spevákovi výraz. Vo výbere slov tzv. irečitých alebo štavnatých v hrách o živote nášho ľudu by sme radili opatrnosť. Ľud sám používa slová podľa situácie. Pri sviatočných príležitostiach používa sviatočné slová a štýl. Ľudový hrdina nesmie na scéne používať vulgarizmy ani vtedy, keď stojí pred súdom a hrozí mu smrť, lebo tým prestáva byť pred poslucháčmi hrdinom.

Veľmi vážna je otázka výberu slov pri prekladaní libriet. Miestami v slovenských prekladoch, robených niekedy napochytre, bývajú prozaické slová v hudobne vynikajúcich áriách a recitatívoch. Autor a prekladateľ libriet by mal byť majstrom slovenského slova a tak trochu básnikom. Nehovoríme ani o tom, že by nemal robiť chyby proti čistote slovenského spisovného jazyka. Písali sme už o tom, že sa chybné väzby z uličnej reči prenášajú do libriet. Uviedli sme príklady, ale na nápravu dosiaľ márne čakáme.

Voľba slov pri pôvodných operách a aj pri prekladoch by teda mala byť veľmi obozretná a uvážená. To platí aj o iných vokálnych skladbách. Naša literatúra dáva bohaté možnosti výberu krásnych slovenských slov, slovenskej frazeológie atď. Pripomenuli by sme, že aj o práci robotníka, trebárs traktoristu, treba v speve hovoriť vyberaným, rýdzim jazykom. Práca socialistického robotníka je pre nás prinajmenej taká vážna, ako bývajú v niektorých operách činy feudálnych hrdinov: kráľov, princov atď. Preto by sme navrhovali, aby sa o nej hovorilo sviatočnou rečou v hudobných drámach, budovateľských a iných piesňach a vôbec vo vokálnych skladbách.

4. Jazyk spevákov

Každému skladateľovi veľmi záleží na tom, aby predvedenie jeho skladby bolo z každej stránky vzorné. Záleží aj na rečovej stránke. Tu by sme uviedli niekoľko poznámok o tejto problematike.

Vývin jazyka čo najužšie súvisí s vývinom spoločnosti. V kultúre jazyka sa odráža stupeň kultúry spoločnosti. Ruský demokratický divadelník Ščepkin v spolupráci s Gogolom a inými demokratmi dal pevné základy ruskej scénickej reči už pred sto rokmi. Videli sme, že ruskí klasici v realistickej opere v najužšej spolupráci s revolučnými demokratmi hudbu ruského slova vteli do veľkých hudobných, a najmä operných diel, ktoré obdivuje dnešný človek a na ktorých ako

na prevzácnej tradícii stavia socialistická hudobná klasika. Na rovnakých pokrokových ideologických základoch ako ruskí realisti-hudobníci vybudoval B. Smetana českú realistickú hudbu, a najmä operu do takej výšky, že ju obdivuje celý svet. Za neraz ťažkých podmienok, často nepochopený, budoval svoje české hudobné dielo na hudbe českého slova a českej vety. Dnes sa český jazyk v opere pokladá za najvzornejší.

V hudbe i kultúre jazyka sa odráža vždy ideológia danej spoločnosti. Na Slovensku v štúrovskej generácii a potom v martinskom období — uveďme, že v spolupráci s pokrokovou ruskou vedou a umením — slovenský jazyk sa bedlivo vypracúval na jemný nástroj kultúry. Úpadková buržoázia, najmä medzi dvoma vojnami, alebo slovenský jazyk pokladala za niečo menejcenného, alebo pestovala extrémny purizmus. Boli tu, pravda, aj pokrokové vrstvy, ktoré pokračovali v blahodarnej práci minulých generácií a kultúru slovenského jazyka budovali na vedeckých základoch. Sem patrí predovšetkým činohra Národného divadla. V opere sa začalo sústavne po slovensky spievať pomerne neskoro — roku 1939. Vedúci činiteľ vtedajšej správy opery, jej dramaturg, napísal 12. III. 1944 v deníku „Slovák“ o opernej reči, že „tejto špeciálnej otázke venovali sme pre inú zaujatosť málo pozornosti“.¹³ Nie je to nič čudného, naopak, je to stanovisko typické pre úpadkové meštiactvo, ktoré všeobecne dosť málo pozornosti venovalo kultúre slovenskej reči. To donášala so sebou jeho úpadková ideológia. Netreba ani osobitne zdôrazňovať, že zo stanoviska pokrokového realistického umenia jazyk nie je v opere špeciálnou otázkou, ale patrí medzi základné zložky speváckeho umenia, ako o tom písal napr. A. Š a v e r ď a n v krásnej knihe *Boľšoj teatr Sojuza SSR* (Moskva 1952, str. 107). Ba sovietsky spevák a fonetik D. A s p e l u n d v knihe *Razvitije pevca i jeho golosa* (Moskva-Leningrad 1952, str. 56) hovorí, že fonetika jazyka má vplyv na rozvoj hlasu vôbec a najmä na formovanie speváckeho hlasu.

Zakladateľ socialistického realizmu v divadle K. S. S t a n i s l a v s k i j venoval dikcii v speve neobyčajne veľkú pozornosť a v svojej knihe *Rabota akt'ora nad soboj*, v kap. „Dikcia a spev“ napísal tieto zásadné slová: „Reč, to je hudba. Text roly a hry, to je melódia, opera, symfónia. Výslovnosť na javisku je nie menej ťažkým umením ako spev a vyžaduje veľkú prípravu a techniku, hraničiacu s virtuositou!“ K. S. Stanislavskij na korepetícii vysvetľoval speváčke: „Slovo, to je hudba. Ako pokazená klapka na klarinete nedáva jasný zvuk, tak ho nedáva ani zlá dikcia, nedáva slovu hudobnosť“ (sborn. O Stanislavskom, Moskva 1948, str. 458).

O tejto otázke zaznel na Slovensku aj varovný a pokrokový hlas. Roku 1940 po predvedení „Predanej nevesty“ po slovensky napísal Ján S t r e l e c (Nár. Noviny 21. sept. 1940): „V tejto súvislosti nemôžem však nepovšimnúť nechať problém slovenskej javiskovej výslovnosti opernej. Slovenská operná výslovnosť nie je jednotná, ba vôbec nebadáť nikde ani stopy, že sa na tomto poli začalo už pracovať podľa určitých a pevne stanovených princípov.“ Ďalej rozoberá otázku, či a kedy sa nájde niekto, čo by podľa zákonov slovenskej fonetiky usmernil jednotnú vzornú javiskovú výslovnosť aj spievaného slova, lebo je presvedčený, že bez takéhoto zásahu ostane proces poslovenčenia opery stáť na polovičnej ceste.

Videli sme zo slov vtedajšieho dramaturga opery, napísaných roku 1944, že

¹³ Štefan H o z a, *Slovenské slovo v opere*. Slovák 12. III. 1944.

tieto vážne slová ostali bez osobitného povšimnutia. Ten istý dramaturg ešte aj koncom roku 1949 napísal o tejto otázke: „Ostáva teda toto pole i naďalej úho-rom.“¹⁴

Buržoázne vedenie opery nielenže sa úprimne priznalo, že venovalo „málo pozornosti“ tejto jednej zo základných stránok spevákovho umeleckého prejavu, ale neujasnilo si ani obsah pojmu ortoepie, z čoho vznikli nedorozumenia, ktoré hatili a hatia vážnu prácu v tomto odbore. Treba uviesť, že veľká starostlivosť sa venuje týmto otázkam v speváckom sbore Čs. rozhlasu v Bratislave a v sbore Vojenského umeleckého súboru v Bratislave.

Uvedený dramaturg napísal tieto slová: „V činohre otázku ortoepie už vyriešili. Pre nás aplikovaná môže platiť len v niektorých prípadoch, lebo divadelná výslovnosť v opere, práve vzhľadom na hudbu, je celkom odlišná od normálnej i činohercami vyslovovanej reči. Pomoc i práca lingvistov v našom prípade by bola pre nich zaujímavá a nám ako i speváckym školám osožná.“¹⁵ Podobné stanovisko k ortoepii zaujali dirigenti Tibor Andrašovan a Tibor Frešo (porov. Kult. život 1954, č. 8, str. 10; č. 11, str. 11).

Tu sa stotožňuje očividne ortoepia so speváckou artikuláciou. Spôsob speváckej artikulácie býva odlišný od artikulácie v normálnej reči a pri naturálnych spevákoch. Spôsob artikulácie činohercov býva tiež iný ako v normálnej reči (o tom D. Aspelund v cit. diele na str. 71).

Ak chceme odstrániť nedorozumenie, treba si uvedomiť obsah dvoch pojmov pri spisovnej výslovnosti: ortofónia a ortoepie. Ortofónia učí, ako sa hlásky v spisovnom jazyku správne tvoria, kým ortoepia hovorí, ako sa hlásky v spisovnom jazyku správne používajú. Tak napr. v slovách Zuzy v „Jurovi Jánošíkovi“ *zradu svoju s ľútosťou oplakávam* — sú tri chyby proti spisovnej ortoepii: *s ľútosťou* namiesto *z ľútosťou* a *oplakávam* namiesto *oplačávam*. Ortofonicky tu chyby nie sú, lebo všetky spoluhlásky sa artikulujú správne, ale nie sú správne použité v uvedených polohách. Spevácka artikulácia môže pritom byť prakticky správna.

Bolí by sme radi, keby toto vysvetlenie pomohlo odstrániť nedorozumenie, ktoré sa tu traduje dlhé roky. J. S a r i č e v o v á v knihe *Sceničeskaja reč* (Moskva 1955, str. 96) uvádza slová K. S. Stanislavského: „Ortoepia v opernom divadle je potrebná ako vzduch.“ Potrebná je vo všetkých odboroch speváckeho umenia.

Lingvista môže teda poradiť toľko, že ortoepia pri speve platí presne tak ako pri iných umeleckých prejavoch, pokiaľ odchýlky nemajú tvárnu funkciu. Už roku 1840 veľký ruský učiteľ spevu A. J. V a r l a m o v v knižke *Polnaja škola penija*, ktorá vyšla znova v Moskve roku 1953, požadoval pri učení spevu znalosť jazyka, prízvukovania a dobrej výslovnosti. To isté žiada V. I. K u r o č k i n¹⁶ vo svojej príručke sólového spevu. Zdôrazňuje správne tvorenie samohlások a spoluhlások a prirodzenú, zreteľnú artikuláciu. V učebnici spevu a hudby pre pedagogické učilišťa *Penije i muzyka* (Moskva 1953, str. 85) sa tiež píše, že učiteľ spevu sa má starať nielen o jasnú, ale aj o správnu literárnu výslovnosť slov.

V našej činohre je niekoľko majstrov slovenského slova, ktorých dikcia je bezchybná. Vynikajú najmä K. Zachar a G. Valach precíznosťou a štúdiom ľudovej

¹⁴ Štefan H o z a, *Problémy slovenskej opernej dramaturgie*. Hudební rozhledy II, č. 2—3, 15. XII. 1949, str. 56.

¹⁵ Štefan H o z a, *Čistota spievaného slova*, denník Práca (Bratislava), 15. X. 1949, takto aj v článku v Hudebních rozhledoch 15. XII. 1949.

¹⁶ V. I. K u r o č k i n, *Kratkoje rukovodstvo po soľnomu peniju dľa rukovoditelej chudožestvennoj samodejateľnosti*. Moskva 1952, str. 29 a n.

výslovnosti, intonácie a melódie reči. Bolo by dobré, keby sa speváci najmä od nich učili slovenskú dikiu v umeleckom prejave. Tak robil aj F. Šaľapin, ktorý sa učil scénickú reč od veľkého majstra ruského slova Mamonta Daľského, predstaviteľa postavy Samozvanca v „Borisovi Godunovovi“.¹⁷

V sborníku *Voprosy kul'tury reči* I (Akadémia vied SSSR, Moskva 1955, 172—199) vedecky rozoberá výslovnosť veľkých sovietskych spevákov jazykovedec A. A. Reformatskij a v závere píše: „Či môže spevák-herec kvôli „pravidlám vokálu“ kaziť výslovnostné normy reči? Nie, nemôže.“ Tu nájdeme rozbor výslovnosti Šaľapina, Kozlovského, Michajlova, Neždanovovej atď.

Otázka spisovnej výslovnosti v speve nie je vecou d'alekého vývinu, ktorý máme trpezlivo čakať a prečkať. To je problém, ktorý sa týka samých základov socialistického realizmu v speváckom prejave. Je to problém nie iba opery a operety, ale každého spievaného umeleckého prejavu, teda aj na estráde, koncerte, v rozhlase, na gramofónových platniach atď. Okrem dvoch-troch spevákov sa u nás všeobecne robia chyby. Pouličnou, nekultivovanou rečou sa neraz spievajú krásne skladby veľkých majstrov hudby.

Netreba okrem toho zabúdať, že inventárom hlások, ich funkciou a spôsobom ich výslovnosti sa odlišuje fonetika jedného jazyka od fonetiky druhého jazyka. V spôsobe artikulácie, s ktorým súvisia akustické dojmy hlások, bývajú typické znaky jazyka a výslovnosti. Podľa toho poznáme cudzinca, aj keď hovorí našim jazykom inak gramaticky správne. Maďari veľmi ľahko spoznajú Slováka podľa artikulácie hlások *a*, *e*, nehovoriac o iných, aj keď inak hovorí správne. Tak isto je to naopak. Je rozdiel v zvukových dojmoch hlások v reči Viedencana a Berlínčana, hoci obaja hovoria po nemecky. Pre speváka je dôležité, aby vyslovoval typicky, t. j. podľa zvyklostí kultúrnej a kultivovanej reči národa. V tom je osobitosť národného prejavu spevákovho umenia. Toto výborne vystihli v SSSR, kde je na každom konzervatóriu laboratórium pre experimentálnu fonetiku, v ktorom sa spracúva fonetický materiál podľa národov a národností. Ide o to, aby spevákov prejav bol formou národný. Na to sa skúmajú vlastnosti artikulácie hlások v jednotlivých jazykoch. Sovietsky spevák a fonetik D. Aspelund (str. 160) upozorňuje na zistenie, že fonetika jazyka má vplyv na rozvoj hlasu vôbec, a najmä na formovanie speváckeho hlasu. Píše aj to, že fonetika jazyka má nesmierny vplyv na vokálnu hudbu tej alebo inej národnosti. Fonetický výskum jazyka je pre speváka a skladateľa veľmi potrebný.¹⁸ D. Aspelund (56) pripomína, že Stanislavskij neraz upozorňoval na tesnú súvislosť medzi scénickou rečou a spievaním, a poukazuje aj na iného majstra, a to na znamenitého talianskeho herca Salviniho, ktorý hovoril, že „treba spievať, keď hovoríme, a treba hovoriť, keď spievame“.

Ak spevák nemá svoju rolu dôkladne vypracovanú v duchu fonetiky jazyka, ktorým spieva, jeho prejav nie je realistický do podrobností, nedonáša pravdivosť a ani typičnosť. Odchýlky obyčajne rušivo skresľujú obraz na scéne. Vezmime si

¹⁷ K. Zubov, *O mysl i slove*, sborník *Voprosy režisury*, Moskva 1954, str. 263.

¹⁸ Porov. slová uvedeného dramaturga opery Štefana Hozu: „... keď vidíme, že napr. aj náš jediný filologický časopis Slovenská reč vie sa venovať výskumom všetkých teoretických dohadov filologických o funkcii napr. jednotlivých hlások, o koľko bola by osožnejšia štúdia o výslovnosti spievaného slova“ (denník Slováč 12. III. 1944). V *Hudebních rozhledoch* II, 15. XII. 1949, č. 2—3, str. 56, píše: „Mám však skôr dojem, že sa naši lingvisti obávali štúdia i preto, že nie sú hudobníci“. Štúdium spievaného slova sme vykonali.

napr. z Jura Jánošíka scénu pred popravou. Tu počujeme Zuzu spievať: *Đurko, plačem za tebou*, teda *plačem* namiesto *plačem*. Na Slovensku sa nikde nepovie *plačem*. Keby niekto tak hovoril, budil by normálne smiech. Na javisku to značí, že sa do tragickej scény vnáša komický prvok, ktorý, pravdaže, nie je v intenciách skladateľa Jána Cikkera, ani libretistu a ani režiséra.

Tu vidíme, že nemôže byť ľahostajné ani poslucháčovi a ani skladateľovi, ako sa text vyslovuje. Niekedy sú ešte aj iné problémy.

Spoločenské triedy a vrstvy nebývajú ľahostajné k využitiu jazykových prvkov. Aj v slovenskej výslovnosti časti našej inteligencie môžeme pozorovať vplyvy výslovnosti slovenského zemanstva a meštianstva. Tak nevyslovovanie *ä*, averzia k *ľ*, vyslovovanie zadného a zaokrúhleného *a* a niektoré iné prvky v reči časti našej inteligencie, počítajúc do toho aj niektorých slovenských hercov a spevákov, majú svoj pôvod v napodobovaní iných jazykov, ktoré sa u nás pokladali za kultúrne a ktorými hovorilo, alebo ich aspoň poznalo zemanstvo a meštianstvo. Uvedené slovenské hlásky *ä* a *ľ* sa pokladali za „sedliacke“, t. j. ľudové, a zas vyslovovanie spomenutého *a* za „panské“, lebo tak sa *a* vyslovuje v maďarčine, ktorá sa v našom zemanstve a meštianstve pokladala a čiastočne dodnes — v staršej generácii — sa pokladá za jazyk vyššej kultúry a spoločnosti v protiklade k slovenskej kultúre a spoločnosti, podľa ich poňatia nenáročnej a ľudskej. Ak napr. uvedené *a* vyslovujú niektorí speváci i činoherci, ich prejav stráca typický prvok slovenskej fonácie a robí dojem vyumelkovanej reči. Nedotýkame sa výslovnosti v slovenských nárečiach, najmä na južnom pohraničí. V umeleckom prejave by sa teda mala uplatňovať slovenská prirodzená a typická výslovnosť. Prirodzené znenie slovenských samohlások, dvojhlások a spoluhlások vyplýva zo samej podstaty realizmu v speváckom prejave. Vokálna pedagogika by sa mala prispôbiť tejto zásade. Možno pripomenúť, že ruské realistické divadlo zásluhou najmä M. S. Ščepkina donáša na scénu životne pravdivú, prirodzenú, individualizovanú reč, čím sa postavilo proti klasicistickej deklamácii. „Deklamáciou“ v scénickej reči začali realisti označovať lživú, vyumelkovanú manieru reči. Preto sovietska realistická škola umeleckého čítania, nadväzujúc na tradície ruského realistického divadla, odvrhne aj termín „deklamácia“ a prijíma disciplínu ako ortoepia, dikcia, postavenie hlasu, dýchanie atď. (Boľš. sov. encykl. 13, 1952, 601).

Z tohto všetkého vyplýva pre naše pomery, aby sa pri speve starostlivo vyslovovali hlásky podľa zákonov obvyklých v slovenskej spisovnej výslovnosti. Odchýlky nielen kazia umelecký obraz a jeho pravdivosť, ale aj prekážajú národnej forme speváckeho výkonu. Ak sú odchýlky časté a ak vo fonácii všeobecnejšie nerešpektujú zásady slovenskej fonetiky, niet vlastne národnej formy slovenského speváckeho umenia. Preto českí a ruskí hudobní klasici tak úzkostlivo dbali o slovo. Preto Richard Wagner žiadal, aby sa technika speváckeho umenia prispôbila zákonom nemeckej reči. Preto sa v SSSR jazyk umelcov skúma vo fonetických laboratóriách. Také laboratória bývajú aj v iných štátoch (napr. v Berlíne). Preto sa tiež v SSSR požaduje, aby pedagógovia-vokalisti mali dôkladné znalosti z fonetiky (D. Aspelund).

Autori vokálnych hudobných diel použili neraz vlastnosti hlások na zvýraznenie nejakého prostredia. Tak sa uvádza, že Musorgskij, keď pracoval na vokálnej partii jezuitov v „Borisovi Godunovovi“, špeciálne vyberal slová s prevahou vokálu „i“, čím chcel charakterizovať zvláštnosti ich reči (B. Jarustovskij, c. d. 241). Niečo podobného robil R. Wagner.

To značí, že hudobný skladateľ má skúmať hudobné kvality hlások svojho jazyka.

Všeobecne je známe, že fonetická stránka výkonov slovenských spevákov — okrem čestných výnimiek — pri rozličných ich vystúpeniach budí pozornosť. V bratislavskom ND sa usiloval o nápravu po druhej vojne Milan Zuna, ktorý si preštudoval celý rad slovenských jazykovedných publikácií, aby zistil normu slovenskej výslovnosti. Vo svojom liste spomína, že „sa neraz stalo, že v prípadoch, kde sa vyskytli nejaké pochybnosti alebo kolísanie meniacich sa alebo už zmenených noriem spisovného jazyka, zišli sa Slováci — každý z iného kraja — a preli sa o primát, ktorého z nich výslovnosť podľa ich odlišného nárečia je správnejšia“. Podotýka k tomu: „Tu bolo treba hľadať a dovoľávať sa autoritatívnych rozhodnutí“. (List adresovaný mne z 13. apríla 1954.)

Výstižné a pre nás veľmi poučné sú aj tieto slová tohto skúseného majstra: „Často však v operách mávajú na nezrozumiteľnosti spevu veľký podiel aj zlé preklady libriet: nesprávne podloženie hudobnej frázy alebo trebárs len nepatrného motívu, nezhodný prízvuk slovný s prízvukom hudobným, nevhodné použitie vokálov, dĺžky slabík v obrátenom pomere k udanej notácii, ťažko vysloviteľný zhuk spoluhlások, nevhodné splývanie samohlások alebo i slov atď. Bohužiaľ, neraz ani sami skladatelia, komponujúci hudbu k textu, nebývajú v tomto ohľade bez viny, ak nemajú na zreteli spevácke možnosti.“ O nesprávnej výslovnosti píše tiež veľmi poučne: „Nesprávna výslovnosť javiskovej reči v opere zavinená býva alebo nedokonalou znalosťou jazyka, alebo nedostatočným speváckym školením, ale často aj len nedbalosťou spevákov samých. Tu však je povinnosťou pedagógov spevu, režisérov a operných dirigentov, aby ich na ich chyby stále upozorňovali a ich opravy vymáhali, ak majú riadne plniť svoje umelecké poslanie ako vychovávatelia zvereného im súboru.“ Tieto slová popredného a skúseného umelca sú jasné a cenné pre skladateľa i speváka.

Náprava príde iba po systematickom školení kádrov, a to na školách i na pracoviskách. Publikoval sa vedecký rozbor problematiky, vyšla aj príručka s praktickými cvičeniami. Je práve pätnásť rokov od výzvy prof. Strelca. Otázka reči v speve sa v ostatných rokoch rieši vedecky. Čakáme, že sa bude riešiť s plnou vážnosťou aj medzi spevákmi, aby sa diela našich a cudzích skladateľov skveli aj z tejto stránky v plnej svojej kráse, ako si to zaslúžia a ako to požaduje aj socialistický realizmus.

Sú tu ešte otázky revízie prekladov libriet a textov piesní a iných vokálnych skladieb. Pri operách by bolo užitočné, keby revíziu vykonala zmiešaná komisia slovenských a českých odborníkov, aby sa nestalo, že slovenský text bude mať iný zmysel a kontext ako český, lebo tým sa sťažuje práca a dorozumenie na scéne pri vzájomných pohostinských vystúpeniach.

Otázkami speváckeho jazyka sa jazykovedci viac ráz zaoberali.¹⁹ Profesor slavistiky na univerzite v Belehrade A. Belić napísal v článku *Pozorištní jezik* (Naš jezik II, 1933): „Keby spevák urobil chybu o tón alebo poltón a ešte by chybu ďakedy opakoval, povedalo by sa mu, že nemá sluch a že nemá miesta v opere alebo divadle; ale keď ustavične robí chyby vo výslovnosti, zamieňajúc jedny hlásky celkom inými, čo pre nás značí práve toľko ako chyby v tónoch, nik

¹⁹ Porov. Miloš Weingart, *Zvuková kultúra českého jazyka*. Spisovná čeština a jazyková kultúra. Praha 1932, str. 157—258. Porov. aj uvedenú už štúdiu sovietskeho jazykovedca A. A. Reformat'ského: *Reč i muzyka v peniji*. Voprosy kul'tury reči I, Moskva 1955, str. 172—199.

mu nevyčíta zlý sluch a nevyvodzuje z toho tie závery, ktoré by iste urobil, keby sa chyba týkala niečoho iného a nie materinského jazyka. To je chybné ponímanie. V opernej melódii nie je iba hudobný výraz, ale je tak isto aj hláskový. Iba u nás sa môže počuť od niektorých spevákov, ako melú a mučia náš jazyk, dávajúc mu v ústach amorfný tvar, ktorý pre nikoho na svete nemôže nič značiť. To je veľký nedostatok. To, čo sa takto podáva, nie je umeleckým dielom. Nemôžeme sledovať v takom prípade obsah speváckej frázy. Nemôžeme vedieť, či je dobre vyslovená alebo nie, a nemôžeme z nej mať pôžitok. Preto spisovný jazyk aj vo verši, i v piesni (melódii), i v próze musí byť tak isto dokonalý ako všetko ostatné: i hra, i hlas, i rytmus, i výraz...“ Prof. Belić sa pýta: „Čomu má slúžiť naše divadlo, naša opera...?“ Odpovedá: „Má šíriť nepochybné najkrajší, najvyberanejší, najúhľadnejší hovorený spisovný jazyk.“ A ďalej zdôrazňuje, že divadlo má vplývať na školu a spoločnosť. „Musí vytvoriť typ hovoreného spisovného jazyka, ktorý musia ovládať všetci herci a speváci s ľahkosťou a virtuóznosťou.“ Tieto slová sú nielen zaujímavé, ale aj užitočné. Odznali v Belehrade roku 1933.

Otázkou vzťahov medzi jazykom a hudbou sa prof. Belić zaoberal v štúdiu *Jezik i muzika* (Naš jezik III, Beograd 1935, str. 161—166).

5. Z á v e r

Videli sme, že medzi rečou a hudbou je najužší vzťah a že národná reč je zdrojom národného hudobného realistického umenia. Ide tu o tvorivé umelecké spracovanie intonácie a melódie reči. Veľmi dôležité je, aby slovenskí skladatelia rešpektovali zákony slovenského prízvukovania. V melódii reči, v jej intonácii a prízvukovaní sú niektoré typické slovenské črty, ktoré v umeleckom spracúvaní dávajú osobitný, národný ráz našej hudbe. Skladateľ má čerpať aj z fonetiky jazyka, z hudobných kvalít hlások slovenskej reči. Speváci by sa mali stať poprednými majstrami slovenského slova, aby ono znelo správne a krásne, pričom by sa upravili spôsoby speváckej artikulácie. Pedagogovia-vokalisti aj u nás by mali dokonale ovládať fonetiku slovenského jazyka.

Slovenská hudobná klasika by nebola slovenskou národnou klasikou, keby nerešpektovala zákony, ktoré má jeden zo znakov národa — reč.

Stojíme v niektorých z uvedených otázok približne tam, kde boli Česi okolo roku 1870, a máme niektoré problémy slovenského slohu vokálnych skladieb — pokiaľ sa týkajú reči — asi také, aké trápili B. Smetanu, Elišku Krásnohorskú a Otakara Hostinského. Môžeme sa poučiť u nich a aj z ruských realistov, ktorí boli vynikajúcimi skúmateľmi ruského jazyka.

O. Hostinský v doslove ku knižke *O české deklamaci hudební* (1886) zdôrazňuje, že bezúhonná česká deklamácia je možná vo všetkých operných útvaroch. Chyby podľa neho nemožno ospravedlniť. Požaduje, aby sa nevyhnutne dbalo s najsvedomitejšou starostlivosťou o rešpektovanie všetkých prirodzených jazykových zvláštností vo vokálnej hudbe. Od spevákov žiadal zreteľnú výslovnosť. Napísal vtedy: „Ak sa niekto chce nazývať pravým majstrom spevu, musí vedieť každú samohlásku vysloviť jasne a zreteľne na každom tóne“ (str. 56). Vtedy ešte nebola experimentálna fonetika, ktorá dnes veľmi pomáha v tomto odbore. Hostinský žiadal, aby sa na základe českej hudobnej produkcie vyvinula i naozaj česká škola spevu. Vrávi, že ide o nedotknuteľné práva českého jazyka na českom javisku (57). Sovietski odborníci zdôrazňujú fonetiku jazyka ako zdroj národnej hudby i národného spevu.

Nosnosť pravidiel slovenskej ortoepie v speve sme skúšali v speváckom sboře Čs. rozhlasu v Bratislave a v sólovom odbore v opere v Ústí nad Labem (Tosca s D. Stanislavovou.)

Štúdium reči dáva a dá našim skladateľom takú pevnú oporu, akú dalo štúdium českej reči Smetanovi, Fibichovi, Janáčkovi a iným veľkým českým komponistom, štúdium ruskej reči Dargomyškému, Musorgskému, Čajkovskému atď., štúdium nemeckej reči Weberovi, Beethovenovi, Wagnerovi a iným.

Mali by sme žiadosť k našim skladateľom, aby chodili čím najviac medzi náš ľud a načúvali hudbu slovenskej reči a pretvárali ju vo svoje hudobné diela.²⁰

O POUŽÍVANÍ PRECHODNÍKOV

Jozef Ružička

I. Doterajšie náhľady

V našej gramatickej literatúre niet jednotného náhľadu na používanie prechodníkov v spisovnej slovenčine. Neujasnená je najmä otázka, v akom vzťahu je dej vyslovený prechodníkom k základnému deju v prísudku vety.

Obyčajne sa tvrdí, že prechodníkom vyslovený dej je iba v časovom vzťahu k základnému deju vety. Tak Ján Žigo, ktorý sa najdôkladnejšie venoval otázke prechodníkov v spisovnej slovenčine, dospel k uzáveru, že v slovenčine sú „dva prechodníky: jeden pre súčasnosť, druhý pre predčasnosť“.¹ Žigo sa v svojej obsiahlej štúdií zamerail predovšetkým na dôkaz, že v súčasnej spisovnej slovenčine prechodníky typu *zavolaavši, poprosivši* sú archaizmami, mŕtvymi tvarmi: ich funkciu prevzali prechodníky *d o k o n a v ý c h* slovies typu *zavolaajúc, poprosiac*. Prechodníky dokonavých slovies hodnotí ako prechodníky pre predčasnosť a prechodníky nedokonavých slovies ako prechodníky pre súčasnosť. Tento rozdiel robí však iba z hľadiska syntaxe. Pre tvaroslovie narádza nerozlišovať dva prechodníky, lež hovoriť len o jednom prechodníku (str. 200—201).

Podobný postoj k našej otázke má v zásade aj Belo Letz. V tvarosloví i syntaxi hovorí však len o jednom prechodníku.² Pre nás je dôležité, čo Letz píše na str. 334: „Priechodník má povahu časovej alebo spôsobovej príslovky a môže sa premeniť na vedľajšiu vetu...“ Tu sa už naráža na to, že dej vyslovený prechodníkom „je v určovacom pomere k deju neskrátenej hlavnej vety“ (str. 482). Príklady, ktoré uvádza, ukazujú, že prechodník nedokonavých i dokonavých slovies má charakter časovej, spôsobovej alebo príčinnej príslovky. Letz teda chápe prechodník ako bližšie určenie základného deja vety, no pripomína, že niekedy ťažko jednoznačne zistiť druh tohto určenia čiže druh vzťahu prechodníka k základnému deju vety.³

Do výkladu prechodníkovej väzby prispel aj A. V. Isačenko, najmä zdô-

²⁰ Skrátene vyšla táto štúdia v Knižnici Hudebních rozhledů (II, č. 5) pre členov Svazu československých skladateľů.

¹ *Slovenské priechodníky na -vši*. Slovenský jazyk I (1940), str. 121—132 a 187—203. Citát zo str. 195. Výklad použitých termínov je na str. 200.

² *Gramatika slovenského jazyka*. Bratislava 1950, str. 333—4 a 481—3.

³ Vyplýva to z Letzovej poznámky na str. 483: „Rozbor hotového výsledku skrátenia býva často len približný a subjektívny, takže niekedy nemožno ani presne určiť, či sa skrátila priradená alebo podradená veta.“

raznením, že prechodníkové väzby „sú predovšetkým svojráznym štylistickým prostriedkom, ktorý funguje na svojom mieste, má svoje osobitné funkcie, svoju špecifickú váhu v systéme slovenskej štylistiky“.⁴ Osobitnú funkciu prechodníkovej väzby vidí v tom, že „prechodník práve slúži na to, aby sa v jednej vete vyjadrovali dve myšlienky, dva prísudky“ (str. 13).

Okrem toho Isačenko zdôrazňuje Šmilauerovo konštatovanie, že „slovesný dej prechodníka musí byť v určovacom vzťahu k deju nadradeného slovesa“.⁵ Pritom, pravda, nespomína, že napr. aj Letz stojí na tom istom stanovisku, ako sme na to už poukázali.

Niekedy sa tvrdí aj to, že prechodníkmi sa môžu vyjadriť iba sprievodné deje. Pravda, ani chápanie sprievodného deja nie je jednoznačne formulované. Ak by sme chápali sprievodný dej ako taký, „ktorý nemôže nahradiť nijaký hlavný dej, vyjadrený určitým slovesom“,⁶ pokladali by sme prechodník za ekvivalent príslovky s nedejovým významom. Veď ináč každý dej možno vysloviť určitým slovesným tvarom. Vždy ide len o to, aby sa vzťah medzi dejmi vyjadril adekvátnou spojkou v rámci primeranej syntaktickej konštrukcie.

Dôležitou okolnosťou, ktorá sa doteraz nebrala v dostatočnej miere do úvahy, je, že nemožno všetky vety s prechodníkovou väzbou posudzovať rovnako. Nemožno generalizovať napr. poznatky, získané pri rozbere typu *chlapec ide spievajúc*, na všetky ostatné typy, ktoré sa črtajú pri prehliadke väčšieho dokladového materiálu.

Aby sa na otázku o vzťahu prechodníkovej väzby k základnému deju vety mohla dať pomerne vyčerpávajúca odpoveď, bolo treba zhromaždiť a roztriediť väčší počet príkladov z diel našich klasikov i súčasných spisovateľov. Dokladový materiál, ktorý používame v tejto štúdii, získal sa dlhšou excerpciou a je uložený v archíve Ústavu slovenského jazyka SAV.

Už pri zbežnom prezretí dokladov sa jednoznačne ukázalo, že treba osobitne preberať prípady s prechodníkom dokonavých a s prechodníkom nedokonavých slovies. Takýmto postupom sa umožňuje presnejšie vymedziť jednotlivé typy prechodníkovej väzby.

Pri spracúvaní dokladového materiálu sme vylúčili z ďalšieho uvažovania dve skupiny.

Prvú skupinu, ktorú sme vylúčili, tvoria príklady, v ktorých sa prechodníková väzba použila chybné. Obidva deje nemajú toho istého činiteľa. Uvedme si z nich niekoľko:

Počítvajúc ich, zdalo sa mu, že každé klepnutie ozýva sa v ňom a vyvoláva stonásobnú ozvenu. (Urban) — Dochodiac ta, zaznel jej do uší veselý hovor. (Timrava) — Marcel nedôveroval Lotiakovi a jednako, nevediac sa opanovať, vybúšila takto z neho rozhor-

⁴ *O prechodníkoch v slovenčine*. Slovenská reč XVII (1951—52), str. 4—14. Citát zo str. 12.

⁵ Pozri Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba*. Praha 1947, str. 342. — Na tomto mieste sa ďalej hovorí, že v češtine pri prechodníkoch pre súčasnosť ide zväčša o určenie spôsobu, inokedy o určenie príčiny, zatiaľ čo pri prechodníkoch pre minulosť a pre budúcnosť je v popredí vzťah časový. Dôležité je pre Šmilauerovu koncepciu tvrdenie: „Kde není takového těsného spojení obou dějů, je užití přechodníků ne-správné“ (str. 342).

⁶ Pozri A. V. Isačenko, l. c. 12. — Isačenko sa tu odvoláva na štúdiu Lubomíra Ďuroviča *K otázke neohybných častok reči v slovenčine*. Jazykovedný zborník SAVU IV, 1950, str. 113 n., o prechodníkoch na str. 117—8. — Ďurovič pokladá všetky syntagmy s prechodníkom za determinatívno-určovacie.

čenosť. (Jégé) — Súc jedináčkom, rodičia jej z ničoho neumáli. (Urban) — „Videl si tú ekvipáž Sternovu?“ a jej zlosť, vidiac ho čaptavého, špinavého, randavého, vzkypla ešte väčšmi. (Timrava) — Bola už noc, a vyjdúc do izby, jeho žena i Sabína videli na jeho ustarostenej tvári, že sa stalo vážne nešťastie. (Jégé)

Druhú skupinu, ktorú sme vylúčili z ďalšieho uvažovania, tvoria zasa vety s tzv. absolútnymi prechodníkmi. Niektoré z nich klesajú v príslovky a spojky. Vidieť to na príkladoch:

Telesne je už zdravý, čiernej pleti, vyjmúc tých pár šedivých fúzov a vlasov, ináč zachovalých. (Tajovský) — Nebol si istý, pravdu povediac, vôbec nevedel, ako sa môžu dať oni do roboty. (Tatarka) — A naozaj — nehľadiac na jeho snetivú a hrdzavú pšenicu — ani raz nepočul, že by mu zemiaky v pivnici hnili alebo že by mu raž pod snehom plesnela! (Hečko) — Za sypárňou v záhrade vypínali sa jasene; podľa výšky súdiac, mohutné stromiská. (Kukučín) — Boli, počnúc rokom 1912, uverejňované vo viacerých ročníkoch časopisu Živeny. (Šoltésová) — „Takto, hľa, to bude celý život, takto,“ uspokojuje sa. „Slúžiť vstávajúc-líhajúc...“ (Kukučín) — I nedávno v kuchyni sa mu to nechtiac podarilo. (Šoltésová)

II. Prechodníky nedokonavých slovies

1. Priradený súčasný dej

Vo veľkom počte príkladov s prechodníkom nedokonavých slovies sa vyjadrujú priradené deje, ktoré sa s hlavným dejom vety spájajú iba časovým vzťahom. Sú to prsto priradené deje, ktoré sa uskutočňujú v tom istom čase ako hlavné deje vety, čiže sú s nimi súčasné. Pravda, do takého vzťahu možno v prechodníkovej väzbe spojiť iba také dva deje, ktoré môže činiteľ vykonávať súčasne.

Príklady: Vše sme zastali na jednej nohe, druhou zvoniac a hľadajúc, kam kročiť. (Tajovský) — Zapadajúce slnko hádže na ňu svoje svetlo, zlátiac i celé okolie. (Kukučín) — „Ba či ho zastihnem zajtra?“ myslí si, zapalujúc cigaru, lebo mu prišlo akosi zle. (Kukučín) — Škrieka prenikavo, ručičkami zakrývajúc si oči. (Timrava) — Vo dvorci behala s kadečím dievčica, vyspevujúc, že sa len tak ozývalo. (Tajovský) — „Keby bola radšej umrela!“ zvolala náruživé, vymykajúc svoju ruku z mojej. (Kukučín) — Zastal, odľúkol si, vyberajúc ručník z vaku, aby si utrel čelo. (Timrava) — „Ale som skrotil tú Dávidku!“ smeje sa Hudis, vrtiac pohárik medzi prstami. (Kukučín) — Vyhrnie si nohavice až do rozkroku, a tisnúc člnok pred sebou, pozorne počíta kroky vo vode, kľúčuc sa na riečnych zvariakoch. (Hečko) — Pomlčal za chvíľu, škrabúc sa za uchom. (Jesenský) — Od susedov vyšiel Nácko, mladý šuhaj, a svižkajúc si tenkou paličkou, blížil sa k nášmu sklepu. (Šoltésová) — Šára, osamote sediac, upiera do tmy oči. (Timrava) — A týmto oknom vnikal, rozsievajúc do srdca dráždivý i hrozivý nepokoj. (Mináč) — Reptíš tuho rozmýšľal, rozpínajúc gombík na košeli, lebo sa poriadne rozohrieval. (Tatarka) — So zvláštnou rozkošou chodil za otčimom, dávajúc pozor na každý jeho krok... (Urban) — Gazdovia zamkli a zamysleli sa, hľadiac do zeme. (Timrava) — „Vidím, že máš pomoc v dome,“ povie, kývajúc hlavou a sliediac po izbe očami. (Timrava) — „Dobre, sváku,“ odpovie, neprerušujúc jedenie. (Hečko) — A Paľo-Paľo zdvihne oči na tvár matere, zadivený počúvajúc. (Timrava)

Pretože v uvedenej skupine príkladov je medzi obidvoma dejmi vety iba priradovací vzťah, možno prechodníkovú väzbu temer vždy nahradiť iba hlavnou vetou. Zmysel výpovede sa tým nepozmení, hoci spojenie dejov sa stane celkom voľným.

Príklady: Škrieka prenikavo a ručičkami zakrýva si oči. — Pomlčal za chvíľu a škrabal sa za uchom.

Pravda, v týchto priradovacích súvetiach sa pozornosť hovoriaceho i počúvajúceho rovnakou mierou upiera na obidva deje. Aj tým sa odlišuje priradovacie súvetie od vety s pripojenou prechodníkovou väzbou.

Súčasnosť obidvoch dejov sa v priradovacom súvetí vyjadruje tým, že prísudkové slovesá v obidvoch vetách sú v tom istom čase. Niekedy sa súčasnosť zdôrazňuje príslovkou *pritom*, ktorá stojí na čele druhej vety, hneď za spojkou *a* (*a pritom*).

Príklady: Dlho a dlho krúžili v blízkosti topoľa a pritom ani nepohli krídlami. (Romanovský) — Šepce mu čosi a pritom sa tajomne usmieva. (úz.)

Príslovka *pritom* býva niekedy aj v prechodníkovej väzbe s nedokonavým slovesom. Zdôrazňuje sa tým súčasnosť obidvoch dejov.

Príklady: Obliekol sa do čierneho a chodil po izbe, pospevujúc si pritom. (Jesenský) — Potom priskočí k Púplavovi, zdvihne ho zo stoličky a vovlečie za vrchstola, cítiac pritom v rukách, aký je strašne chudý a vetchý. (Hečko)

V tomto type prechodníkovej väzby možno prechodník oprávnené pokladať za doplnok. Spojenie obidvoch dejov možno pritom hodnotiť ako tzv. skrátenú zlučovaciú slovesnú syntagmu, stojacu na tej istej rovine ako syntagma *otec so synom* v rámci substantívnych zlučovacích syntagiem.

2. Súčasná okolnosť času

Prechodníkom nedokonavých slovies sa v rámci prechodníkovej väzby pomerne často vyjadrujú také deje, ktorými sa vyslovuje bližšie časové určenie základného deja v prísudku vety. V týchto prípadoch nemožno hovoriť, že dej vyjadrený prechodníkom je priradený k základnému deju ako v predchádzajúcom najbežnejšom type nedokonavých prechodníkov, pretože týmto druhým dejom sa uvádza časová okolnosť prísudkového deja priam tak ako príslovkovým určením času alebo časovou vedľajšou vetou.

Určovací vzťah deja vysloveného prechodníkom k základnému deju vety vynikne najmä vtedy, ak sa prechodníkovú väzbu pokúsime nahradiť tesnejšie alebo voľnejšie pripojeným syntaktickým útvarom — menným výrazom alebo úplnou vetou. Pravda, tieto ekvivalentné výrazy treba voliť tak, aby sa tým nepozmenil pôvodný zmysel výpovede. Ak prechodníkovú väzbu tohto typu chceme nahradiť tesnejšie pripojeným menným výrazom, primeraným útvarom sa nám ukáže konštrukcia s príslovkovým určením času, ktorého jadrom je podstatné meno dejového významu.

Príklady: „Chlapci, chlapci“ opakoval si Dodek, lúčiac sa s nimi. (Tatarka) ... opakoval si Dodek pri lúčení s nimi. — „Čože ako, hodný bol Žid,“ usudzuje richtár odchádzajúc. (Kukučín) ... usudzuje richtár na odchode.

Ak však prechodníkovú väzbu tohto typu chceme nahradiť voľnejšie pripojeným syntaktickým útvarom, použijeme vždy časovú vedľajšiu vetu so spojkou *keď*. Súčasnosť dejov nadradenej a podradenej vety sa tu vyslovuje tak, že slovesá v prísudku obidvoch viet sú v tom istom čase. Vo vedľajšej vete sa, samozrejme, použije nedokonavé sloveso.

Príklady: „Stratený človek,“ myslel som si, idúc dolu schodmi. — (Jesenský) ... myslel som si, keď som šiel (schádzal) dolu schodmi. — „Odtiaľto už neod-

idem," povedal si Reptiš usínajúc. (Tatarka) ... *povedal si Reptiš, keď usínal.*

Vo všetkých prípadoch tohto typu možno oprávnenne pokladať prechodník (prechodníkovú väzbu) za výraz, a to holý alebo rozvitý, ktorý má v rámci nadradenej vety úlohu príslovkového určenia času. V tomto type teda nemožno hovoriť o doplnkovej funkcii prechodníkovej väzby.

Príklady: Potom bolo počuť, ako fíká, hľadájúc ohreblo. (Jesenský) — Hlas z rádia preskakoval, hovoriac o programe vlády, ozýval sa nádejou. (Tatarka) — Idúc popri škole, zasa počul Ilin hlas ako príjemnú hudbu. (Timrava) — Anzel sa zlostne šľahal uzlíkom do kolena, kradnúc sa záhradou hore do Jadlovického potoka. (Tatarka) — „Len vás, kmotrička, len vás chcel som a budem chcieť naveky!“ vraví celkom premožený, keď ona, nalievajúc, opäť nahla sa blízko k nemu. (Timrava) — Odovzdávajúc kľúče Reptišovi, spustila hrozný nárek... (Tatarka) — To všetko cíti, robiac brázdu za brázdou. (Kukučín) — Spúšťajúc sa stráňou dolu, stretali rad stromov, rozkošatených do priestoru, vyrastajúcich z ráztoky. (Tatarka) — „Môžem už spať bezpečne,“ myslí si, vchádzajúc do izby tmavej, studenej. (Kukučín) — „Čože sedíš tam, to ti je nie apa!“ oborí sa na dievča žiarlivo, vidiac, ako Paľovi bozkáva a hladká ruku. (Timrava) — Vracajúc sa pred bránou zastihol som Greguša. (Figuli) — Vychodiac z Pazderovho dvora, skryje revolver, lebo zbrojný listok naň nemá. (Hečko) — Jedným slovom: mal som radosť i starosť ako každý rodič, vypúšťajúc si mláďa do sveta. (Čajak)

3. Súčasná príčinná okolnosť

A. Prechodníkovou väzbou s prechodníkom nedokonavých slovies sa v spisovnom jazyku pomerne dosť často vyslovuje bližšia príčinná okolnosť základného deja v prísudku vety. Prechodníkom sa teda vyslovuje dej, ktorý sa pokladá za príčinu deja základnej vety. Hoci sa za príčinu pokladá obyčajne skutočný predchádzajúci popud vykonať niečo, pri prechodníku nedokonavých slovies sa dej, ktorý hodnotíme ako príčinu hlavného deja, podáva ako súčasný s hlavným dejom vety.

Obidva naznačené vzťahy medzi dejmi vo vete s pripojenou prechodníkovou väzbou, t. j. príčinnosť a súčasnosť, výrazne sa ukážu, ak prechodníkovú väzbu nahradíme obsahove ekvivalentným, ale voľnejšie pripojeným syntaktickým prostriedkom. Namiesto prechodníkovej väzby tohto typu použijeme pritom vždy príčinnú vetu so spojkami *keďže*, *pretože*, *lebo* a sloveso tejto vedľajšej vety dáme do takého času, v akom je sloveso v prísudku hlavnej vety.

Príklady: Chcela skočiť k mužovi, ale sa zahanbila, vidiac sedliakov za mužom. (Kukučín) ... *ale sa zahanbila, pretože videla sedliakov za mužom.* — Žilko lúskal prstami, trápia sa so slovom. (Tatarka) ... *lúskal prstami, lebo sa trápil so slovom.* — Obe sestry pozreli naň, a staršia, súc veľkopanskej náтуры, chcela zamdlieť. (Timrava) ... *a staršia, keďže bola veľkopanskej náтуры, chcela zamdlieť.*

Vo všetkých prípadoch tohto typu treba prechodník (holý alebo rozvitý) pokladať za príslovkové určenie príčiny.

Príklady: Videl som síce, že otec si nie veľmi láme hlavu nad Žošou, spúšťajúc sa vo všetkom na mater. (Kukučín) — „Naozaj?“ zvolal Mišo prekvapený, neveriac vlastnému sluchu. (Kukučín) — „Pokoľ, vravíte?“ čudovala sa dievka, nevediac sa hneď dovtipiť, na čo myslí. (Tatarka) — Mišo Lašút, nemajúc čo

toho že by sa ďalej škriepili, začali rokovať o stavbe kostola. — Nepremýšľajúc prešiel lávkou nad priekopou... (Hečko) Bez toho že by premýšľal, prešiel lávkou nad priekopou... —

Takto možno nahradiť prechodník tohto typu zväčša iba vtedy, ak sa kvalita hlavného deja naznačuje nejakou sprievodnou okolnosťou. Ak sa kvalita hlavného deja podáva vytýčením jedného z jeho znakov, prechodníkovú väzbu obyčajne nemožno nahradiť ani tesnejšie pripojeným menným výrazom, ani voľnejšie pripojenou vedľajšou vetou. Výskyt tohto typu prechodníkovej väzby s významom bližšieho určenia kvality hlavného deja vety sa viaže na významový vzťah slovíes vstupujúcich do takéhoto vzťahu. Vcelku možno povedať, že v prechodníkovej väzbe tohto typu môžu byť iba také deje, ktoré sa obyčajne manifestujú na deji vyslovenom v prísudku vety. Ak v prísudku vety je napr. sloveso *ísť*, v prechodníkovej väzbe môže byť napr. sloveso *krívať*, *krivkať*, pretože krívanie sa manifestuje pri chodení. Atď.

Vo všetkých prípadoch tohto typu, bez ohľadu na naznačený rozdiel vo význame vzťahu, treba hovoriť o tom, že prechodníková väzba má úlohu príslovkového určenia spôsobu v užšom zmysle slova. Z významu celej konštrukcie vyplýva, že sa v prechodníkovej väzbe najlepšie môžu uplatniť slovesá nedokonavého vidu.

Príklady: a) Dudrúc odišiel hľadať Kremeňa. (Kukučín) — Tri ženy, nevystierajúc sa v páse za celý čas, kládli do brázd krájané zemiaky. (Tatarka) — Sadla si k nemu a hneď, plačúc začala žalobu na nevestu. (Timrava) — Peter Hugaň zjedol raňajky, vstal a pohvizdajúc si vošiel do kúpeľne. (Plávka) — Eva strávila zasa noc bez sna, prehadzujúc sa na posteli. (Kukučín) — „Uhm,“ kývol hlavou prisviedčajúc a usmial sa. (Jégé) — A notáriuska odišla, radujúc sa, že aspoň celkom nebude zohrdená. (Kukučín) — Byvarová dívala sa slziac na ustarané dieťa. (Jégé) — Ved' ho skúsenosť učila, že ani jeden chlap nešiel plačúc z vojny, naopak, spievajúc. (Kukučín) — „Nuž ty tak?“ dohovára mu, sršiac hnevom. (Kukučín) — Potom sa ho Podmaník opýtal usmievajúc sa: „Ale, sváko, aká je to spravodlivosť?“ (Tatarka) — „Šli by ste?“ spýtal sa ma Halaša, usmiaty a vopred vediac, že neodopriem. (Tajovský) — Byvar mu skočil vrieskajúc do reči: „No, taký blázon som nie ako ty.“ (Jégé) — „Bože, a ako im narúčali, aby si na starobu pamätali!“ povie zas Anča vzdychajúc. (Timrava)

b) „Poď, ty prôšťa nepodarené, nech ideme preč z tohto pekla!“ povie mu, dusiac sa vo vzburénosti. (Timrava) — No ide do izby k plačúcej, krivkajúc a podopierajúc sa na palicu, tešiť a tišiť ju. (Timrava) — „Hehe, celá,“ zasmial sa Badár, lapajúc povetrie... (Tatarka) — Cez dedinu sa prevlečie pomaly, lapajúc sa železného zábradlia nad riekou... (Hečko) — I vošiel do siene, v bedrách sa gavaliersky natriasajúc, mladý Rudolf Kandó. (Jégé) — Opálajúc rukami a kníšuc sa driekom, ťažko a nerád sa pohyboval ako všetci zle platení, utahaní nádenníci... (Tatarka) — Malinová mašinálne kráčala, opierajúc sa o muža... (Jesenský) — Obchádzal svoju dedinu, plaziac sa slivkovým sadom, nahliadol do dvorov. (Tatarka) — Ďalej postupoval, prichytávajúc sa vrbia rukou. (Tatarka) — O polnoci zobudil sa Pražeň, a rozdrapujúc malé, tesné oči, pozeral dookola. (Timrava) — Anča sa schytila, skackajúc na kolenách a dlaniach. (Timrava) — „Neboj sa, Dunčo, neboj!“ prihovára sa bača psovi a driapal sa hore briežkom pod buka, kde sa svetilo, šmýkajúc sa veľmi v krpcoch po spálenej kosienke. (Tajovský) — „Tí robia spravodlivo, tí berú boháčom a delia chudobe!“ kričal šušľajúc Lotiak a nalial si vína. (Jégé) — ...keď pondusové hodiny v subjektkej, tremolujúc a bzučiac, odbili desiatu. (Šoltésová) — Dodek zdvihol ruku, úctivo, zajakajúc sa opýtal... (Tatarka) — Pohľadom sledoval ohryzok, ako mu klesal a zasekujúc sa vystupoval. (Tatarka) — Po-

tom tichučko a zastávajúc podišla na svoju skromnú pohovku a hodila sa na ňu. (Jégé)

Ako vidieť v niektorých príkladoch, uvedených v bode b), prechodník v tomto type spája sa s príslovkami do viacnásobného vetného člena na základe zlučovacieho vzťahu. Ide tu o príslovky, ktoré vyjadrujú bližšiu kvalitu deja v prísudku vety (*prevlečie sa pomaly, ťažko sa pohyboval, úctivo sa opýtal, tichučko podišla*). Aj touto okolnosťou sa zvyrazňuje vzťah, ktorým sa prechodníková väzba viaže k základnej vete.

B. K prechodníkovej väzbe uvedeného typu možno pridať aj ďalší typ s významom príslovkového určenia *p r o s t r i e d k u*. V tomto type sa v prechodníkovej väzbe vyslovuje dej, ktorým sa dosahuje základný dej vety. Je to pomerne zriedkavý typ prechodníkovej väzby, ale predsa ho treba pokladať za správny, najmä aj vo vyšších štýloch spisovného jazyka.

Príklady: Najprv uspokojil mohutného koňa, hladkajúc ho dobrú chvíľu po nozdrách. (Tatarka) — Liečili aj ženy, navštevujú, tešiaca a prinášajú vŕselijaké korene, kadidlá, odvarky a masti. (Tajovský) — Porozkladala si svoje hračky a bavila sa, zhovárajúc sa so svojimi „deťúrenci“. (Šoltésová) — Nabádal ich, ukazujúc na čelo a oči, aby si zapamätali všetko, cesty, stráže, úžlabiny a každý významnejší dvor. (Tatarka) — S p y t u j ú c s a, ako sa prvý raz vyspali na mäkkom, narobili všade smiechu... (Tatarka) — Mnohí, ako i sami počujete, radi si pošpincú na tento boží dar, prezývajú ho „besnicou“, „čertovicou“, „nešťastnicou“... (Tajovský) — No nedostala som sa k tomu, lebo Ivan hrmeliac i všelijako sa prekrúcajú vo svojom voziku, všemožne sa usiloval vyveslovať s ním z kúta von, naprostred izby. (Šoltésová)

C. Do rámca prechodníkovej väzby s funkciou príslovkového určenia spôsobu v širšom zmysle slova možno zaradiť aj prípady, v ktorých sa prechodníkovou väzbou bližšie vysvetľuje alebo rozvádza hlavný dej vety. Sú to pomerne zriedkavé prípady.

Príklady: „Nuž vidíte, aké daromné strachy ste si robili,“ povedala Sabína, vysmievajúc sa im. (Jégé) — „Chlapi, nepoznáte vy Števa Reptiša?“ napokon sa ozval predsa, skôr tvrdiac to, čo sa opytoval. (Tatarka) — Zuzka pokrútila hlavou tajač. (Kukučín) — Vlak sa skrútol takmer v pravom uhle, sledujúc riečku, a do okna udrelo zapadajúce slnko. (Mináč)

Vo všetkých prípadoch, uvedených v bodoch A, B, C, pokladáme prechodník za príslovkové určenie spôsobu.

III. Prechodníky dokonavých slovies

1. Predčasná okolnosť času

Prechodník dokonavých slovies sa najčastejšie používa na vyjadrenie vedľajšieho deja, ktorý predchádza pred hlavným dejom (ktorý sa skončil pred priebehom základného deja vety). Činiteľ obidvoch dejov sa pomenúva podstatným menom alebo zámenom v podmete vety.

Príklady: A podhodil nový klobúk, a dolapiac ho, zvitl ho medzi rukami. (Kukučín) — „Bol by si vinový,“ prehovára ho Juro, dozvediac sa, čo sa stalo. (Kukučín) — Dôjduc do Mocnín, ostatní traja korteši rozbehli sa po voličoch.

(Tajovský) — I strčí Móricačka proti Pódimu, kufík hodiač na zem. (Timrava) — Razom sa odhodlal, stiahol koňom remene na sedláč, popravil im ohlávky, a chytiač ich za uzdy, vyviedol ich z pajty. (Jégé) — Ale ona, kuknúč bokom na mňa, šeptom mu pripomenula, čo mama povedala. (Šoltésová) — Vytiahol fľašu s koňakom, a nalejúč do pohárikov, štrngol si s Vorčiakom. (Urban) — Operúč hábočky detí pani rehtorkiných, vyžmýkala ich a ide poprestierať do dvora na lesu. (Timrava) — Paľo prežiera jedlo, čo naklochtla Zuza, a prežrúc ho, pozrie na sestriu horiacu tvár. (Timrava) — Bol celý vo vytržení, ponášal sa trocha na blázna a bylku na decko, takže oráči, doorúc až k nemu na úvrate, zostali nad ním zadivene stáť. (Fr. Kráľ) — Stodolište, dostanúc v novom konzume celomesačný prídel múky a cukru naraz, čo sa mu ešte u Adama Janovčika nestalo, napieklo koláčov a vytešené čakalo na hlavné vianočné sviatky. (Hečko) — Reptiš, nasliniac si prst, zotrel ho a nakreslil ho trochu vyššie. (Tatarka) — „Čuš!“ povedal Rudko, a zlostne hodiač hlavou, pošuchol sa lavicou. (Ondrejov)

Pretože v týchto prípadoch možno prechodníkovú väzbu vždy nahradiť časovou vetou, prechodník pokladáme za príslovkové určenie času.

2. *Následná okolnosť času*

Pomerne zriedkavo sa používa prechodníková väzba s prechodníkom dokonavých slovies aj na vyjadrenie deja, ktorý nasleduje po hlavnom deji vety. Ide teda aj v týchto prípadoch o nesúčasnosť dvoch dejov.

Príklady: „Nie...“ odvetí ona, doplniac v duchu: „Aspoň za tebou nie.“ (Timrava) — Riekol, obrátil sa a odišiel, buchnúč za sebou dverami. (Jégé) — Miesto nej vyšla gazdiná so žrádlom, hodiač im ho na prostred dvora. (Kukučín) — Sadá na podstenu na skalu, hlavu zložiač do dlaní. (Timrava) — „Pochválen,“ povedala Ilčička, bozkávajúc mu ruku. (Urban) — „Matúš, hybaj dolu,“ skríkli naňho, čapnúč hákmi o vodu. (Tatarka) — ... a keďže mu už nič viac nechcelo prísť na rozum, rozšafne hodil rukou, doložiač: „Veď to viete...“ (Urban) — Schytí chlapca, odhodiač ho od šaffa. (Timrava) — Napokon si sadol na najväčšiu, vyčnievajúcu skalu múrika, oprúc sa rukami o naširoko rozťahnuté kolená. (Plávka) — Podal im ďateliny, hoci nemal to urobiť, a oprel sa tam o jasle, ostanúc i tam nehybný ako v izbe. (Timrava) — Murčín pristavil ju, ponúknúc jej skleničku. (Timrava) — ... sadol si tiež k stolu, prehnúč sa pohodlne na operadlo stolca. (Jégé) — Mŕtvola padla s tupým úderom na zem, pol telom sa prešnúč dolu z múru. (Jégé) — Iba Zobuľa vpáli do maštale, priprúc za sebou dvere. (Hečko) — Začalo ich zhadzovať do priekopy už pred Mrzáčkou a pristavovalo sa pri každej tretej drevenici, zhodiac vždy po stĺpe. (Hečko) — ... šmaril ju do izby, zavrúc za ňou dvere. (Timrava) — Iľa zvrieskla, schytila sa a začala mu nechty do tváre, zoškriabuc mu kožu z nosa. (Timrava) — A pozdvihla v ruke pokovaný kosák, ukážúc ním protiležiaci bok, posiaty žencami. (Kukučín) — Ruky zložila do lona a hlavu naklonila, uprúc oči do zeme. (Timrava) — „Ale, Jurko, či ma nepoznáš? Čože mi to vyspevuješ?“ odvetil Konôpka a vošiel, vtiahnuc ho za sebou do izby. (Jégé) — Milka sa strhla a bez jedinkého hlásku šuchla sa pod stôl, vypeštiač na mater ustrašenej oči. (Plávka) — „Mali ste si kravy neodtatáriť,“ schytí zvyšné mlieko a odrfci do kuchyne, zachlopiač zdnuka dvere. (Hečko) — A vyjdúc do izby, hodila sa na lavicu, zakryjúc si tvár dlaniami. (Kukučín) — Pošle stravníkov večerať a sama si sadne na lavičku, zapradúc rozhovor s Čuriačkinými deťmi. (Hečko) — Spomedzi krovia vyredikalo sa čosi, Krtovi rovno zastanúc cestu. (Kukučín) — Pristúpil k nemu, a chytiač ho za rameno, bozkal ho na plece, zašeptajúc dojatým hlasom... (Jégé)

I keď niektoré z uvedených príkladov pôsobia nezvyčajným dojmom, nemožno proti nim nič namietat' z hľadiska gramatickej správnosti. Ich nezvyčajnosť je daná významom sloves, ktoré sú v daných vetách s prechodníkovou väzbou. Aj tu sa teda ukazuje, že prechodníková väzba je tiež do istej miery viazaná významom slov, ktoré sa na nej zúčastňujú.

Aj v týchto prípadoch možno prechodníkovú väzbu niekedy nahradiť časovou vetou. Obyčajne však prechodníkovú väzbu možno nahradiť hlavnou vetou, v ktorej sa vhodnou príslovkou (napr.: *potom*), naznačuje časový pomer obidvoch dejov. Preto prechodník pokladáme aj v týchto prípadoch za príslovkové určenie času.

3. Súčasná okolnosť času, spôsobu a príčiny

Súčasnosť deja vysloveného v prechodníkovej väzbe s dejom v prísudku vety sa obyčajne vyjadruje tak, že sa v prechodníkovej väzbe používa prechodník *nedokonavého* slovesa. Napr.: *Rozbehli sa dolu po podstení dupotajúc*. (Tatarka) — *Až doma vysvetlila Mída, červenajúc sa a kriviac tvár do plaču, že hribov bolo moc*. (Jesenský)

Za istých okolností môže sa však použiť aj prechodník *dokonavého* slovesa na vyjadrenie súčasného deja. Najčastejšie je to vtedy, keď skutočnosť, o ktorej sa hovorí, si vyžaduje, aby sa dej vyslovený prechodníkom vyjadril momentným slovesom.

Odchýlka od základného pravidla sa v týchto prípadoch vynucuje vždy skutočnosťou, o ktorej je reč. Ak ide o deje trvajúce veľmi krátko, iba chvíľku, nemožno ich vyjadriť nedokonavým slovesom, hoci by aj gramatická konštrukcia žiadala tvar nedokonavého slovesa, aby sa tak jednoznačne naznačil relatívny čas — súčasnosť obidvoch vyjadrených dejov. Ide tu vždy o také dva deje, ktoré ten istý agens (vyslovený v podmete vety) môže konať súčasne; v tomto sa zhodujú prechodníkové väzby tohto typu s väzbami s prechodníkom nedokonavých sloves.

Príklady: A starý zakyvkal hlavou, vyškeriac ústa do posmechu. (Plávka) — Prvá počuje kroky na podstení, napne uši, no nepohne sa, ale syn sa strhne, zabodnúc naľakané oči na dvere. (Hečko) — „Daj mi s ním pokoj!“ zvolala náruživô, začervenajúc sa. (Kukučín) — „Mučili ma,“ zvolal zas temno, zaškrípuc zubmi. (Jégé) — Takto postupujú, ani nezbaďajúc, ako sa čas mŕňa. (Rázus) — „A pred ním nesmiem,“ riekla šeptom, ukážuc k dverám. (Kukučín) — „Na lepšom ňahu ako ty!“ pochválil sa Pražan, hlavou trhnúc. (Timrava) — No Janko už šiel von, tresknúc dvermi. (Tajovský) — „Veď som to vedel,“ povedal Jerguš, škľbnúc Rudka za šticu, „fučí tu ani byvol a všetkých vtákov mi odplaší!“ (Ondrejov) — Napravila si šatku na hlave, stiahnuc ju k očiam, a zasmrkala. (Jesenský) — „To je maličkosť,“ zasmial sa Kordoš, spustiac pravý kútik úst. (Mináč) — Krtovi obmäklo srdce; prihodil tri, slúbiac rovných štyridsaťpäť. (Kukučín) — „Vzali ho,“ odvetil, pohnúc ľahostajne plecami. (Urban) — A tak sádzal dlhé kroky, tu i tu podhodiac na chrbát tanistru. (Kukučín)

Výnimočne sa súčasnosť obidvoch dejov v tomto type prechodníkovej väzby zdôrazňuje slovom *prítom*, ktoré sa, pravda, vkladá do rámca prechodníkovej väzby. Napr.: *I prečítal dosť dlhý menoslov, vynechajúc prítom meno Marcela*. (Jégé)

V týchto prípadoch vystupuje do popredia iba časová súvislosť medzi obidvoma dejmi — dej vyjadrený prechodníkom sa chápe ako súčasný s hlavným dejom vety. Podobne ako pri konštrukcii s prechodníkom nedokonavých sloves často

okrem časovej súvislosti (súčasnosti) prenikajú aj iné — determinatívne — vzťahy, aj v prípadoch, keď sa prechodníkom dokonavých slovies vyslovujú súčasne prebiehajúce deje, môžu sa presadzovať rozličné determinatívne vzťahy. Dej vyslovený prechodníkom môže sa teda niekedy chápať ako bližšie určenie spôsobu alebo príčiny hlavného deja. Pravda, aj v týchto prípadoch sa uplatňuje zásada, že obidva deje musia byť také, aby ich činiteľ mohol vykonávať súčasne.

Príklady: Poklepúc prostredným prstom cigaru, otriasol z nej popol a vyfúkol dym nad svoju hlavu. (Jesenský) — Zuza skočiac schytí džbarík a obsah vychlisne na Mikulu. (Hečko) — „A teraz,“ Ondráš sa uškľabol, radosť odňala mu hlas, stiahnuc mu hrdlo, „teraz im dám netakší podarúnek“. (Kukučín) — ... a odloží skleničku, trepnúc ňou na stolnej doske. (Hečko) — „Smeje sa na tebe celá dedina!“ doložila, až sa zadychčiac. (Timrava) — Naloženú tanistru uviazal na chrbát, zatiahnuc jej frumbie popod pazuchy a zviažuc ich na prsiach do hrubého uzla. (Kukučín) — „Šijem brusliak Zuze Zemiakovie,“ odpovie ona, očú nepozdvihnúc. (Timrava) — Sýkorovci idú, neprerečúc slova. (Kukučín) — Ostatné panstvo, ani sa neobzrúc, vchádzalo do kúrie. (Fr. Král) — Hľadí do zeme nehnuúc sa. (Timrava) — Bežanka stála pred ňou zahanbená, neopovážiac sa ani oka pozdvihnúť. (Kukučín) — Jeho šepot počul Ondrej i kapitán, ktorí pozreli jeden na druhého, mrknúc očami. (Jégé) — Napravila si šatku na hlave, stiahnuc ju k očiam, a zasmrkala. (Jesenský)

Často sa používa prechodník dokonavých slovies na vyjadrenie súčasného deja, ak sa týmto dejom bližšie vysvetľuje alebo rozvádza význam prísudkového slovesa.

Príklady: „A vytiahol z truhlice písma — takýto stós obligátorov,“ ukazoval pán Aduš, rozovrúc náruč, akoby bol pripätý na kríž. (Kukučín) — Richtár ho chcel vyhovoriť pred ňou, rieknuúc: „To všade tak hľadáme.“ (Kukučín) — „Nalejte dva deci!“ zavolať Jerguš z tmavého rohu, prerušiac mládenca v speve. (Ondrejov) — „Ja si zatiaľ sadnem,“ a uvelebí sa v kresle, preložíac si pravú nohu cez ľavú... (Hečko) — Zveleboval ju dlho, všetky jej vlastnosti pospomínajúc, až konečne nemal o čom hovoriť a ustal. (Timrava) — Krčmára sa spýtal, či nešiel tadiaľto ráno taký a taký človek, opíšuc mu Mihvoka. (Jégé) — Venovala celú pozornosť jemu, nespustiac z neho oči. (Jégé) — „Pán kmotrik, pán kmotrik!“ skríkla židovka, napraviac ho. (Timrava) — Veliteľ vo výške zavrel ruku a švihol ňou pred Chylkom, znázorňiac, že Ivanova kanonáda dopadá im toľ pod nosom. (Tatarka)

Podobne ako pri prechodníkoch nedokonavých slovies hodnotíme prechodníky dokonavých slovies tohto typu ako príslovkové určenia času, spôsobu alebo príčiny. Druh príslovkového určenia sa aj tu zisťuje na základe vzťahu medzi obidvoma dejmi vety.

IV. Závery

Pri skúmaní otázky, v akom vzťahu sú prechodníky v rámci prechodníkovej väzby k základnému deju v prísudku vety, na základe pomerne bohatého výpiskového materiálu dospeli sme k poznatkom, ktoré sa v niektorých bodoch rozchádzajú s tradičným výkladom našej otázky.

1. Zistili sme, že vid slovesa v prechodníkovej väzbe sa v zásade používa ako prostriedok na vyjadrenie relatívneho času, ale nie tak priamočiaro a dôsledne, ako sa to podáva vo všetkých doterajších gramatikách i štúdiách o našej otázke.

Je síce pravda, že prechodníkom nedokonavého slovesa obyčajne sa vyjadruje dej súčasný so základným dejom vety, ale nie je pravda, že prechodníkom dokonavého slovesa vyjadrujeme vždy dej predčasný.

Rozborom materiálu sa ukázalo, že v spisovnej slovenčine sa napr. prechodníkom dokonavých slovies vyslovujú deje jednak predčasné, jednak následné, jednak — za istých sémantických podmienok — súčasné.

Toto zistenie má význam aj pre rozhodnutie doteraz spornej otázky, či v slovenčine máme iba jeden prechodník a či dva prechodníky.

A. V. Isačenko rozhodne odmieta náhľad, že v slovenčine je iba jeden prechodník, a to najmä preto, že „v gramatike totiž nerozhoduje iba forma, ale predovšetkým funkcia, význam formy“.⁷

Keďže sa rozborom materiálu ukázalo, že funkcia prechodníkov dokonavých slovies nie je taká jednoznačná, ako to tvrdil napr. Žigo a po ňom aj Isačenko, ani z hľadiska funkcie (významu) gramatických tvarov nemožno zostaviť presvedčujúci dôkaz, že v slovenčine treba hovoriť o dvoch prechodníkoch — o prechodníku súčasnosti a prechodníku predčasnosti.

Zástancovia náhľadu o dvoch prechodníkoch preceňujú časovú funkciu prechodníka a prechodníkovej väzby vôbec. Pri analýze prechodníkovej väzby s nedokonavými slovesami sme poukázali na to, že časové zaradenie deja prechodníkovej väzby je v istých typoch takmer úplne potlačené determinatívnymi vzťahmi. Napr. pri prechodníkoch, ktoré sú príslovkovým určením príčiny základného deja, logicky by sme očakávali predčasný stupeň relatívneho času, a predsa sú tu zväčša prechodníky nedokonavých slovies.

Ukazuje sa teda, že funkcia prechodníkov nie je iba časová. Preto v súlade s tvorením tvaru možno v slovenčine hovoriť o jedinom prechodníku práve tak, ako hovoríme iba o jedinom trpnom prídavku.

2. Z rozboru materiálu ďalej vyplýva, že dej prechodníkovej väzby v istých typoch je v priradovacom, v iných zasa v určovacom vzťahu k základnému deju vety. Preto pre slovenčinu neobstoí v celej miere Šmilauerovo tvrdenie, na ktoré sa odvoláva aj A. V. Isačenko, že dej vyslovený prechodníkom v každom prípade musí byť v určovacom vzťahu k základnému deju vety.

V spisovnej slovenčine je správny a bežný typ prechodníkovej väzby, ktorým sa vyslovuje priradený súčasný dej. Takúto prechodníkovú väzbu obyčajne nemožno zameniť príslovkovým určením, ale len hlavnou (priradenou) vetou.

3. Temer bežne sa prechodník dokonavých i nedokonavých slovies vo všetkých prípadoch pokladá vo vete za doplnok.⁸ Pri rozbere jednotlivých typov prechodníkovej väzby sa však ukázalo, že za doplnok možno pokladať iba prechodník v jednom type prechodníkovej väzby, a to v type, v ktorom sa prechodníkom vyslovuje priradený súčasný dej. Vo všetkých ostatných prípadoch treba prechodník pokladať za príslovkové určenie (času, príčiny alebo spôsobu).

⁷ L. c. 8. — Isačenko odsudzuje náhľad, že v slovenčine je iba jeden prechodník, ako formalistický: „Takýto postoj, ktorý si všima iba formu (rovnaké zakončenie!) a neštará sa o jej funkciu a jej význam, nemožno nazvať inakšie ako formalistický.“ (Str. 9.)

⁸ Tak Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*. Praha 1947, str. 341—4, pokladá všetky prípady tzv. spojených prechodníkov za doplnky určujúce. — Podobne sa píše aj v *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca, 2. vyd., Martin 1955, str. 269.

K PODSTATE ŠTÝLOVÉHO JAVU V REČI

František Miko

V jazykovede sa dnes mnoho hovorí o otázkach štýlu.¹ Žiada si to vývin vedy o jazyku, ktorá sa v súčasnej dobe principiálne zmocňuje svojho predmetu. A žiada si to i sama prax, volanie po vyššej kultúre reči.

Štylistika nie je doteraz sústavnou vedeckou disciplínou. Nedal sa totiž doteraz dosť presne vymedziť jej špeciálny predmet. Mnoho nejasností je okolo jej základného pojmu štýl. A ešte viacej okolo pojmov ostatných. Ak sa dívame na celú vec z praktického hľadiska, znamená to, že slohová prax išla a musela ísť doteraz živelnou cestou skusmo tvorených zásad a noriem. Dejiny literatúry ukazujú, že majstri slova si v slohu vždy vedeli poradiť i bez pomoci vedy. Ale dnes náročnosť na štýl stáva sa kultúrnym postulátom pre všetkých. A ľudia priemernej jazykovej praxe by si radi osvojili potrebné návyky a zručnosti v slohu čo najhospodárnejšie tak, ako si v škole iste a ľahko osvoja umenie písať a čítať. Túto cestu k slohovej kultúre musí štylistika a pedagogika ukázať. Štylistika musí v potrebnej miere vysvetliť povahu svojho predmetu a pedagogika zas musí odhaliť najúspornejšiu cestu ako prakticky naučiť základné poznatky o štýle.

Súčasný úvahy o štýle vysvetľujú pomerne podrobne, čo treba v štýle vidieť. A predsa pri čítaní týchto úvah cítime, že vec sa nevystihuje v podstate. V definíciách slohu stretávame výrazy ako „spôsob vyjadrovania“, „ráz jazykového prejavu“, „spôsob možnej výstavby prejavu“, „ princíp výstavby prejavu“, „svojrázne črty prejavu“, „výber jazykových prostriedkov“, „sústava jazykových prostriedkov“ a pod. Tieto výrazy vystihujú iste to, čo je pre štýl charakteristické. Ťažkosť však vzniká pri aplikácii spomenutých výrazov na konkrétny jazykový prejav. Ukazuje sa, že tieto výrazy sú všeobecné, príliš široké a že sa konkrétna špecifičnosť štýlu zo zovšeobecnenej formulácie vyklzla.²

Dôležitý obrat v súčasnej problematike štylistiky znamenal dnes už všeobecne prijímaný názor, že „štylističnosť“ je jazykovej povahy, že štýl, sloh sú úzko späté s jazykovým prejavom, s rečou. Domnievame sa, že touto cestou treba ísť dôsledne ďalej. Štylistické javy treba skúmať a vymedzovať na samej jazykovej skutočnosti, pojmami, ktoré s touto skutočnosťou nestrácajú súvis a ktoré majú konkrétny obsah.

Úkaz štýlu je v praxi bežne známy. Každý má s ním denne do činenia. Všimnime si napríklad niekoľko ukážok reči z rozličných oblastí jazykového styku:

1. Jeseň a pustota. Lístie, ako krdeľ vtákov, šiblo sem, šiblo ta. Tíško šuchorilo. Padli tri, deväť a jeden samotný. Ako vetrik zavial, pochodil záhradou.

¹ Pozri Eugen Jóna, *Štylistika v teórii a v školskej praxi*, Slovenská reč XIX, 1954, 161—164; ďalej diskusiu o otázkach štylistiky v čas. Slovo a slovesnosť 1954, č. 3—4, a 1951, č. 1 a 2; aj diskusiu v čas. Voprosy jazykoznanija 1954, č. 1—6 a jej záver v roč. 1955, č. 1; recenziu o nej podal Milan Jelínek, *Sovětská diskuse o stylu*, Sovětská jazykověda V, 1955, 469 a n. Prehľad starších prác zo sovietskej štylistiky pozri Alois Jedlička, *Nové sovětské práce o otázkách stylu a štylistiky*, Slovo a slovesnosť XV, 1954, 66—72; aj Milan Jelínek, *Naše a sovětská štylistická práce a její metody*, Sovětská jazykověda III, 1953, č. 4.

² Preto bolo v sovietskej diskusii o štýle metodologicky plodné stanovisko J. S. Sorokina (*K voprosu ob osnovnyh poňatijach štylistiki*, Voprosy jazykoznanija 1954, č. 2, 68 a n.), ktorý základné štylistické javy hľadá v konkrétnej reči.

Jergušovi bolo smutno. Pozeral na lietajúce vlákna bielych pavučin, na ožltnuté a červené kroviská Paseky. Z vtákov ostali iba drobné čížiky. Poletujú a prespevujú, ale nie radostne. Niekoľko lastovičiek krúži pod belasým nebom a jediný pár stehlíkov s mláďatami trepoce krídelkami po záhrade. (L. Ondrejov, *Zbojnická mladosť*)

2. To by ste tak radi! Robiť, čo sa im len uráči a na rozum príde! To by vám tak sadlo. Viem ja, čo má domovník robiť. Posluhovať nebudem. To si vyprosím. Stažujte sa! Prosim! Tam vám vysvetlia. Rozkazovať mi tu bude! Furt len aby som tu grobianstvára počúvala... (Úzus)

3. Dážď, to je pre mňa ako pieseň. / No nikdy nie pieseň pohrebna. / Aká je pieseň tvoja, jeseň? / To človek, len sám človek zná.

Ja, jeseň, neviem, aká som ja. / Kto ako na mňa díva sa. / Skrývam sa do vlhkého krovia, / no lúč ma znova vynáša.

Broskyňa som, aj orech, hrozno, / som zeme plod, aj sveta žiaľ. / Mám slasti, že ma ľubiť možno, / ale som chmúrna prostred skál. (J. Smrek, *Pieseň septembrová*, KŽ 1955, č. 45)

4. Že svoju kritiku podnikol síce v podmienkach národa politicky neslobodného, ale na pozadí situácie a svetonázoru sedliactva, v tom bola včera sila Hviezdoslavovej kritiky; že ju neoprel o svetonázor socialistický a nemohol oprieť o robotnícku triedu, v tom je dnes jej slabosť a rozpornosť. Moment nacionálny a svetonázorové splyvanie so sedliactvom spôsobujú, že Hviezdoslav je romantickým antikapitalistom, že nerozoznáva — aspoň nie s rovnakou silou — pokrokovú vývinovú úlohu kapitalizmu, proti ktorému sa mu buržoázna civilizácia javí *en bloc* materialistickou. (A. Matuška, *Nové profily*)

5. Zopakujeme si situáciu. Existuje určitá kvalita tónu, objektívne daná prírodným „akordom“ (a ničím iným!) a subjektívne, v odraze tejto kvality v našom vedomí reprezentovaná špecifickým vnemom „farby“, každému dobre známym z autopsie. A uvážme teraz, či je gnozeologicky možné, aby jednu a tú istú kvalitu, jednu a tú istú stránku určitého pohybu hmoty, jeden a ten istý zmysel odrážal vo dvoch kvalitatívne úplne rozdielnych vnemoch dvoma kvalitatívne úplne rozdielnymi spôsobmi? Domnievame sa, že pre taký jav niet v celej našej skúsenosti jediného potvrdenia, jedinej obdoby. (J. Volek, *Teoretické základy harmónie*)

6. Na Vašu žiadosť zo dňa 15. decembra 1954 rozvážujeme s Vami pracovný pomer podľa § 21 zák. č. 66/1950 Zb. s platnosťou od 1. januára 1955.

V dôsledku toho zastavujeme dňom 31. decembra 1954 vyplácanie Vašich pracovných príjmov.

Pripomíname, že v zmysle vl. nar. č. 120/1950 Zb. ste povinný zachovať mlčanlivosť v úradných veciach i po skončení pracovného pomeru.

Upozorňujeme Vás, že po prevzatí tohto výmeru behom 24 hodín musíte predložiť občiansky preukaz cieľom prevedenia záznamu o pracovnom pomere — rozviazaní.

Proti tomuto výmeru môžete podať odvolanie do 15 dní po jeho doručení. (Z úradnej agendy)

7. Pokojová hmotnosť je jednou z význačných veličín charakterizujúcich elementárne častice. Hmotnosť protónu nemôžeme ľubovoľne meniť. Ak má protón vysokú hmotnosť, môžeme zmenšovaním rýchlosti protónu zmenšovať jeho hmotnosť až po určitú hranicu. Minimálnu hmotnosť má protón, ktorý je v pokoji. Pokojovú hmotnosť protónu však už nemôžeme zmenšiť. Hmotnosť sa teda javí ako kvantová veličina. Pokojová hmotnosť je kvantová hranica, po ktorú môže elementárna častica existovať — zachovávať sa. (I. Úlehla, *O vzájomnom vzťahu hmotnosti a energie*, Matematicko-fyzikálny čas. SAV IV, 1954, č. 2)

8. Cvičí sa v rozstupe na značkách:

XI. 1. polobrat vpravo na päťach — podrep výkročný pravou vpred (nohy zostávajú na mieste) — hlboký predklon — predpažením zapažiť dlane vzadu;

2. vztyk — vzpriam — predpažením vzpažiť, dlane vpredu — polobrat vľavo na päťach do stoja úkročného pravou;

XII. 1. polobrat vpravo na päťach — predpažením vzpor kľačmo ľavou;

2. dokľakom pravej vzpor kľačmo znožný;

3. vzpor kľačmo znožný sedmo na päťach;

4. kmit predkľonmo. (Sokolský pracovník 1954)

9. Pre dodávku piliarskej suroviny platia normy, predpisujúce technické požiadavky z hľadiska hrúbky, dĺžky, chýb, spôsobu výroby, označovania výrezov a spôsobu dodávania. No napriek už zavedeným normám dodáva sa guľatina aj vo forme dlhej, nevymanipulovanej guľatiny, z ktorej sa podľa potreby vyrábajú príslušné výrezy. Tento úsek výroby treba pokladať za podstatný a z hľadiska spracovania za rozhodujúci — jednak o výťaži, jednak o kvalite vyrábaného reziva. Nesprávnym vyrezávaním môžeme zaviniť, že nám vzniká nápadne podradný, menej kvalitný materiál alebo že vzniká pri jeho manipulácii zvýšený odpad. (J. P a l o v i č, *Zásady pre dosiahnutie výťažke a kvality na pilach*, Dřevo 1954, č. 11)

10. Náročné úlohy našej druhej päťročnice vyžadujú ráznu mobilizáciu všetkých rezerv národného hospodárstva. Musíme usilovne rozširovať skúsenosti popredných podnikov na podniky zaostávajúce, prehľbovať socialistické súťaženie, popularizovať výsledky práce našich novátorov a zlepšovateľov a sústavne bojovať za technický pokrok na každom pracovisku. (Pravda 1956, č. 18)

11. Keď sa začal ten frmol okolo novej architektúry, tak sme si sadli k stolu a hurá do toho. Neforemné? To je maličkosť. Navrch päťposchodovej škatule dáme ešte trištyri poldruhametrové kocky. Ono to síce nanič nebude, ale z diaľky to bude ako hrad. Do rohov vežičky. Steny pokreslíme. Lenže, keď kresliť, tak poriadne, na to treba miesto, plochu. Kde ju vziať? Nuž, zase sme týždeň schôdzovali a dohodli sme sa zmenšiť obloky, znížiť výšku poschodí a sem-tam nejaký oblok zamurovať. (Roháč 1955, č. 52, 410)

Čo môžeme na uvedených ukážkach označiť ako štýlový jav? To, čo na prvý pohľad upúta našu pozornosť. Ich rozmanitosť v účinku na nás, ich zvláštny „ráz“. Z vlastnej skúsenosti dobre poznáme špecifický účinok jednotlivých textov i sféru jazykového styku, v ktorej sa s daným účinkom stretujeme.

V prvej ukážke ide o silný obrazno-zážitkový a emocionálny účinok reči. Zážitok je tu majstrovsky stvárnený, má umeleckú hĺbku, šírku a „mieru“.

Druhý príklad predstavuje nemiernený zážitkovo-emocionálny výraz s veľmi osobným zaostrením. Skutočnosť je tu vyjadrená skromne. Celok výrazu sa zameriava hlavne na sociálne a mravné vzťahy s citovým prízvukom. Ide tu o jazykovú „akciu“ z bežného života.

Básnický text tretej ukážky sa podobá textu prvému. Umelecký zážitok je tu subjektívnejší, osobnejší. Vonkajšia skutočnosť je v texte útržkovitá a splýva obrazne s vnútrohovorom (básnika).

Štvrtý úryvok má úvahový ráz reči, pomerne abstraktnej, „nadnesenej“, s istým trvalým patetickým podfarbením. Je v ňom dôraz na vybranosť, eleganciu, vtipnosť, prekvapivosť výrazu, no i uplatňovanie dialektického videnia skutočnosti, silná miera kritičnosti a zameranie na podstatu vecí.

Piaty text je tiež úvahový, abstraktný, s dôrazom na spresňovanie pojmov, s tendenciou vzdľať sa od bežnej reči. Úvaha má tu ráz nemiernenej, širokej diskusie s osobným podfarbením.

Šiesta ukážka pôsobí na nás svojou presnosťou, stručnosťou, strohosťou, neosobnosťou a svojou bezpodmienečnou naliehavosťou, apelatívnosťou.

Siedmy úryvok je abstraktné, neosobné myslenie s dôrazom na spresňovanie pojmov a logických vzťahov.

Ďalej máme príklad výzvovo-opisnej reči neosobného rázu z telovýchovného prostredia.

Príklad z technicko-prevádzkovej reči sa vyznačuje úvahovo-hodnotiacim tónom s výzvovým zameraním a so snahou o výrazovú presnosť.

Novinársky text má tiež úvahovo-hodnotiaci ráz, no so silným apelatívno-výchovným zameraním. Aj tu je snaha o odborný, presný výraz.

Posledný, humoristický text ukazuje reč navonok „bežnú“, hovorovú, so skrytou úvahou, hodnotením, všetko podfarbené iróniou a výsmechom.

Štýlový jav v reči súvisí teda s jej „rázom“, „charakterom“, ako to aj podčiarkujú jednotlivé definície štýlu. Tento „ráz“, a teda aj štýlovosť, vzťahuje sa na celý prejav, nielen na niektorú jeho časť, na jednu vetu alebo dokonca len na jedno slovo.³ Čo je vlastne „ráz“ reči? Čím je vyjadrený, akým spôsobom sa prejavuje, manifestuje?

Reč je myslenie a dorozumievanie pomocou systému jazykových prostriedkov. Jej rozličný „ráz“ súvisí s jej rozmanitým použitím v rozličných sférach spoločenského a osobného života. Ide tu teda o rozmanitý „ráz“, spôsob myslenia a dorozumievania v závislosti od najrozličnejších potrieb, ktoré spoločnosť kladie na vyjadrovanie. Ako sme v ukážkach videli, táto rozmanitosť myslenia a dorozumievania sa zakladá na takých vlastnostiach, ako sú obraznosť, zážitkovosť s jej rozličnými stupňami, emocionálnosť, výchovnosť, konkrétnosť, abstraktnosť, presnosť, stručnosť, osobitosť, neosobnosť, ironičnosť, povznesenosť, pátos, vybranosť alebo bežnosť výrazu a pod.

Majú tieto vlastnosti reči a myslenia niečo spoločného s jazykovým materiálom reči? Inými slovami povedané, sú tieto vlastnosti vecou jazykovedy? Nie sú len vlastnosťou obsahu reči bez akýchkoľvek bezprostredných súvislostí s jazykovými prostriedkami, slovami, gramatickými tvarmi a vetnými formami? „Obsah“ reči je mimolingvistický jav, no v jazykovom systéme mu odpovedá sémantika vyjadrovacích prostriedkov. Je to prirodzené. Všetko, čím na nás jazykový prejav pôsobí, musí sa nejako materiálne manifestovať. Ani štýl jazykového prejavu nie je len ilúzia, „sféra“, „zdanie“. Je to reálna skutočnosť reči, ktorá tiež musí byť „uzemnená“ v jazykovom materiáli. A to je zároveň i odpoveď na druhú základnú otázku, čím sa štýlovosť v reči manifestuje.

„Ráz“ prejavu, jeho štýlová charakteristika je vlastná jazykovému prejavu na celej jeho rozlohe. Musia jej teda odpovedať spoločné vlastnosti jazykových prostriedkov, ktoré sa v danom prejave použili. Zážitkovosť, emocionálnosť, presnosť, stručnosť, výzvovosť sú teda v samých vyjadrovacích prostriedkoch ako istá sémantická zložka, istý sémantický aspekt ich významu. V štylistike sa o tejto stránke vyjadrovacích prostriedkov hovorí ako o ich štylistickom odtieni (príznaku, zafarbení).

Každý sémantický rozdiel, ak má mať charakter jazykového, a teda aj jazykovedného faktu, musí byť nejako formálne navonok vyznačený. Čím sa teda dáva vedieť, že slová *jeseň*, *pustota*, *listie*, *kráľ*, *vtáci*, *šibnút*, *šuchoriť*, *padnúť*, *tiško*, *dážď*, *pieseň*, *pohrebný*, *vlhký*, *chmúrny* sú obrazné, zážitkové, emocionálne? A podobne, že slová *existovať*, *tón*, *kvalita*, *daný*, *objektívne*, *odraz*, *špecifický*, *elektrón*, *hmotnosť*, *vztyk*, *vzpriam*, *doklak*, *rezerva*, *pracovisko*, *pracovné príjmy* sú odborné, resp. abstraktné alebo presné? Alebo ďalej, že slová *náročný*, *popredný*,

³ Porov. E. Jóna, c. d. 163. Aj Karel Hausenblas, *K základním pojmům jazykové stylistiky*, Slovo a slovesnost XVI, 1955, 4.

usilovný, nanič, poriadne, neforemný sú hodnotiace? Slová *povinný, musieť, vyžadovať, mobilizácia, upozorňovať* výzvové? A pod. a pod.

Na prvý pohľad sa zdá, že nijako. Jedny slová sú ako druhé a nijakým všeobecným formálnym prostriedkom sa navzájom nelíšia. Iba významová stránka slov umožňuje rozpoznať ich štylistickú príbuznosť a odlišnosť. Štylistický odtieň totiž vždy nejako súvisí so sémantikou slova (abstraktnosť slova *hmotnosť* je mysliteľná len v spojitosti s jeho lexikálnym významom). Je však v nej latentný, skrytý, formálne nevyčlenený a „nepovšimnutý“. Až keď sa v kontexte spájajú prostriedky s rovnakým štylistickým odtieňom, realizuje sa jeho samostatné uplatnenie. Vzájomnou konfrontáciou sa „budia“ vo výrazových prostriedkoch spoločné významové momenty, vyčleňujú sa z celkovej sémantiky lexikálnych významov, „zrastajú“ sa v celkový „tón“ prejavu a takouto súvzťažnosťou sa nakoniec tento „tón“ „vyjadruje“, vynímajúc sa na celkovom obsahu reči ako osobitný moment obsahu, ako jeho štýlová charakteristika.

Opakovaným použitím jazykového prostriedku sa jeho štylistický odtieň viac alebo menej zovšeobecňuje a vyhraňuje. Takto potom môže byť štylistický moment napr. slova v niektorých prípadoch zrejmy aj mimo kontextu. Takéto prostriedky, ak majú oporu aj vo výraznej sémantike, môžu hrať v kontexte úlohu štýlových „budičov“, štylisticky aktívnych prvkov. Pretože však štylistická hodnota daného prostriedku môže v praxi vždy kolísať, je to nakoniec vždy predsa len kontext, teda súvzťažnosť prvkov štylisticky homogénnych, ktorá vyjadruje jeho aktuálnu hodnotu. Platí to najmä pre prostriedky s viacerými štylistickými možnosťami. Tak v slove *jeseň* sa v rozličných kontextoch (*jeseň je pustota — tejto jesene narukujem — astronomická jeseň sa začína 21. septembra*) budí z jeho sémantiky raz moment zážitkový, raz moment pojmový.

Problematika je, prirodzene, omnoho zložitejšia. Dotýkame sa len niektorých bodov. Hovoríme predovšetkým o slovnej zásobe. Mohli sme napríklad pozorovať, že štýlová charakteristika ukážok nie je kvalitatívne jednoduchá, „homofónna“. V každom prípade sme uvádzali niekoľko znakov (obraznosť, zážitkovosť, emocionálnosť a pod.). Tieto znaky spolupôsobia v rozličnom stupni, so stúpajúcou alebo klesajúcou intenzitou na rozličných miestach kontextu (napr. emocionálnosť, pátos, dôraz). Štýlová charakteristika prejavu je teda čo do zloženia i priebehu jav komplikovaný, má svoju štruktúru a dynamiku. Jeden jej znak však jej dáva prevládajúcu pečať, takže potom hovoríme o prejave citovom, patetickom, abstraktnom, odbornom, umeleckom, výchovnom a pod. Z toho vyplýva, že v prejave nie sú všetky vyjadrovacie prostriedky štylisticky rovnako „nasýtené“ ani čo do kvality ani čo do kvantity. Možno však povedať, že všetky plnovýznamové slová majú svoju štylistickú hodnotu, danú aspoň v základných odtieňoch zážitkovosti a pojmovosti. Pri formálnych slovách, pri niektorých gramatických prvkoch a pri vetných formách dokonca je štylistický odtieň totožný s ich gramatickou sémantikou. To však nie je predmetom našej úvahy.

Náš výklad štýlových javov vychádza z funkčného poňatia. Keď hovoríme, že základnou funkciou jazyka je, aby bol nástrojom myslenia a dorozumievania, štylistický aspekt nám ukazuje, ako sa táto funkcia uplatňuje v závislosti od rozmanitých požiadaviek a okolností, v službách ktorých sa proces jazykového styku odohráva. Štylistika operuje s *diferencovanou* funkciou jazyka, skúma vyjadrenie diferencovaného myslenia a dorozumievania, ako sa s ním stretávame v bežnom živote, vo vede, v technicko-prevádzkovej praxi, vo výrobe, v doprave a obchode, v administratíve a súdnictve, pri vykonávaní verejných

služieb, vo výchove, v politike, v novinách, v umení a inde. Všade tu ide o diferencovaný výraz. Takto potom je napríklad štýlová charakteristika odborného prejavu vyjadrením tej špeciálnej vlastnosti myslenia, ktorú ono nadobudlo vo vede uplatňovaním požiadaviek maximálnej presnosti, jednoznačnosti, detailnosti, logickej dôslednosti a systémovosti. Táto diferencovanosť myslenia sa nevyhnutne odrazila a uplatnila v sémantike príslušných jazykových prostriedkov. V lexikálnom význame slova je potom štylistický odtieň tým jeho všeobecným momentom, ktorý odráža nejakú špecifickú vlastnosť myslenia a dorozumievania v istej sfére spoločenského života. Preto možno povedať, že niet slova bez štylistického odtieňa, ako niet prejavu, ktorý by nebol nejakou funkčne diferencovaný.

Ako sa odraz funkčnej diferenciacie myslenia a dorozumievania v jazyku zo všeobecňoval po línii jazykových prostriedkov v jazykovom systéme a po línii jazykových prejavov v reči, to je už ďalšia otázka. Nám išlo hlavne o konkrétny štýlový jav. Celková štýlová podoba prejavu, štýl jazykového prejavu, ukazuje sa nám takto ako dynamické a komplexné zoskupenie jazykových prostriedkov s istým štylistickým odtieňom za účelom diferencovaného vyjadrenia.

Štylistické hodnoty, ktoré vyplývajú z obmedzenosti istého výrazového prostriedku na určitú sféru styku⁴ a zo spätosti s istým prostredím a dobou, nepokladáme za štylistické hodnoty podstatné. Ide tu len o zvláštny štylistický efekt, o tzv. charakteristický účinok prostriedku pri jeho prechode z jedného prostredia do prostredia iného. Túto hodnotu môžu mať veľmi mnohé prostriedky: odbornosť, knižnosť výrazu, slangové a žargónové slová, dialektizmy, cudzie slová, archaizmy, nové slová, zriedkavé slová a pod. No je zrejmé, že nie preto boli tieto prostriedky utvorené a že nie v tom je zmysel štýlovosti reči. Pri zámernom použití (v slovesnom umení, v novinách, v kultivovanej reči a pod.) má aj „domovská“ a „dobová“ príchut' slova funkčnú hodnotu. Aj to potvrdzuje zásadne funkčný ráz štýlových javov.

⁴ Pozri Lubomír Doležel, *K obecné problematice jazykového stylu*, Slovo a slovesnost 1954, č. 3, 100.

ZPRÁVY A POSUDKY

LOGOPÉDIA

Záujem o poruchy reči prejavovali ľudia azda skoro tak dávno ako o reč vôbec. Pravda, boli to záujmy a snahy osihotené a veľmi roztrieštené. Až v minulom storočí sa chybnou rečou začali sústavnejšie zaoberať pedagógovia i lekári.

Záujmy pedagógov o chybnú reč, ako aj o nápravu porúch reči poväčšine vyšli z ústavov pre hluchonemých (napr. A. Gutzmann, riaditeľ ústavu hluchonemých v Berlíne).

Osobitný odbor v lekárstve, foniatriu, zaoberajúcu sa poruchami reči, hlasu a sluchu, vybudoval prof. A. Gutzmann, ktorý vybral z rozličných odborov lekárstva všetko, čo sa týkalo hlasu, reči a sluchu, a to z fyziológie, patológie, z ušného, krčného, detského, nervového lekárstva, ďalej zo psychiatrie i chirurgie, ako aj z nelekárskych vied — fonetiky, akustiky a najmä pedagogiky.

Poruchy reči boli teda predmetom jednak oblastí vied prírodných — lekárskech, jednak oblastí vied spoločenských — pedagogických. V niektorých krajinách zostali tieto snahy navzájom izolované až dodnes. Lekári sa zaoberajú fyziológiou a patológiou reči v nemocniciach, pedagógovia sa zameriavajú na nápravnú prax v školách.

Aj v ČSR spočiatku vývoj išiel touto cestou. Prof. Seeman, zakladateľ foniatrickej u nás, chcel mať z foniatrickej odboru čisto klinický, zbavený všetkého nelekárskeho. Nápravou chybné výslovnosti sa zaoberali väčšinou učitelia ústavov hluchonemých, na Slovensku najmä v Kremnici v r. 1927—1952.

V poslednom desaťročí zásluhou univ. prof. MUDr. PhDr. M. Sováka starostlivosť o chybnú reč prešla na spoločnú základňu, na ktorej obidve odvetvia, lekárske i pedagogické, pracujú ruka v ruke „pod jednou strechou“. Prejavilo sa to založením Logopedického ústavu v Prahe r. 1946.

Komplexná a úspešná starostlivosť o chybnú reč je možná len vzájomnou spoluprácou zdravotníctva a školstva. Foniater-lekár a logopéd-pedagóg pracujú ako rovnocenní — každý na svojom úseku.

Prvé také oddelenie pre chyby (poruchy) reči na Slovensku vzniklo v Košiciach r. 1951 pri ORL klinike. Liečia sa tu poruchy výslovnosti (dyslalia), poruchy rezonancie pri rázštepoch podnebia (palatolalia — fufnavosť), neurózy reči (balbuties — zajakavosť, brblavosť), strata reči (afázia), robí sa reedukácia hlasu po odňatí hrtanu (laryngektómii), reedukácia sluchu a pod.

Na novom základe zorganizovala sa v Košickom kraji logopedická služba v teréne, kde teraz pracuje už vyše 40 logopedických asistentov, vyškolených z radov učiteľov, ktorí pri svojom hlavnom zamestnaní robia nápravu ľahších chýb výslovnosti, robia prieskum po školách a ťažšie prípady posielajú na foniatricko-logopedické oddelenie do Košíc. Do tejto práce v teréne sú zapojení aj detskí, školskí a krční lekári.

Logopédia¹ — ako náuka o fyziológii a patológii dorozumievacieho procesu, ako aj o prevencii a nápravno-výchovnej starostlivosti o chyby a poruchy dorozumievania — stala sa u nás samostatným vedným odborom. Má veľký význam spoločenský, kultúrny, pedagogicko-psychologický i zdravotnícky. Človek sa rozvíja a utvára svoje vzťahy k spoločenskému prostrediu na základe možnosti dorozumievacieho procesu. Je prirodzené, že vývojové chyby reči sú prekážkou vo vývoji duševného života jednotlivca a že získané poruchy obmedzujú človeka v jeho spoločenských vzťahoch. Týmto následkom možno často zabrániť pedagogickou prevenciou, prípadne včasnými nápravnými opatreniami. Preto sa logopédia neobmedzuje len na prácu s postihnutým jednotlivcom, ale zahŕňa v sebe aj starostlivosť o úpravu rodinného, školského, a — u dospelých — aj pracovného prostredia.

¹ Takto ju definuje M. Sovák, *Defektologie speciální — Logopedie — I. část* (Učební texty vysokých škol), Praha 1955, str. 6.

Logopédia sa zaraďuje k vedám spoločenským, hoci sa opiera o biologické vedy, najmä lekárstvo. Má najužšie vzťahy k istým odborom špeciálnej defektológie, najmä k nápravnej pedagogike. Zo spoločenských vied opiera sa v prvom rade o f o n e t i k u, o výsledky fonetických výskumov, ktoré vlastne prenáša do svojej nápravnopedagogickej praxe. Ďalej sa opiera o jazykovedu, akustiku, hudobné vedy.

Z prírodných vied spolupracuje s lekárstvom, a to v prvom rade s otolaryngológiou a f o n i a t r i o u (pri vyšetrovaní a ošetrovaní porúch reči, hlasu a sluchu), pediatriou (pri vývojových chybách reči), stomatológiou a ortodonciou (pri organicky podmienených poruchách výslovnosti — poruchy chrupu a skusu), plastickou chirurgiou (pri ošetrovaní reči rázštepov perí a podnebia), neurológiou a psychiatriou (pri neurózach reči).

Logopédia je dobrým svedectvom o tom, ako sa v prítomnosti utvárajú samostatné vedné odbory z iných odborov a ďalej, ako sa niekedy komplexná problematika dá riešiť len v dôkladnej spolupráci rozličných vedných odborov.

J. Liška

ZOMREL H. UŁASZYN

Ako sa dozvedáme z krakovského časopisu *Zycie literackie* VI, 1956, čís. 23 (3. júna), zomrel vo veku 82 rokov známy poľský slavista Henryk U ł a s z y n, profesor na univerzite v Lodži. Študoval v Kijeve, Krakove, vo Viedni a v Lipsku, po prvej svetovej vojne bol profesorom slovanskej filológie vo Lvove, potom v Krakove, od r. 1945 v Lodži. Napísal okolo 1000 prác z poľskej a slovanskej jazykovedy, univerzitné príručky z jazyka poľského, ruského a cirkevnoslovanského. Autor prispel niekoľkými prácami aj k poznaniu všeobecnejších jazykovedných otázok. U nás je známa jeho štúdia *Laut, Phonema, Morphonema*, ktorá vyšla v *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 4 — Réunion phonologique internationale tenue à Prague (18—21/XII 1930), Prague 1931, 53—61. V poslednom čase autor vydal veľmi zaujímavú prácu *Język złodziejski*, ktorá je výsledkom dlhoročného autorovho štúdia zlodejského argotu (o poľských tajných jazykoch písal už v roku 1915); bohatý lexikálny materiál autor zozbieral v spolupráci s kriminalistami.

L. Dvonč

EUGEN PAULINY — JOZEF RUŽIČKA — JOZEF ŠTOLC, SLOVENSKÁ GRAMATIKA. Druhé, prepracované a rozšírené vydanie. Osveta, Martin 1955. Str. 504. Cena Kčs 26,20 brož., Kčs 30,20 viaz.

Slovenská gramatika troch autorov je najnovšia príručka spisovnej slovenčiny, ktorá nie je určená iba pre ciele vyučovacie, ale pre široké vrstvy záujemcov o spisovnú slovenčinu. Hoci sa táto kniha od prvého vydania (Osveta, Martin 1953) s obľubou používa v praxi, o čom svedčia i ďalšie dve vydania (2. i 3. vyd. 1955), a jednotlivosti z nej sa hodne citujú aj v štúdiách a článkoch o jazyku, predsa sa kriticky nezhodnotila.

Stručné recenzie vyšli v prvom vydaní v *Kultúrnom živote* VIII, 1953, čís. 38 (19. sept.), str. 4 (Gejza Horák) a v *Lude* VI, 1953, čís. 251 (20. okt.), str. 4 (ig). Podobná recenzia vyšla o druhom vydaní v *Učiteľských novinách* V, 1955, čís. 18 (5. mája), str. 10 (Ján Oravec). Tretie, nezmenené vydanie, sa nerecenzovalo.

Napriek záujmu širokej verejnosti jazykovedci nepovedali o tejto gramatike ako celku svoju odbornú mienku, hoci autori už v doslove k prvému vydaniu výslovne konštatujú, že príručku postavili nielen na tradičných výskumoch a zisteniach starších, ale že zahrnuli do nej aj nateraz definitívne výskumy novšie, ba vniesli aj výsledky vlastných skúmaní (porov. v 1. vyd. str. 305, 2. vyd. str. 476).

Niekoľko závažných pripomienok k tejto gramatike doniesla gramatická a lexikografická konferencia Ústavu slovenského jazyka SAV (15.—16. dec. 1955 v Bratislave). Materiály z nej vyšli v Slovenskej reči XXI, 1956, čís. 1—2, ale v rámci konferencie hodnotili sa zas iba príslušné jednotlivosti.

Zhodnotiť gramatiku ako celok zaiste nie je vec ľahká. Naposledy sa u nás osvedčila prax, že každú partiu gramatiky hodnotí príslušný odborník. Takto sa recenzovala v Jazykovednom zborníku SAVU *Gramatika slovenského jazyka* od Bela Letza (hláskoslovie J. Ružička, kmeňoslovie J. Horecký v V. roč., tvaroslovie E. Jóna, skladbu V. Blanár v VI. roč.). Podrobne sa zhodnotili jednotlivosti aj celok.

Pre jednotlivca, ak nie je priam recenzentom publikácie pred jej vydaním tlačou, je to úloha príťažká i preto, že pri jedinom odbornom jazykovednom časopise u nás sú len obmedzené publikačné možnosti; ale i tak treba, pokiaľ možno podrobne, všimnúť si túto gramatiku, ktorá má nepochybne závažné miesto v rade našich gramatík. Na mnohých miestach je to pokus o novú koncepciu, v mnohých partiách je látka rozvrhnutá systematickejšie a spracovaná podrobnejšie, ako to bývalo dosiaľ, a predovšetkým mnohé javy sa vysvetľujú z hľadiska stavu dnešného jazykovedného bádania správnejšie.

Pri hodnotení pôjde o niekoľko skupín otázok. Treba si predovšetkým všimnúť, čo autori zahrnujú do svojej gramatiky a aká je jej celková koncepcia v porovnaní s doterajšími slovenskými gramatikami, prípadne v porovnaní s najprístupnejšími novými gramatikami susedných slovanských jazykov, ďalej, aké je metodické aj materiálové spracovanie jednotlivých kapitol a ich normatívny charakter, napokon treba zhodnotiť celkový prínos i nedostatky, ako sa nám z prieskumu javia.

Celková koncepcia diela

Len čo si pozrieme obsah Slovenskej gramatiky, treba nám konštatovať, že autori si veľmi naširoko rozvrhli koncepciu svojho diela. V prísne lingvistickom zmysle sa totiž gramatikou rozumie iba súhrn pravidiel o ohýbaní slov a tvorení viet. V bežnom praktickom, najmä školskom ponímaní — a to sa odzrkadľuje aj v našich všetkých doterajších gramatikách — rozumie sa gramatikou okrem morfológie a syntaxe i hláskoslovie, ba i otázky pravopisu a výslovnosti. Slovenská gramatika troch autorov spracúva okrem týchto tradične „gramatických“ otázok ešte ďalšie pridružené otázky v dodatku o slohu a v stručnom dodatku o dejinách spisovnej slovenčiny a pravopisu.

Neprihodi nám kriticky zhodnotiť túto koncepciu ako celok, lebo si ju vynútili praktické potreby, nedostatok iných odborných jazykových príručiek. Ale bolo by vhodnejšie nazvať publikáciu „príručkou slovenského jazyka“ ako gramatikou. Nepochybne v ďalšom vydaní, v ktorom sa rozrastie sama gramatická problematika, ako to už teraz vidieť z odborných príspevkov autorov, bude treba pridružené partie vynechať, prípadne vhodne prispôsobiť.

Ak si teraz predovšetkým všimneme ako celok kapitoly z tradične chápanej gramatiky, nemôže ujsť našej pozornosti rozvrhnutie látky. Prvá časť, hláskoslovie (v najširšom zmysle, lebo obsahuje výklady o spisovnej výslovnosti, o prozodických vlastnostiach, o pravopise) a tretia časť, syntax, sú tradičnými oddielmi našich gramatík. Menej obvyklá je druhá časť, náuka o slove. Tradične a z praktických dôvodov sa medzi hláskoslovie a skladbu vkladá u nás kmeňoslovie a tvaroslovie. (Takto napr. v Letzovej *Gramatike slovenského jazyka*, ba i v úvodnej časti *Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953*.) Slovenská gramatika sa tu teda odchyľuje od tradície. Formálne sice nadväzuje na Damborského *Slovenskú mluvnicu pre stredné školy a učiteľské ústavy* (Nitra 1930), ktorá má ako druhý diel náuku o slove, ale v koncepcii tejto kapitoly nie je nič nového, lebo Damborský ju tradične delí na kmeňoslovie a tvaroslovie. V koncepcii sa Náuka o slove ako časť Slovenskej gramatiky prikláňa skôr k *Českej mluvnici* B. Havránka a Al. Jedličku, lebo podobne sa spracúva v rámci každého slovného druhu tvorenie, ohýbanie a využitie tvarov. Táto nová koncepcia

nepochybne znamená praktický prínos, lebo ukazuje slovo ako celok z hľadiska zloženia, ohýbania a využitia v syntaxi, kým v gramatikách s kmeňoslovím a tvaroslovím je slovo rozbité.

Po týchto poznámkach o celkovej koncepcii možno postupne pristupovať k jednotlivým kapitolám a ku každej z nich povedať niekoľko pripomienok.

Úvod (J. Ružička)

V stručnom úvode (str. 5—10) sa rozoberajú všeobecné jazykovedné pojmy: jazyk, spisovný jazyk a jazykové štýly a niektoré gramatické pojmy. Treba sa nám zastaviť pri definícii *gramatiky* (str. 9) a upozorniť na ťažkosti, ktoré vznikajú pri popularizácii vedeckej práce. Definícia gramatiky (§ 5, str. 9) sa podáva správne („súhrn pravidiel o ohýbaní slov a pravidiel o tvorení viet a súvetí“), ale je v rozpore s tým, čo sa uvádza hneď ďalej: „Jednotlivé zložky gramatiky nás poučujú o základných zložkách jazykového vyjadrovania: o hláskach, o slovách a ich tvaroch, o vete.“ Rozpor tu vzniká z nejednoznačnosti termínu gramatika: v prísne odbornom zmysle platí uvedená definícia, v praxi, najmä školskej, má tento pojem širší rozsah ako v jazykovednej teórii. To bolo treba pripomenúť, a tak ďalšie tvrdenia by sa neboli dostali do rozporu so základnou definíciou.

Hláskoslovie (J. Štolc)

Tento prvý diel novej Slovenskej gramatiky (str. 11—100) mohol byť v podstate celkom krátky, keby sa tu vysvetľovali iba základné pojmy o hláske a slabike a sústava hlások. Rozrastá sa však troma ďalšími kapitolami: Spisovná výslovnosť, Prozodické vlastnosti a Pravopis.

Vlastné hláskoslovie. — Pojem hlásky ako zvukovej a významovej alebo gramaticky rozlišujúcej jednotky (§ 7) sa podáva správne a na vhodnom mieste. Ale všetky ďalšie exkurzy v partii nazvanej Hláska uvádzajú sa trochu neorganicky, lebo sa predbežne nič nehovorí o artikulácii a jej vzniku. Preto by sa tu nemali spomínať ani fonetické, fakultatívne a kombinatórne varianty hlások, ani posunutie artikulácie. Tieto pojmy by mohli čitateľovi povedať dačo až v ďalších partiách, kde sa konkrétne hovorí o artikulácii. Podobne pri slabike (§ 8) je predčasné hovoriť o akustických celkoch, keď sa až v § 9 vysvetľuje akustická stránka reči.

Pokiaľ ide o podstatu slabiky, uvádza sa v § 8, že „pozostáva prinajmenej z jednej hlásky s maximálnym stupňom zvučnosti“, ale v jednom z ďalších odsekov sa píše, že aj spoluhlásky *r*, *l* so stredným stupňom zvučnosti tvoria slabiku, keď sú medzi spoluhláskami. Takto je definícia podstaty slabiky rozbitá a nie celkom presná. Chýba aj vysvetlenie termínu *zvučnosť*, ktorý sa tu hojne používa.

Kapitola o sústave hlások (§ 11—25), kde je už známy pojem artikulácie (§ 10), mala by obsahovať odborne spresnenú definíciu hlásky z hľadiska fonetiky: najmenšia zvuková jednotka reči, tvorená artikuláciou.

V partii o striedaní samohlások, kde sa v našich starších gramatikách priveľmi historizovalo, uvádzajú sa zväčša produktívne typy. Len v § 18, 2 zostalo ešte niekoľko dokladov typu *dno* — *debna*, *debňár* — *Dobra*, ktoré treba z gramatik súčasného jazyka odstrániť.

Aj kapitola o spoluhláskach je spracovaná systematicky. Správne je zdôraznené ako prvé kritérium rozdelenia spoluhlások delenie podľa akosti, až potom podľa znelosti. V tejto časti si treba všimnúť aj to, že na rozdiel od staršieho chápania (porov. napr. v Stanislavovej *Slovenskej výslovnosti* v tabuľke na str. 162) *c*, *dž*, *s*, *z*, *r* sa zaraďujú podľa miesta artikulácie medzi d'asnové spoluhlásky *č*, *dž*, *š*, *ž* medzi predopobnebné, a nie medzi zubné a d'asnové.

Spisovná výslovnosť. — Táto kapitola, ktorá nepatrí síce do vlastnej gramatiky, ale hovorí o veľmi závažnej stránke hovoreného jazykového prejavu, je v praktickej jazykovej príručke nie menej potrebná ako kapitola o pravopise. Každá z nich skúma

totiž ten istý jav z iného aspektu. Preto kapitola o správnej výslovnosti je pre jazykovú výchovu širokých vrstiev naozaj dôležitá. Je to tá časť poučiek o jazyku, ktorá bola do posledných čias najviac zanedbávaná v spisovnej slovenčine. Viac sa hľadelo na pravopisnú, prípadne aj štylistickú stránku jazykového prejavu ako na kultúru hovoreného slova, teda aj na správnu výslovnosť, ortoepiu. Správne sa zdôrazňuje v tejto kapitole, i keď v petite, že výslovnosť v slovenčine nie je otrocky spätá s grafickým obrazom, a po druhé, že kým „pravopis je vec konvencie, dohody a možno ho meniť kedykoľvek podľa dohody, výslovnosť je jediná, nemenná a spoločensky záväzná“ pre každého, kto spisovným jazykom hovorí (§ 26).

Ak sa doteraz hovorilo v našich jazykových príručkách a gramatikách o výslovnosti, išlo zvyčajne o hlásku *ä*, prípadne o výslovnosť *spoluhlásky v* a istých *spoluhláskových skupín*. V Slovenskej gramatike je systematicky spracovaná výslovnosť všetkých hlások. Závažné a správne je, že sa nepodáva iba organogenetická a akustická stránka výslovnosti jednotlivých hlások, ale že sa z praktických dôvodov uvádza pre porovnanie aj nárečová výslovnosť z tých oblastí, kde je odlišná od výslovnosti spisovnej.

Pri opise výslovnosti bolo sa len vyhýbať drobným nedôslednostiam, ktoré uberajú záverom na presnosti a hodnovernosti, ako je napr. v § 29. V jednom odseku sa hovorí, že „dlhé *é* sa vyslovuje tak isto [rozumej ako krátke *e*], lenže jeho výslovnosť trvá raz tak dlho ako výslovnosť krátkeho *e*. Medzi *e* a *é* niet rozdielu v akosti zvuku“ a o kúsok ďalej sa tvrdí: „Dlhé *é* je skôr otvorenejšie ako krátke *e* a vyslovuje sa s nižším tónom“ (str. 36). Nazdávame sa, že sa ani v praktickej príručke veci nemajú zjednodušovať, ale treba upozorňovať na rozdiely. Poznámka o tom, že medzi *e* a *é* niet rozdielu v akosti zvuku, mohla vypadnúť.

Pokiaľ ide o výslovnosť samohláskových skupín, bolo by organickejšie hovoriť najprv o ich výslovnosti v domácich slovách, potom v cudzích slovách (§ 37 a 38), lebo domáca výslovnosť sa aplikuje na výslovnosť cudzích slov.

O výslovnosti samohláskových skupín v cudzích slovách sa píše najprv (str. 40), že „sa vyslovujú vo dvoch slabikách alebo i v jednej slabike“, ako by to boli domáce slová, ale ďalej sa uvádza (str. 41), že „skupina *i*+samohláska sa vyslovuje tak, že medzi *i* a samohláskou sa vyslovuje *spoluhláskové* slabšie trené *j*“. Tento rozpor sa ukazuje aj na tej istej strane v prepise výslovnosti domáceho slova *medziiným* a datívu od mena Mária: *Mári-(j)i*. V iných typoch sa na tej istej strane toto slabé trené *j* prepisuje ako (*i*), napr. *hero-(i)izmus*. Na iných miestach, kde sa tento jav spomína, nachádzame takéto prepisy: *rivijéra* (str. 13), *Márijám* (str. 43), *premijera* (str. 85). Tento spôsob prepisu je však i v rozpore s poučkou na str. 39 (§ 34), kde sa hovorí, že slabika *jé* v slovenčine neexistuje a ani v cudzích slovách neprichodí. Pravidlá v § 31 na str. 31 spomínajú tieto typy cudzích slov a hovoria o dvojslabičnom spojení dvoch samohlások, ale o výslovnosti samej nič nehovorila. Ako teda vidieť, gramatika nadhadzuje tu živú jazykovú problematiku, ale predbežne ju dôsledne a jednoznačne nerieši.

Z hľadiska výslovnostnej normy treba ďalej pri tejto kapitole pripomenúť, že Pravidlá slovenského pravopisu hovoria o častej výslovnosti *s* a v type *žriebä* (§ 25, str. 28), kým v Slovenskej gramatike (§ 28, str. 36) sa pripúšťa výslovnosť *a* v tomto type. V Stanislavovej Spisovnej výslovnosti niet o tom zmienky. Ako vidieť, je to otázka otvorená, každý autor si ju rieši po svojom, takže tu ešte len bude treba ustáliť normu.

Podobne systematicky ako výslovnosť samohlások je spracovaná aj výslovnosť *spoluhlások*. No i do tejto kapitoly sa pri skratkovom štýle vkladá nedôslednosť. V § 42 sa spoločne opisuje artikulácia *p*, *b*, *m* a uvádza sa, že na začiatku je nosová dutina uzavretá, čo v skutočnosti platí len pre *p* a *b*, lebo o hláske *m* sa nižšie už správne zdôrazňuje, že nosová dutina je otvorená.

Pokiaľ ide o výslovnosť *spoluhláskových skupín*, gramatika rieši tieto veci súhlasne s normou v Pravidlách pri spodobovaní *spoluhlások* dôsledne, ale pri skupinách *spoluhlások záverových* a *sykaviek* sa na niektorých miestach obe príručky rozchádzajú.

jú. Gramatika — nazdávame sa, že právom podľa slovenskej výslovnosti — nepripúšťa zjednodušenú výslovnosť typu „študencký“, ako sa uvádza v Pravidlách z 1953 na str. 26.

Pri výslovnosti spoluhlások v cudzích slovách nebolo by nevhodné upozorniť, že v mnohých cudzích slovách sa *d, t, n, l* nemäkčia pred *e, i* v koreni, ale v koncovkách sa mäkčia, napr. *študent*, ale *študenti*, *komunista* — *komunisti*, ale *komunistický*. Tieto veci sa nespracúvajú ani v Pravidlách, hoci je to vec z hľadiska správnej výslovnosti závažná.

Pokiaľ ide o výslovnostnú normu, Slovenská gramatika je dôslednejšia v otázke výslovnosti *l*. Systémovo žiada jeho výslovnosť pred dvojhláskami (str. 49, § 50, petit), kým Pravidlá hovoria len o vzornej, teda nie všeobecne platnej výslovnosti.

Diskutabilná je výslovnosť obojperného *y* v type *červ*, *konzerv* (§ 67). Ak ide o slová so slabičným *r*, teda typ *krv*, obojperné *y* sa tu nepochybne vyslovuje, ale v typoch, kde nie je *r* slabičné, nie je výslovnosť *s y* prirodzená.

Ako z tohto prehľadu vidieť, kapitola o spisovnej výslovnosti je dôkladne rozpracovaná, no bude ju treba ešte dopĺňať a na niektorých miestach spresniť.

Prozodické vlastnosti. — Týmto otázkam sa v našej odbornej literatúre venovala a doteraz venuje stále minimálna pozornosť. Je preto tým vzácnejšie, že v Slovenskej gramatike sa tieto otázky trochu podrobnejšie naznačujú. Predovšetkým sa doteraz hovorievalo iba o prízvuku, najviac ak o vetnom dôraze. Konečne máme v gramatike kapitolu o slabičnej dĺžke a rytmickom zákone, takže rytmický zákon sa nehodnotí tradične ako vec hláskoslovná. Podobne je závažné, že v gramatike sa nezdôrazňuje bezvýnimočné prízvukovanie jednoslabičnej predložky. I keď je to vec ešte diskutabilná v jednotlivostiach, ktoré bude možno stanoviť až podrobným výskumom, predsa bolo treba naznačiť cestu. Intonácia sa podáva tradične, lebo ani v tejto oblasti niet teoretických výskumov, ale ako prozodické vlastnosti sa v tejto kapitole uvádzajú aj spád a prestávka, čo tiež znamená prínos.

Pravopis. — Podobne ako v kapitolách o zvukovej stránke reči aj v tejto kapitole sa rozoberajú najprv základné pojmy: písmo, písmeno, abeceda, druhy pravopisu, potom vlastné pravopisné javy. Vo všeobecnej časti je v porovnaní s Pravidlami správnejšie uvedená abeceda (§ 88) bez litier *x, w, q*, vyskytujúcich sa iba v cudzích slovách, podobne ako *ö, ü, è* a pod., ktoré sa inak do našej abecedy nezaraďujú.

Čo sa týka zložiek (§ 88), bolo namieste pripomenúť hneď tu z hľadiska pravopisu ich nedeliteľnosť a odvolať sa na príslušné miesto pri rozdeľovaní slov. Inak gramatika je tu dôslednejšia ako Pravidlá, kde sa píše len o zložkách *ch, dz, dž*, ale nie o dvojhláskach, ktoré v domácich slovách rovnako nemožno deliť do dvoch slabík.

Písanie *i, í* a *y, ý* je systematickejšie spracované ako v Pravidlách, ale zas sa sem dostalo veľa drobných chýb, čo pôsobí rušivo. Tak predovšetkým pri rozdeľovaní spoluhlások z hľadiska pravopisného (str. 79, § 90) vypadli *c* a *dz*, ktoré bolo treba zaradiť k mäkkým spoluhláskam. Podobne v § 91 sa hovorí o *y* v kmeni slov, ale okrem iných sa uvádzajú aj príklady *letkyňa, bohyňa, hlohyňa*, kde ide zrejme o odvodzovacie prípony, hoci ďalej v petite sa tieto prípony osobitne spomínajú. Dôkladnejšie ako v Pravidlách sa uvádza písanie *y* v ohýbачích príponách, napr. nielen v ohýbачích príponách nom. a ak. pl. mužských neživotných, lež aj zvierачích substantív, ale chybné sa hovorí o ohýbачích príponách v príslovkách *po slovensky, nevedomky*. Zbytočne sa tiež uvádza starý inštrumentál s *chlapy* (§ 95 c), lebo to nie je tvar spisovný. Gramatika dopĺňa Pravidlá v poučke, že *t, d* sa nezmäčkujú pred *e, i* vo zvukomalebných slovách. (Porov. v Pravidlách § 10, v Slov. gramatike § 102 f). V kapitole o veľkých písmenách, ktorá je inak prehľadne spracovaná, chýbajú prípady odvodených slov, ktoré sa píšu s malými písmenami (napr. *štúrovský*).

Nóvum v tejto časti je stručná kapitola o rozhraničovaní slov (§ 109, str. 103). Vychádza sa zo zvukového javu, že v hovorenej reči sa slová rozhraničujú prízvukom, a spomínajú sa tu z hľadiska pravopisného príslovkové zložky a základné číslovky v nesklonnom tvare. Bolo by bývalo v týchto súvislostiach potrebné zmieniť sa aj o prí-

slovkových výrazoch typu *do ružova, za čerstva, na bielo*, potom o písaní príklony *-že*, o spojkách *akoby* i *ako by* a *žeby* i *že by*, no najmä o písaní zložených prídavných mien typu *modrozelený, modro-zelený* i typu *masovo-politický* i o zložkách typov *Sliač-kúpele, liška-kmotrička*, o ktorých sa inde nehovorí.

Pri rozdeľovaní slov Gramatika zostáva viac na historickom princípe ako Pravidlá, čo je v tejto otázke nie potrebné.

Partia o rozdeľovacích znamienkach je na gramatiku pomerne obsiahlu prikrátka. Autor tu pripomína, že podrobnosti možno nájsť v Pravidlách, ale nezmieňuje sa o tom, že táto otázka je veľmi starostlivo a podrobnejšie ako v Pravidlách spracovaná v skladbe tejto istej príručky.

Najmä pokiaľ ide o čiarku, bolo nepochybne treba venovať jej viac miesta i starostlivosti v spôsobe spracovania. Napr. v partii o odporovacích spojkách (§ 114) sa uvádza aj spojka *ako*. Alebo zas v doklade *Súduh Senko, aj vy si zajete s nami* spojka *aj* nemá nijaký odporovací význam, ale čiarka sem prislúcha za oslovením. Je iste nedostatkom tejto partie, že ani vcelku nekorešponduje s príslušnými partiami v skladbe.

Ako z tohto prehľadu vidieť, partia o pravopise je spracovaná veľmi nerovnomerne a nevyvážene. I keď sa tu stretávame s mnohými doplneniami v porovnaní s Pravidlami, predsa rozličné drobné vecné chyby pôsobia rušivo.

Celkove možno o prvom diele gramatiky konštatovať, že je ako celok podareným pokusom o prenesenie najnovších vedeckých poznatkov do praktickej príručky, ale je nepochybné, že nedopracované partie, nepresnosti a vecné chyby, na ktoré sme čiasťtočne poukázali, narušajú dobrý dojem.

N á u k a o s l o v e

Ako sme už spomenuli pri celkovom hodnotení koncepcie gramatiky na začiatku tohto príspevku, možno zaujať vcelku kladné stanovisko k takémuto spracovaniu v praktickej príručke. A predsa ku koncepcii úvodu tohto oddielu treba povedať aj niekoľko kritických pripomienok.

Úvodné partie tohto dielu, ktoré spracoval E. Pauliny, majú názvy: Slovo, Vecný význam slova, Gramatický význam slova. V tejto časti sa vysvetľujú základné pojmy: slovo, jeho vecný a gramatický význam, arbitrážnosť medzi formou a významom slova. Z hľadiska gramatiky je potrebné objasniť si tieto pojmy ako i zloženie slova, ale je zbytočným preťažovaním tejto partie, najmä keď je v gramatike i partia o slohu, rozvádzať výklad o rozsahu a obsahu vecného významu, o združených pomenovaniach, ustálených spojeniach, o jednovýznamovosti a mnohovýznamovosti slova, o synonymách, homonymách, opozitách, o metonymii, synekdoche, metafore, zosilňovaní a zoslabovaní významu, o prirovnaniach a využití ustálených spojení. Pokiaľ tieto veci nemožno zahrnúť do štylistiky, bol by sa popri iných dodatkoch nepochybne zniesol i dodatok z lexikológie a sémantiky, kde by sa tieto veci boli mohli rozpracovať aj podrobnejšie, zatiaľ čo náuka o slove by bez týchto prídavkov mala ucelenejší charakter.

Z hľadiska samej gramatiky sú však z tejto úvodnej časti dôležité partie o gramatickom význame slova a o slovných druhoch. Pravda, pojem gramatického významu slova by bolo treba v § 151 podrobnejšie vysvetliť a tiež doplniť pojem kmeňového supletivizmu, i keď je v slovenčine zriedkavý.

V prehľade deviatich slovných druhov žiadalo by sa skoordinať definície tu uvedené s definíciami v ďalších paragrafoch. Napr. podstatné mená sa definujú úzko ako pomenovania vecí (§ 193, 1), z čoho nepochybne vypadávajú abstraktá, hoci v § 156 je oveľa presnejšia definícia. Podobne nevyhovuje definícia prídavných mien, ale to si rozoberieme až v príslušnej partii.

Podstatné mená (E. Pauliny). — Kapitola o podstatných menách je pomerne obsiahla. Súvisi to s tým, že v rámci tejto kapitoly sa nepreberá len tvorenie a skloňovanie, ale sa podáva aj podrobný rozbor všetkých gramatických kategórií, ktoré sa na podstatnom mene vyjadrujú. Pretože sa však tieto kategórie uplatňujú aj pri iných ohyb-

ných slovných druhoch, niektoré zas pri všetkých skloňovateľných druhoch, bolo by bývalo azda vhodnejšie rozpracovať ich v úvodnej kapitole o gramatickom význame slova všeobecne a potom pri jednotlivých slovných druhoch podľa potreby. Lebo takto sa síce naozaj podrobne rozvádzajú gramatické kategórie podstatného mena, ale pri iných slovných druhoch sa o nich nehovorí. Tak napr. využitie pádov sa netýka iba podstatného mena. Alebo zas pri prídavnom mene sa neuvádza, že na rozdiel od podstatného mena takmer každé príd. meno vyjadruje tvarove všetky tri rody a pod. Tento spôsob spracovania rozhodne bude treba v ďalšom vydaní inak upraviť.

A teraz niekoľko poznámok k samej kapitole o podstatných menách. Narušením tradičného spracovania kmeňoslovia a tvaroslovia vypadlo z gramatiky prechyľovanie. V tradičnom kmeňosloví mávalo osobitné kapitoly, no v tomto novom spracovaní gramatiky bolo by ho treba spomenúť s odvolaním sa jednak pri gramatickom rode, jednak pri tvorení podstatných mien, ale to treba teoreticky domyslieť.

V gramatických kategóriách je potrebné rozviesť otázku životnosti a neživotnosti v mužskom rode (§ 175—178) a až potom hovoriť o presunoch z jednej kategórie do druhej.

Pri otázke animizovania (§ 177) žiada sa obrátiť poradie uvádzaných prípadov v tom zmysle, aby sa typy spisovné predsunuli pred hovorové a nárečové, ktoré by sa mohli uvádzať aj petitom.

Pokiaľ ide o kategóriu pádov, ťažko súhlasiť s tvrdením, že sa „nominatívom vyjadruje oslovenie v platnosti vokatívu“ (str. 141, § 186, 3). Potrebne je zmeniť štylizáciu: ide o nominatívny tvar, vlastne o základný pomenovací tvar, nie o nominatív.

Ďalej pri skloňovaní mala byť aj zmienka o nesklonnosti niektorých cudzích mien. Spomína sa až pri konkrétnom skloňovaní cudzích slov (str. 172—3).

Pri rozbere využitia jednotlivých pádov je pozoruhodné, že sa hovorí nielen o jednotlivých druhoch príslušných pádov, ale že slovesá, pri ktorých príslušný pád vyjadruje istú syntaktickú kategóriu, sú tu podelené na sémantické skupiny.

Pokiaľ ide o samo podstatné meno, teoretický úvod o abstraktách a abstraktnom vyjadrovaní (§ 157) je závažnou partiou štylistiky a bolo by ho treba presunúť do tejto časti.

Tvorenie podstatných mien je podané tradične. Mala byť azda na začiatku i zmienka o podstatných menách z dnešného hľadiska neodvodených a až potom sa mali rozvádzať typy odvodzovania. Pretože však tieto kapitoly o odvodzovaní podstatných mien sa spracúvajú v rámci podstatného mena, nebolo by azda nevhodné uvádzať ich dôsledne v takom poradí, ako sa definuje podstatné meno: mená osôb, vecí, vlastností, dejov atď. Potom by bolo treba uvážiť zaradenie zdrobnených a zveličených substantív, lebo to je podobný problém ako pri prechýlených substantívach, lenže zdrobnenosť a zveličenosť nie sú gramatické kategórie, kým rod gramatickou kategóriou je.

Skloňovanie podstatných mien je spracované veľmi dôkladne. Je tu jednak na istých miestach sémantické roztriedenie (napr. pri vzore *chlap* mená na -o sú rozdelené na niekoľko skupín; podobne sa delia na skupiny mužské neživotné substantíva, ktoré majú v gen. -a a ktoré -u), jednak sú k základným vzorom priradené aj príslušné cudzie mená, pre ktoré sa neuvádzajú osobitné vzory, ale zato veľmi správne i skloňovanie všetkých cudzích slov ako celok je prehľadne podané za skloňovacími vzormi.

Ďalšie nóvum pri spracovaní skloňovania podstatných mien v Slovenskej gramatike je poukazovanie na niektoré javy z nárečí alebo zo staršieho úzu (porov. na str. 156, 157, 160, 164, 170). Tieto prídavky sa azda mohli vysádzať petitom, lebo k vlastnému spisovnému skloňovaniu nepatria.

Čo sa týka jednotlivostí, sú na uváženie ešte tieto veci: Vo vzore *chlap* sa pri tvare *chlapi* v nom. pl. uvádzajú ešte typy *ľudia*, *otcovia*. Pretože je isté, že koncovky -ia a -ovia sú nielen pri ojedinelých slovách, ale sú pravidlom pri istých typoch mien, bolo by treba ako príklady uviesť nie nepravidelné *ľudia* a výnimočné *otcovia*, ale plurál nejakého substantíva na -an alebo -el' (*občania*, *učitelia*) a nejakého na -h, -g alebo -ček (*ďurhovia*, *archeológovia*, *chlapčekovia*), lebo toto sú produktívne typy.

V skloňovaní maskulín vypadli pripomienky o typoch v *Martine*, o *Jáne*, v *Hlásniku* / *Hlásnikovi*. Tieto javy sa síce spomínajú pri gramatických kategóriách, ale bol potrebný aspoň odkaz.

Niekedy sa trochu neobratnou štylizáciou komplikuje prehľadnosť. Napr. pri skloňovaní zvieracích mien podľa vzoru *chlap* sa uvádza: „Len slovo *kôň* má lokál sg. *na koni* (inak: o *koňovi*, *pri koňovi* a pod.).“ Výnimku bolo treba uviesť napr. takto: Slovo *kôň* má okrem bežného lokálu (o *koňovi*, *pri koňovi*) aj tvar podľa neživotných v ustálenom spojení *na koni*. — Podobne ďalej v tom istom odseku, kde sa hovorí o skloňovaní mužských zvieracích mien v pluráli podľa vzorov *dub* a *stroj*: „Iba mená *vták*, *vlk*, *pes*, *býk* sa skloňujú aj v množnom čísle podľa vzoru *chlap*.“ Bolo treba povedať, že tieto 4 mená majú skloňovanie podľa životných i neživotných, ale zároveň s pripomienkou, ktorý typ je bežnejší.

Zaiste omylom sa dostalo k vzoru *stroj* skloňovanie miestnych pomnožných mien typu *Sučany*, *Čičmany* (str. 161, § 218 b), ktoré sa náležite preberajú v § 217 na str. 159. Mal tu byť typ *Ladce* — *Ladiec*, *Nemce* — *Nemiec*, kde je tiež genitív bezkoncovkový, i keď sa netvorí zdĺžením kmeňovej samohlásky, ale pomocou vkladného *-ie-*.

Skloňovanie treba ďalej doplniť pokynmi o ohýbaní zložených cudzích priezvisk typu *Leonardo da Vinci* a pod.

Pri type *gazdina* by sa zniešla pripomienka, že je to typ neproduktívny s celkom obmedzeným počtom slov.

Napokon, čo sa týka normy, skloňovanie podstatných mien je v Slovenskej gramatike v podstate v zhode s normou, ako je zachytená v Pravidlách. Obe príručky sa rozchádzajú len pri gen. pl., kde sa Slovenská gramatika dôsledne pridŕža rytmického krátenia v type *vláken*, *sidel*, kým Pravidlá majú tu dvojtvary.

Prídavné mená (J. Štolc). — Spracovanie prídavných mien znamená prínos v našej novšej gramatickej literatúre, lebo sa tu stretáme so sémantickým roztriedením prídavných mien, ako ho v *Slovenskej mluvnici* (Viedeň 1864) už naznačil Fraňo Mráz. Je však dosť ťažko pochopiteľné, že kým pre delenie prídavných mien sa hľadajú nové kritériá, definícia prídavného mena zostáva tradičná, že „prídavné mená ... označujú vlastnosti osôb alebo vecí“ (str. 174, § 238). Takáto definícia dnes nevyhovuje ani pre praktickú príručku.

Pokiaľ ide o tvorenie prídavných mien, z hľadiska synchronického treba hovoriť o neodvođených (pôvodných) a odvodených prídavných menách. V Slovenskej gramatike sa všetky prídavné mená hodnotia ako odvodené, čo zaiste z hľadiska stavu v súčasnom jazyku neobstojí.

Osobitnú pozornosť treba venovať rozdeleniu prídavných mien. V našich gramatikách sa spravidla hovorí o akostných a privlastňovacích prídavných menách. V Slovenskej gramatike sa prídavné mená rozdeľujú na akostné a vzťahové; do druhej skupiny sa zaraďujú aj privlastňovacie. V podstate sa dá súhlasiť s týmto delením (hoci sú už aj iné pokusy; porov. v príspevku G. Horáka *K významovému roztriedeniu prídavných mien*, SR XXI, str. 30 a n.), len pri voľbe príkladov by bola potrebná väčšia opatrnosť. Napr. medzi akostné sa náležite zaraďuje *teplý* (§ 240, str. 170), vyhovujúce aj gramatickému kritériu uvádzanému pre akostné, teda schopnosť stupňovať sa, ale už jeho antonymum *chladný* (§ 243a, str. 176) sa uvádza nesprávne medzi vzťahovými. Naproti tomu *zlatý* (§ 240) zaiste nie je akostné, ale vzťahové, ako nie sú vzťahové, ale akostné *pekný* a *krásny* (§ 243 a l). Je tiež otázka, či možno medzi akostné prídavné mená zaradiť *koľký*, *toľký*, *jednaký*, *aký*, *nejaký* (§ 240, str. 176).

Nebolo by bývalo nevhodné, ba v ďalšom vydaní bude nevyhnutne potrebné pripomenúť, že hranice medzi oboma kategóriami sú plynulé, že prenášaním významu sa často mení príslušnosť ku kategórii. V týchto otázkach podrobný výskum prídavného mena iste donesie ešte viac spresnení.

Čo sa týka stupňovania (§ 247), aj tu sa žiada spresniť vyjadrovanie. Úvodnú vetu bolo by treba zmeniť takto: stupňovať prídavné meno znamená pomocou prípon tvoriť nové tvary vyjadrujúce zveličenie alebo umenšenie vlastnosti.

Z jednotlivostí by bolo bývalo vhodné všimnúť si dvojice typu *stalinovský* — *stalin-ský*, s ktorými sa dnes stretáme v spisovnej slovenčine, ďalej zložené prídavné mená typu *masovo-politický*. Nemalo vypadnúť ani podrobnejšie rozpracovanie prechodných typov, teda prídavných mien, ktoré sa substantivizujú. Spomínajú sa niektoré typy, ale vypadol napr. typ *Bermolákov* (porov. § 255) a vôbec nič sa nehovorí o tom, ktoré z nich sa skloňujú podľa prídavných mien, ktoré ako substantíva.

Zámená (J. Štolc). — Táto kapitola je tradične stručne spracovaná, treba však povedať niečo k definícii a k zaradeniu istých slov do tejto skupiny. O zámenách sa tradične hovorí ako o ohybných slovách. Toto konštatovanie je aj prvou časťou definície zámen v Slovenskej gramatike, ale prakticky je v rozpore s uvádzanými príkladmi, lebo okrem ohybných zámen všetkých druhov radia sa sem aj „zámená“ *tam, tak, toľko, kde, kedy* atď. (porov. na str. 190 a 191), hoci ďalej, na str. 192, nazývajú sa tieto slová zámennými príslovkami. No v časti o opytovacích zámenách v § 271 (str. 201) je zas reč o zámenách *kde, kedy* atď., o niekoľko riadkov nižšie na tej istej strane sa hovorí o zámenných príslovkách. Tieto nedôslednosti treba odstrániť jednoznačným zaradením slov *tam, tak, kedy* atď. k zámenným príslovkám.

Nebudeme sa dotýkať správnosti druhej časti definície zámen, o čom sa diskutovalo aj na gramatickej konferencii ÚSJ SAV, kým sa táto vec definitívne nerozrieši. (Porov. príspevok Jána Oravca *Sporné otázky pri zámenách*, SR XXI, str. 44 a n.) Uvedieme len niekoľko pripomienok k jednotlivostiam: Treba zrevidovať tvary v akuza-tíve sg. stredného rodu pri osobnom zámene 3. osoby. Zbytočné je opakovať pravopisnú poučku o písaní zámen v korešpondencii. Stačilo by uviesť ju na str. 197. (Na str. 193 nie je potrebná.) Pri zámene *ký* bolo by treba jasne povedať, že ide o ľudovú podobu zámena *aký*. Napokon pri syntaktickom využití prívlastňovacích zámen treba doplniť, že sa používajú nielen v prívlastku, ale aj v mennom prísudku (*Ak si jablčko chytiš, bude tvoje*).

Číslovky (J. Štolc). — V porovnaní s tradičným spracovaním v gramatikách je kapitola o číslovkách rozvedená podrobnejšie, najmä vymedzenie číslovky ako slovného druhu a gramatická zhoda s predmetom. Pri ďalšom vydaní gramatiky v tejto kapitole bude však treba spresniť definíciu čísloviek, keďže sa tu v rámci jedného slovného druhu stretajú nielen slová ohybné i neohybné, ale aj príslovkové výrazy, a označuje sa nimi nielen počet a násobnosť deja, ako sa uvádza v definícii, ale aj poradie a iné okolnosti, čo bude treba v jednotlivostiach alebo všeobecne zhrnúť do definície. Ďalej sa žiada jasnejšie naznačiť, že všetky druhy čísloviek sa používajú nielen ako určité, ale aj ako neurčité. Pri násobných číslovkách bude treba presne určiť, kedy sa používajú príslovkové zložky typu *dvakrát*, kedy príslovka typu *dvojmásobne*.

Rozpracovanie skloňovania čísloviek *sto, tisíc a milión* je čiastočne podopreté materiálom, ale materiálom bude treba podložiť všetky prípady, lebo tieto otázky nie sú u nás doriešené ani v gramatikách, ani v Pravdlách.

Pokiaľ ide o jednotlivé samostatné druhy čísloviek a skloňovanie čísloviek v slovenčine, k čomu mal kritické pripomienky Š. Peciar (*Poznámky o niektorých druhoch čísloviek*, SR XXI, str. 48 a n.), možno doplniť len toľko, že nejasné otázky pri číslovkách sa bez podrobného materiálového výskumu v slovenčine nevyriešia a gramatiky budú môcť až dovedy podávať iba hypotézy viac-menej správne alebo nesprávne.

Sloveso (J. Ružička). — Táto kapitola vychádza zo správnej definície, že sloveso vyjadruje činnosť alebo stav, a postupne rozvádza všetky základné pojmy.

Pri rozbere gramatických kategórií slovesa spomína sa ako jedna z nich slovesný rod, no hneď v ďalšej vete sa hovorí, že niektoré slovesné tvary majú aj kategóriu rodu (§ 304, str. 222). Štylizácia je tu veľmi zhustená a pre lingvisticky neškolených čitateľov nie dosť jasná a jednoznačná. V druhom prípade by bolo treba hovoriť o „gramatickom rode“, ako sa o ňom hovorí na rozdiel od slovesného rodu na str. 232, a bolo by treba jednu i druhú kategóriu kvôli presnosti hneď charakterizovať dokladmi. V prehľade gramatických kategórií slovesa sa tu spomína aj slovesný vid, ale ďalej, pretože je to ešte otázka vedecky otvorená, spracúva sa nie v rámci gramatických významov slovesa, ale pred nimi.

Roztriedenie slovíes na činnostné a stavové sa neopiera len o významy slovíes, ale Ružička podľa vlastného výskumu uvádza tu aj gramatické kritérium podľa spojení s rozdielnymi pomocnými slovesami. Uvedené doklady sú presvedčivé, no bude azda treba skúmať aj ďalší materiál, lebo napr. pomocné sloveso *neprestať* sa spája nielen s neurčitkom nedokonavého činnostného slovesa, ale sa vyskytuje aj pri stavovom slovese, napr. *neprestal krvácať, blednúť, chradnúť*.

Pozoruhodné je ďalej vymedzenie vzťahu medzi predmetovosťou a činnostnosťou slovesa, na čo sa zvyčajne neupozorňovalo. Veľmi závažná je aj pripomienka o úzkej spätosti slovesa s väzbou, najmä čo sa týka jeho významu, ale tu sa žiada uviesť ešte viac a lepších dokladov, ako je sloveso *učiť sa*.

Pri roztriedení slovíes na plnovýznamové a pomocné pribúdajú do našej gramatiky tiež nové, doteraz len odborníkom známe javy: hovorí sa o modálnych a fázových pomocných slovesách a sloveso *byť*, ktoré sa tradične pokladalo za pomocné, charakterizuje sa jednak ako plnovýznamové, jednak ako sponové, jednak ako sloveso formálne, ako sa nazýva v ďalších partiách, lebo pomocou neho sa vyjadrujú iba slovesné kategórie. V tejto partii je nepochybne veľa nových poznatkov, ale už z novších prác J. Ružičku vidieť (porov. v cit. príspevku v SR XXI, najmä v kapitole Sporné slovné druhy, str. 7 a n.), že táto partia o pomocných slovesách sa ešte v mnohom doplní a spresní.

Pri tvorení slovíes mohla byť zmienka aj o tvorení niektorých ojedinelých slovíes od zámen (napr. *vykať*) a od čísloviek (napr. *množiť, dvojiť*).

Pri rozbere slovesného vidu bola by zaiste vhodná poznámka o zdomáčovani cudzích slovíes, čo sa prejavuje tým, že sloveso, ktoré malo pôvodne jeden tvar pre obidva vidy, postupne si pomocou predpony utvára nový tvar pre dokonavý vid.

Co sa týka tvorenia tvarov a delenia slovíes, Slovenská gramatika má aj tu ne jeden nový postreh a svoje riešenie najmä pri triedení slovíes. Mali by sme k tomu len niekoľko praktických pripomienok. Keď sa slovesá delia na dve skupiny podľa zakončenia v 3. os. pl. prezentu, bolo by praktickejšie uviesť najprv skupiny, ktoré majú *-ia*, lebo tých je menej, a *-ú* majú všetky ostatné, i keď aj tie treba rozviesť. Pokiaľ zas ide o časovacie vzory, teória je nepochybne premyslená pre materiál súčasného jazyka, no pre prehľadnosť a naučiteľnosť systému bude predsa len potrebné nájsť ďalšie kritériá aj pre určenie tried a skupín.

Pri jednotlivých časovacích vzoroch je veľmi vhodné triedenie tak príslušajúcich slovíes, či už podľa pôvodu (napr. pri vzore *rozumieť* dve skupiny: pôvodné a odvodené stavové slovesá), alebo podľa odvodzovania (napr. pri vzore *pracovať*); len škoda, že takéto delenie nie je dôsledné všade, kde sú nejaké kritériá, napr. pri vzore *padnúť* sú pôvodné slovesá predmetové a odvodené slovesá stavové, čo sa už nenaznačuje.

Napokon v modernej gramatike žiadala by sa pri každom vzore pripomienka o produktivnosti príslušného typu, čo sa prejavuje aj formálne. Pri živých typoch je málo alternácií, pri neproduktívnych typoch je veľa alternácií a počet slovíes k nim príslušajúcich možno takmer presne určiť.

V časti o tvorení tvarov máme pripomienku k tvoreniu trpného prídavia. Striedanie prípon *-ný* a *-tý* sa neobmedzuje len na vzor *brať*, ale sa vyskytuje aj pri vzore *trieť*. Bude však potrebné presne zachytiť a normovať stav, aký je v súčasnom spisovnom jazyku pri jednotlivých slovesách.

Partia o využití slovesa vo vete je menej dôkladná ako predchádzajúce partie, lebo si žiada spracovanie väčšieho množstva dokladov. V ďalšom vydaní ju bude treba úmerne k predchádzajúcim rozšíriť a doplniť. Nič sa nehovorí napr. o využití tzv. dávno-minulého času (str. 260), nespomína sa, že zápor tzv. prítomného času dokonavého slovesa možno využiť aj vo funkcii imperatívu (napr. *nepokradneš!*), nehovorí sa o využití neurčitku v rozkazovacích vetách a pod. Zároveň tu treba upozorniť na jednu vecnú drobnosť. Ak sa tvar budúceho času použije na vyjadrenie deja v prítomnosti možného, je nadbytočná častica vyjadrujúca možnosť. Teda veta *Ten tvoj priateľ bude asi trochu čudák* (str. 266, § 363) má správne znieť: *Ten tvoj priateľ bude trochu čudák*. Ale ešte vhodnejšie tu aj inde by boli doklady z autorov.

Z hľadiska normy sú v tejto partii veľmi dôležité pripomienky o používaní pasíva (§ 365, str. 268), no z toho istého hľadiska je diskutabilné sloveso „dvihnúť“ (str. 230 dva razy, 234) a tvar „hýbam“ popri *hýbem* (str. 245).

Príslovky (J. Štolc). — Spracovanie tohto prvého z neohybných slovných druhov bolo spojené s istými ťažkosťami, lebo zatiaľ čo citoslovciá, predložky a spojky sú pomerne dosť jasne vyhradené slovné druhy, k príslovkám sa tradične radia okrem typických určujúcich a hodnotiacich prísloviok všetky slová, ktoré inde nemožno zaradiť. Preto aj v kapitole o príslovkách v Slovenskej gramatike dostali sa medzi príslovky častice, ktoré zaiste práve preto, že do tohto slovného druhu nepatria, autor tejto časti ani neroztrieduje, ani bližšie neurčuje, ale sa podrobnejšie zaoberá iba zámennými a číslovkovými príslovkami a príslovkami odvodenými od prídavných mien. Pokiaľ ide o tvorenie prísloviok, najmä zámenných, kriticky túto otázku zhodnotil R. Krajčovič v príspevku *Z problematiky slovenskej príslovky* (SR XXI, str. 54 a n.). Pri rozbere tvorenia prísloviok od prídavných mien žiadalo by sa zas podrobnejšie rozviesť z hľadiska normy, pri ktorých typoch sa tvoria príslovky príponou -o, pri ktorých príponou -e.

Osobitne sa spracúvajú zámenné a číslovkové príslovky. Na rozdiel od kapitoly o zámenách a číslovkách sa tu jasne hovorí, že ide o príslovky. Je len otázne, či sem patria aj modálne častice *azda*, *snáď* a pod., a to tým skôr, že je tu aj odvolanie na spojky v § 420.

Čo sa týka § 373, kde sa hovorí o syntaktickom využití prísloviok, bolo ho treba zaradiť až na koniec tejto kapitoly, aby sa zachoval paralelizmus s kapitolami ostatných slovných druhov. Aj štylizácia využitia je trochu neprehľadná. Chýbajú aj prípady, kde sa príslovka využíva ako príslovkové určenie pri príslovke (*veľmi dobre pripravený*), aj kde príslovky vystupujú v základe jednočlenných viet (*je dusno*).

Spojenia typu *po slovensky* nie sú príslovky, ale príslovkové výrazy, a medzi príslovky z prostých pádov patria aj typy *tma*, *zima*, vyskytujúce sa v jednočlenných vetách.

V ďalšom vydaní bude treba partiu o príslovkách dôkladne prepracovať i spresniť a vymedziť sem prislúchajúce slová proti spojkám a časticiam.

Predložky (J. Štolc). — Predložky sú v Slovenskej gramatike spracované oveľa podrobnejšie, než je zvykom v našich gramatikách. Ján Damborský vo svojej *Slovenskej mluvnici* zaoberal sa síce predložkami dosť podrobne a hojne ich ilustroval príkladmi z autorov, ale všeobecné významy predložiek nevysvetlil.

V definícii predložiek ako neohybných slov, ktoré v spojení s pádmí označujú miesto, časové, spôsobové a príčinné vzťahy medzi vetnými členmi (§ 368), zabúda sa na menej konkrétne vzťahy; bola by stačila definícia, že vyjadrujú rozličné vzťahy.

Čo sa týka nevlastných predložiek, nie sú všetky príslovkového pôvodu, ale sú to aj zmeravené pády podstatných mien, a ďalej, nie všetky druhotné predložky možno použiť ako príslovky, napr. *počas*, *miesto* a pod.

Keď sa hovorí o vokalizácii predložiek, nie je azda vhodné spájať predložky *s*, *z*, *v*, *k* s predložkami *od*, *nad*, *pod*, lebo tieto druhé sa vokalizujú len v ustálených spojeniach s osobným zámenom, dokonca dakedy tvoria s ním jedno slovo, kým vokalizácia predložiek *s*, *z*, *v*, *k* nie je takto obmedzená. Tu by bolo treba z hľadiska normy jednoznačne povedať, kedy sa vokalizácia vyžaduje, kedy sa neodporúča.

Pri delení predložiek podľa pádov je isté nedopatrenie. Ak ide len o delenie pravých predložiek, o čom svedčí konečne ďalší odsek o druhotných predložkách, nepatria k prvotným predložkám *spod*, *sponad*, *spoza*, *proti*, *oproti* (§ 388).

Pokiaľ ide o používanie predložiek, žiada sa usporiadať možnosti využitia inak, než je to v § 389, a to podľa výskytu. Predložkový pád sa využíva predovšetkým ako príslovkové určenie, potom ako predmet, ďalej ako nezhodný prívlastok a až nakoniec ako doplnok. (Porov. s vecne menej vhodným poradím na str. 281.)

Sémantické charakteristiky jednotlivých predložiek sú spracované veľmi rozdielne. Popri vhodných charakteristikách typu napr. *okrem* (Spája sa s gen. a vyjadruje, že sa

označený predmet nezúčastňuje na deji. Má teda vylučovací význam.) stretáme sa tu zväčša s takými charakteristikami, že sa okolnosti vysvetľujú tou istou predložkou, ktorú treba charakterizovať, napr. *hore*: „Spája sa s inštr. a označuje pohyb smerom zdola hore.“ (Str. 283, § 394.) Bolo by potrebné štylizovať to nejako opisom: naznačuje pohyb z nižšej polohy do vyššej. A pod. Podobne je to pri predložkách *do, dolu, k, pomimo, na* atď.

Z jednotlivosti pri charakteristikách predložiek si treba všimnúť ešte niektoré. Napr. pri predložke *medi* nestačí hovoriť, že „konajúci subjekt je uprostred dvoch predmetov“, ale treba hovoriť aj o obklopenosti konajúceho subjektu zo všetkých strán. Ba treba charakteristiku ešte viac zovšeobecniť, lebo vždy nejde len o konajúci subjekt.

Ďalej sa pri predložkách často definujú iba základné konkrétne okolnosti, ale nič sa nehovorí o abstraktných okolnostiach a prenesených významoch. Nemožno však schváliť ani riešenie, kde sa dáva abstraktnému významu prednosť pred konkrétnym, ako je to napr. pri predložke *pre*: najprv dôvodový význam *pre chorobu, pre nezamestnanosť*, až potom spojenie *pre nás* s predmetovým významom zacielenosti (str. 287).

Ďalej je otázne, či v spojeniach *hore na streche, hore na vrch* (§ 394) možno hovoriť o predložke *hore*; podobne, či spojenia *na svite, na ten čas* patria k miestnym významom pri predložke *na* (§ 398).

Hoci sme tu poukázali na mnohé medzery pri charakteristike predložiek, predsa ono obširnejšie spracovanie, ktoré prináša Slovenská gramatika, má svoj význam, najmä tým nebude podrobnejšieho spracovania v slovníku spisovnej slovenčiny.

Spojky (J. Štolc). — V kapitole o spojkách sú pod osobitnou definíciou zahrnuté aj častice ako druh spojok zdôrazňujúcich niektoré vetné členy alebo i celú vetu. Pravda, okrem tejto definície niet v celej tejto časti ničoho viac o časticach, ba neuvádza sa menovite ani jedna z nich, ale spracúvajú sa iba spojky, a to ich rozdelenie a využitie. Pri priradovacích spojkách sa hovorí a) o zlučovacích a rozlučovacích, b) o vylučovacích, c) o odporovacích a d) o príčinných. Toto rozdelenie má byť dané typom vety, ktorú pripájajú. Malo by teda korešpondovať s príslušnou partiou zo syntaxe, kde sa spracúva ten istý jav, ale z iného aspektu; no obe partie nekorešponujú. Pri spojkách ako slovnom druhu vypadli totiž spomedzi priradovacích spojok spojky stupňovacie, hoci v skladbe v § 445 sa hovorí o stupňovacom spájaní vetných členov a v § 504 sa uvádza stupňovacie súvetie medzi priradovacími súvetiami. Jeden doklad na stupňováciu spojku *ba* nachádzame medzi dokladmi na odporovacie spojky (§ 419 C, str. 293). Neuvádzajú sa spojky dôsledkové a prípustkové, hoci takéto priradovacie súvetia sa v skladbe (§ 508, 509) vymenúvajú.

Proti tradičnému chápaniu v našej gramatickej literatúre jednotne v kapitole o spojkách i v skladbe uvádza sa spojka *lebo* medzi podradovacími spojkami, nie ako doteraz medzi spojkami priradovacími.

Pokiaľ ide o spojky podradovacie, je tu menej typov ako v skladbe. Dokladov na súvetia je dostatok, ale nie sú všetky správne zaradené. Napr. v súvetí *Pozreli smerom, kde kameň mohol padnúť* nie je vedľajšia veta príslovková miestna (§ 422, str. 295), ale prívlastková. Podobne nejde o podmetovú vetu v súvetí *Vyzeralo to, sľa by tam boli nehybné sochy* (tamže).

Citoslovčia (J. Štolc). — Podľa vcelku správnej definície citosloviec, ktorá sa uvádza v § 426, nemožno medzi citoslovciami zaradiť ani prisvedčovacie *áno, hej*, ani záporové *nie*, ale ani *reku, teda, tak*, lebo patria k časticiam.

Pri vôľových citoslovciach sa žiada doplniť, že sú nielen pôvodné, ale i druhotné z rozličných zmeravených tvarov, napr. *hybaj, vitaj*.

Poučka o tvorení slovies a podstatných mien z citosloviec nevzťahuje sa len na zvukomalebné citoslovčia (§ 426, 3, str. 297), ale aj na citoslovčia citové, napr. máme *jukať, achkať* atď.

Ak sa v prvej časti gramatiky správne a dôrazne vyzdvihujú aj zvukové vlastnosti reči, melódia, intonácia, prízvuk, žiadalo by sa pripomenúť závažné miesto melódie

a intonácie práve pri citoslovciach, aby bolo vecne podopreté tvrdenie (§ 427), že to isté citoslovce (správnejšie by bolo: ten istý sled hlások hodnotený ako citoslovce) môže mať podľa najrozmanitejších okolností aj celkom protichodný význam. Bolo treba aj to pripomenúť, že intonačné a melodické okolnosti sa v písanom texte vyjadrujú spravidla lexikálne.

Ak po tomto rozbere jednotlivých častí Náuky o slove máme celkove zhodnotiť túto druhú, podstatnú časť gramatiky, treba konštatovať, že niektoré kapitoly (napr. podstatné meno, sloveso) sú spracované veľmi starostlivo a okrem maličkostí aj materiálne vyčerpávajúco, iné sú spracované tradične (napr. zámeno) bez naznačenia nových pohľadov na tieto otázky, napokon sú to partie (napr. prídavné meno), kde sa čiastočne prekračuje rámec tradície a naznačujú sa nové cesty, ale veci zostávajú nedoriešené, alebo sa podávajú príslušné fakty nie celkom presne, takže v ďalšom vydaní gramatiky bude treba najmä materiálovým drobnostiam venovať neporovnateľne viac starostlivosti.

Skladba — Syntax (J. Ružička)

Syntax v prvej, všeobecnej časti (*Všeobecné poznatky o vete*) vychádza z charakteristiky vety, ale jednotlivé poznatky o nej nie sú zhrnuté v definíciu, ako ju nachádzame v úvode gramatiky (str. 8) od toho istého autora. Definícia, že veta je „obsahová jednotka vyjadrená jedným slovom alebo spojením viacerých slov, ktoré sú gramaticky aj intonačne usporiadané do organického celku“, mala byť aj v syntaxi zhrnutím všetkých uvedených jednotlivých poučiek z § 428, s ktorými sa v podstate stotožňuje.

Pri základnom delení viet podľa zložitosti myšlienky sa v rámci jednoduchých viet azda trochu predčasne hovorí o kusých vetách (§ 428, str. 299), čo by bolo bývalo vhodnejšie zaradiť do partií, kde je reč o štylistickej zámernosti a štylistickom využití syntaktických javov.

Otázka hraníc medzi jednoduchou vetou a súvetím sa rieši v ďalšom paragrafe (§ 430), ktorý je k tradičným predchádzajúcim poznatkom pridaný trochu neorganicky, čo sa odráža v používaní nových termínov. V súvislosti s vetou sa tu totiž hovorí o predikácii (prisudzovacom vzťahu) a o predikatívnej syntagme (prisudzovacom sklade) ako o základných pojmoch v rámci vety. V prvom vydaní gramatiky tento paragraf nebol, v ďalších vydaniach pribudol ako závažný teoretický i praktický poznatok, ale bolo ho treba inak štylizovať, tradične na základe vzťahu medzi podmetom a prísudkom, lebo syntagmatika a jej základné pojmy sa vysvetľujú až v kapitole o spájaní slov vo vete (§ 437—440).

Ďalšia kapitola syntaxe, Druhy viet, nevychádza z tradičných slovesných spôsobov pri triedení viet, ale nadväzuje na obsah vety a jej úlohu medzi podávateľom a prijímateľom. Takto sa podmieňovacie vety nevydeľujú ako osobitný druh viet, ale len ako osobitná skupina oznamovacích viet. Povšimnutia si ďalej zaslúži, že opytovacie vety (zistovacie, doplňovacie, rozlučovacie) sú doplnené o nový typ rozvažovacej otázky a ďalej o rečnícku otázku. Ako sa nám však zdá, rečnícka otázka je na inej rovine ako spomenuté štyri skupiny. Býva to totiž zväčša zistovacia otázka, ale má novú štylistickú platnosť. Žiada sa preto tieto typy dôraznejšie oddeliť.

Kapitola o spájaní slov vo vete prináša novú charakteristiku vzťahov medzi jednotlivými slovami vo vete, čo „sa vyráza na gramatickom tvare príslušných slov“. V úvodnom paragrafe tejto kapitoly (§ 437) sa hovorí o spájaní podľa významu. Nazdávame sa, že by bol inštruktívny aspoň krátky úvod o tom, že vo vete, ktorá má významovú a gramatickú stránku, treba si všimnúť významové zoskupovanie slov, aj ich gramatické zoskupovanie, ako aj hodnotenie týchto významových celkov ako vetných členov. Na tieto myšlienky by mohla organicky nadviazať potom i táto kapitola o syntagmatike, ktorá najmä pre neязыkovedcov prináša nové pohľady na výstavbu vety. Z hľadiska praktickej gramatiky by však bolo vhodné, aby sa tieto základné poučky vysvetľovali tak, že by sa vychádzalo z tradičného ponímania, najmä

napr. pri predikácii. Inak všetky tri vzťahy sú dobre ilustrované výraznými príkladmi, takže táto praktická stránka vyvažuje trochu vzdialenú teóriu.

Na základe významového spájania slov vo vete pribudla do syntaxe aj kapitola o významovej výstavbe vety, kde sa uvádza východisko a jadro výpovede i objektívne a subjektívne poradie týchto zložiek vo vete. Pokiaľ ide o významovú stránku, kapitola o slovoslede organicky nadväzuje na kapitolu o významovej výstavbe vety, ale pri slovoslede sa niekedy uplatňujú i gramatické a rytmické činitele (§ 453 a 454), čo s významovou stránkou vety nesúvisí. Preto i niektoré otázky slovosledu by sa žiadalo zaradiť až do rámca jednoduchkej vety. Dôležitým činiteľom z hľadiska významu je však vetný dôraz, preto stručná kapitola o ňom je na pravom mieste pri tomto významovom rozbere vety práve tak ako kapitola o vetnom a členskom zápore. Naproti tomu kapitola Nepravidielnosti vo vetnej stavbe, i keď je isté, že sa vychádza od významovej stránky, vhodnejšie by zapadla až za rozbor jednoduchkej vety, a to s doplnkom o kusej vete.

Prehľad tejto prvej, všeobecnej časti syntaxe a naše pripomienky k nej ukazujú, že autor tejto časti, odvážny v jednotlivých kapitolách, mohol úvodnú časť syntaxe celú spracovať ináč ako tradične, vychádzajúc nie z vety, ale zo syntagmatiky, v ktorej by bol nadviazal na náuku o slove. Ďalšia časť syntaxe mohla potom na základe týchto poznatkov čiastočne tradične, čiastočne s novými pohľadmi — podľa stavu výskumu našej syntaxe — rozvádzať základné poznatky o vete.

Druhou časťou syntaxe Slovenskej gramatiky je kapitola o jednoduchkej vete. Prvá časť, Základné poznatky, je pomerne stručná. Hovorí len o dvoch základných pojmoch: o dvojčlennej a jednočlennej vete a dôrazne dôvodí proti bežnému, ale laickému chápaniu, že jav dvojčlennosti alebo jednočlennosti nesúvisí s počtom slov, ale je to vec gramatickej výstavby vety, čo sa už výslovne nezdôrazňuje. Len v skratke a bez odvolania sa tu opakujú aj pojmy holý, rozvitý a viacnásobný vetný člen, o ktorých bola reč ešte pri významovej výstavbe vety.

V partii o základných vetných členoch sa rozvídzajú najdôležitejšie poznatky o podmete a prísudku v dvojčlennej vete. Iste len nedopatrením vypadla jedna z bežných možností vyjadriť podmet celou vetou, napr. *Burďajúce „Nech žije!“ sa nieslo ulicami.* V praktickej príručke by bolo tiež inštruktívne v súvislosti s podmetom odôvodniť, prečo sa v slovenčine zvyčajne nepoužíva osobné zámeno vo funkcii podmetu, keď sa vysvetľujú prípady, kde sa z dôvodov štylistických a iných používa. Rovnako pri podmete by sa zniesla — opäť z praktických dôvodov — poznámka alebo vysvetlenie rozdielu medzi podmetom a činiteľom deja, lebo aj týmto novým termínom, dosiaľ obyčajne v skladbe nepoužívaným, často sa operuje v syntaxi Slovenskej gramatiky.

Pri slovesnom prísudku nie je potrebné nijaké podstatné doplnenie, ale neslovesný prísudok ako nové chápanie istých syntaktických javov by si žiadal podrobnejšieho rozvedenia a vysvetlenia i porovnania s vetami s doplnkom, aby sa tento jav bežnému používateľovi lepšie sprístupnil.

Nové chápanie do našej gramatickej literatúry prináša aj kapitola o vetnom základe, kde sa novým spôsobom hodnotia doterajšie tzv. bezpodmetové vety. Pravda, kapitola je priveľmi zhustená, lebo nie je doplnená príkladmi z autorov. Tým by sa niekoľkonásobne rozrástla a bola by tým inštruktívnejšia už i preto, že sa slovesá, vyskytujúce sa vo vetnom základe, i prehľadne členia na niekoľko skupín.

Rozvíjacie vetné členy sa uvádzajú v poradí: prívlastok, predmet, príslovkové určenie, doplnok. V podrobne spracovanej kapitole o prívlastku bolo by vhodné rozviesť iba časť o prístavku najmä preto, že v Pravidlách z r. 1953 sa hovorí o tesnom a voľnom prístavku, s čím súvisí rozdiel v interpunkcii.

Definícia predmetu je priabstraktná. Azda by sa dalo jednoduchšie hovoriť, že predmet významovo rozvíja slovesný i neslovesný prísudok, ale i prídavné meno vo funkcii prívlastku. Napr. vo vete *Ublížujú človeku hodnému všetkej úcty* je spojenie *všetkej úcty* rovnako predmetom ako vo vete s menným prísudkom *Ten človek je hoden všetkej úcty*. — K spracovaniu predmetu z metodologickej stránky treba pripomenúť, že do-

klady sa používajú veľmi nerovnomerne: niekde sa vymenúvajú iba slovesá (napr. pri prostom datíve), inde sú aj hojné doklady z autorov (napr. gen. s *do, od* atď.). Žiadalo by sa tiež upozorniť — a mohla byť o tom reč pri prísudku — že isté slovné spojenia majú platnosť jednoduchého prísudku, aby si prostý používateľ vedel vysvetliť, prečo sa medzi slovesami napr. v datíve uvádzajú aj výrazy *byť roveň, byť na škodu* a pod. Inak pre prehľadnosť a inštruktívnosť bolo by veľmi vhodné podeliť aj predmetové slovesá na sémantické skupiny, keď sa už na iných miestach tejto gramatiky ukázal nábeh k takémuto prehľadnému podávaniu spracovanej látky.

Príslovkové určenie je sémanticky podrobnejšie rozvedené, ako to bývalo v našich doterajších gramatikách, ale doplnok, práve pre nové chápanie neslovesného prísudku, žiadal by si podrobnejšieho rozvedenia a konfrontácie s kapitolou o neslovesnom prísudku. Aj v definícii doplnku bude treba spresnenia a doplnenia, lebo bližšie neurčuje podmet a predmet vety iba vlastnosťou, ale aj stavom, napr. vo vete *Janka našli raneného*. Ak sa ďalej tvrdí, že doplnok býva len pri istých slovesách, bude ich treba v budúcnosti všetky vymenovať a ich počet bude závisieť aj od toho, ako sa do posledných dôsledkov vyrieši otázka sponových sloviess. Napokon z vecného hľadiska máme tu istú nedôslednosť. V kapitole o doplnku hovorí sa pri slovese *pokladať niekoho za niečo* o doplnku, kým pri synonymnom slovese *mať* v spojení *mať za niekoho* (§ 480 c, str. 342) výraz *za niekoho* pokladá sa za predmet.

Kapitola o polovetných väzbách (§§ 491—500) podáva nový pohľad na používanie prechodníkovej väzby a väzby s prídastím činným a trpným. Hoci autor syntaxe len teraz publikuje rozsiahlejšiu štúdiu o týchto otázkach, rozviedol už v gramatike vec podrobne, ale zas niekde priabstraktne (napr. hovorí o paciensovi deja, ale bez bližšieho vysvetlenia pre odborné neinformovaného čitateľa). Čo je najpodstatnejšie, prechodníková väzba sa nehodnotí tradične ako „krátenie súvetia“, ale ako vyjadrenie sprievodného, nerovnocenného deja. Naznačuje sa teda aj štylistické využitie tohto gramatického javu. Nie dosť výrazne je rozvedená otázka absolútnej prechodníkovej väzby, ale zas dôkladne sa podávajú otázky vidové a interpunkčné, čo je z hľadiska normy skutočne závažné. Je však trochu na uváženie, či by nebolo vhodnejšie zaradiť polovetné väzby až za súvetie, keď sa tu vychádza z javu dvoch dejov a ich vzájomného vzťahu, na čo sa podrobnejšie poukazuje až pri súvetí.

Tretia časť skladby, o zloženej vete, je spracovaná vcelku stručne schematicky, bez podrobnejšieho rozvedenia okrajových prípadov, takže je pomerne prehľadná, i keď nie je v porovnaní s predchádzajúcimi partiami natoľko úplná.

Za charakteristikou súvetia bola by vhodná pripomienka, že tesná spätosť viet v súvetí sa alebo vyjadruje formálne spojivým výrazom, alebo sa formálne vyjadriť nemusí.

V rámci priradovacieho súvetia sa proti tradícii vydeľujú najprv dve odlišné skupiny. Do prvej z nich zaraďuje autor syntaxe bežné priradovacie súvetia zlučovacie, stupňovacie, odporovacie a vylučovacie, v druhej skupine, kde nejde o priradenosť významovú, ale len gramatickú, uvádzajú sa vety dôvodové, dôsledkové a prípustkové, ktoré v istom zmysle tvoria už prechod k podradovacím súvetiam. Ako sme už pri spojkách spomenuli, vypadajú z radu priradovacích súvetí príčinné súvetia so spojkou *lebo* a zaraďujú sa k súvetiam podradovacím. Pri druhej skupine priradovacích súvetí je potrebné upozorniť, že sa vyskytujú nielen súvetia spojivé, ale aj bezspojivé, keď sa aj na takéto prípady uvádzajú doklady.

Kapitola o podradovacom súvetí je obsiahlejšia ako predošlá, lebo sa rozvádza oveľa viac a rozmanitejších vzťahov. Pri rozvádzaní pojmov hlavnej a vedľajšej vety sa veľmi správne zdôrazňuje proti zjednodušujúcim školským poučkám, že hlavná veta nebýva vždy z obsahovej stránky úplná, ale je úplná iba z hľadiska samostatnej gramatickej výstavby. Nemožno však azda súhlasiť s tvrdením, že gramatickým znakom podradovacieho súvetia sú odkazovacie výrazy v hlavnej vete (str. 368, § 512). Hoci táto poučka často platí, nemožno ju zovšeobecňovať.

Pokiaľ ide o jednotlivé druhy vedľajších viet, pri podmetovej vete sa žiada jedno

doplnenie: Neuvádza sa tu veta typu *Kto počtuje, ten gazduje* (na rozdiel od typu *Kto počtuje, gazduje*), kde by bolo treba vysvetliť, že odkazovacie *ten* v hlavnej vete je iba formálnym podmetom, ako sa to tvrdí o formálnom predmete tohto druhu pri vedľajšej vete predmetovej (§ 515, str. 371). Je však pri vedľajšej vete podmetovej ešte ďalšia závažná otázka, ktorú bude treba riešiť teoreticky i prakticky. Hovorí sa: „Nadradená veta (to je hlavná veta v súvetí s vedľajšou vetou podmetovou) je obyčajne jednočlenná, alebo bez podmetu s neosobnou slovesnou väzbou“ (§ 513, str. 369). Ak je vedľajšia veta, ako sa domnievame, rozvedením niektorého člena hlavnej vety, teda podmetová veta rozvedením podmetu, možno hovoriť o podmetovej vete pri hlavnej vete jednočlennej, kde podľa nového chápania nie je podmet, ale vetný základ? Nazdávame sa, že príklady, ktoré sa tu uvádzajú, bude treba pozornejšie rozobrať, zhodnotiť a uvedené tvrdenie nejakou upraviť.

Pri vedľajšej vete predmetovej naznačuje sa isté sémantické triedenie slovies, po ktorých sa zvyčajne vyskytuje, ale v dokladoch z autorov sú aj slovesá iného typu, napr. *počuť*, *vidieť*, ktoré nie sú ani oznamovacie, ani vyjadrujúce vôľu, snahu, cit, ako sa uvádza v gramatike, ale sú to slovesá zmyslového vnímania. Tieto veci bude treba ešte podrobne monograficky preskúmať a potom formulovať spôsob triedenia príslušných slovies.

Príslovkové vety sú síce spracované s hojnými dokladmi, ale neuvádzajú sa nijaké okrajové prípady. Práve preto sa mohlo stať, že sa napr. nesprávne hodnotí ako príslôvková veta miestna vedľajšia veta zo súvetia *Ukážte mi cestu, kadiaľ mám kráčať*, hoci tu ide o vetu prívlastkovú. O miestnu vetu by išlo napr. v súvetí *Tlačia sa, kadiaľ sa len dá*.

Kapitola o zloženom súvetí je opis jednotlivých typov bez hlbšej problematiky, ale s ilustráciami z jednotlivých autorov. Hlavný zmysel rozvedenia týchto otázok je v tom, aby autor, práve tak dôkladne ako pri priradovacom a podradovacom súvetí, aj tu objasnil otázku písania čiarky.

Celkove kapitolu o syntaxi treba hodnotiť kladne. I keď sme spomenuli isté výhrady proti koncepcii aj proti jednotlivostiam, je to najmä preto, že sa tu podáva mnoho nových pohľadov na isté syntaktické javy podľa toho, v akom štádiu je výskum slovenskej syntaxe. Dynamičnosť tejto kapitoly sa odráža aj v tom, že z prvého vydania Slovenskej gramatiky do druhého rozrástla sa práve syntax podstatne, takmer sa zdvojnásobila, ale v mnohých záveroch sa aj kvalitatívne zlepšila presnejším a dôkladnejším formulovaním niektorých poučiek.

O slohu (E. Pauliny)

Kapitola o slohu patrí k dodatkom Slovenskej gramatiky. Už z toho je jasné, že sa pokladá i z hľadiska autorov len za pomocnú partiu tohto diela. V úvodných paragrafoch autor vychádza zo základných jazykovedných pojmov, ako sú jazyk a jeho funkcie, celonárodná a nadtriedna platnosť jazyka, spisovný jazyk a nárečie, až napokon prechádza k pojmom jazykový štýl a jeho druhy. Tieto veci sa však preberajú aj v úvodných partiách gramatiky, takže by bolo bývalo potrebné redakčne usmerniť a zjednotiť obe tieto úvodné časti, aby v každej z nich boli veci závažné pre príslušnú spracovanú oblasť, teda v úvode skôr pojmy gramatické, tu pojmy štylistické.

Prvou novou a závažnou kapitolou z náuky o slohu je kapitola o pomere ústneho a písaného prejavu. Po nej nasleduje rozbor jednotlivých slohových druhov a poddruhov v rámci všetkých štýlov. Niektoré časti sú prehľadné a stručné, iné sú prirodzenejšie pre potreby jazykovej príručky, najmä pokiaľ ide o rozličné pokyny a konštatovania, ktoré majú prívlemlí školsko-výchovný charakter (napr. o vonkajšej úprave listu, o postoji prednášajúceho a pod.).

Pri výklade jednotlivých slohových druhov sú cenné štylisticko-gramatické pripomienky, napr. pri vyprávaní vymenúvanie charakteristických znakov ústnosti prejavu (str. 402–3), pri politickom prejave otázka frázovitosti vo vyjadrovaní (str. 416), poznámky o intelektualizácii jazyka (napr. str. 418), veľmi podrobne sú rozvedené po-

známky o znakoch odborného štýlu, o tvorení a sústave termínov, o jazykových prostriedkoch citovo zafarbených (str. 433) a pod. Možno sa právom nazdávať, že práve tieto časti, ktoré sú spracované len pridružené k jednotlivým slohovým útvarom, mohli by tvoriť jadro kapitoly o slohu a jednotlivé slohové útvary sa mohli spracovať stručnejšie, len na ilustráciu. Z hľadiska týchto požiadaviek je vhodne spracovaná kapitola Výber jazykových prostriedkov a štylistika.

Ak máme celkove zhodnotiť kapitolu o slohu, treba povedať, že otázky tu rozvedené sú nepochybne starostlivo vybrané a ilustrované, ale v súvislosti s „gramatikou“ by bolo treba zmeniť koncepciu v zmysle štylistického využitia jazykových prostriedkov, a to zvukových, gramatických i lexikálnych. Sem by bolo vhodné presunúť napr. i úvodné kapitoly z náuky o slove, i napr. spôsob abstraktnosti vyjadrovania z úvodu o podstatnom mene. V podobe, ktorú má táto kapitola teraz, príliš citiť autonómnosť náuky o slohu, takže len málo sa nadväzuje na vlastnú gramatiku.

Z dejín slovenského jazyka (J. Štöle)

Tento druhý dodatok Slovenskej gramatiky v skratke podáva jednak základné všeobecnojazykovedné poznatky o vývine jazyka, jednak zaradenie slovenčiny do rodiny jazykov a vývin od prasloviančiny k slovenčine, ďalej historický vývin slovenčiny v slovnej zásobe, vo zvukovej sústave a gramatickej stavbe; napokon dejiny spisovného jazyka a dejiny pravopisu.

Pretože v tejto partii bolo treba v skratke zvládnuť priveľa látky, nedopatrením vypadli poukazy na niektoré javy, hoci sa inde na ne nadväzuje. Tak sa hovorí napr. o baltoslovanských slovách (str. 452), hoci sa predtým pri vývine slovančiny nespomína teória baltoslovanská. Ďalej pri praslovanských samohláskach v porovnaní so slovenskými sa nič nehovorí o intonácii (i keď v rámci slabiky), ale už pri skupinách tort, toľt sa intonácia spomína. Podobne je zjednodušením skutočnosti tvrdenie, že prasloviančina mala o dve samohlásky viac, ako má slovenčina (a myslia sa tým jery), lebo v psl. boli aj dve nosovky.

V tých častiach, kde sa rozvádza hláskoslovný a tvaroslovný vývin slovenčiny, bolo by bývalo vhodné odvolávať sa na príslušné partie v súčasnej gramatike. Trošku neorganická je zmienka o prehláske, lebo sa uvádzajú iba javy z češtiny, takže by sa žiadalo vysvetliť, prečo sa sem vkladá táto zmienka.

V kapitole o vývine a zmenách slovnej zásoby sú časti skutočne historické — pôvod slov (praeurópske, indoeurópske atď.), ale nie celkom vhodne sem zapadajú otázky zmeny významu, pribúdanie nových významov slova, odvodzovanie, skladanie, kalkovanie. Tieto veci by vhodnejšie zapadali do náuky o slove a do štylistiky.

Hoci sa pojem spisovného jazyka vysvetľuje vo všeobecnejších častiach Slovenskej gramatiky, žiadalo by sa rozviesť ho predovšetkým v kapitole o dejinách spisovnej slovenčiny.

Pokiaľ ide o pravopis, je pri charakteristike Štúrovho pravopisu malé nedopatrenie. Typy *padou*, *vjedou* nie sú vecou pravopisnou, ale uzákonením istého typu nárečovej výslovnosti, kde sa pri písaní iba dôsledne uplatňuje fonetický pravopis.

A napokon, i keď sú otázky poslednej pravopisnej úpravy v našej pamäti ešte živé, nebolo by škodilo načrtnúť i tieto veci, aby sa ukázalo, ako si charakteristická zvuková stránka slovenčiny vynútila niekoľko typických pravopisných úprav (napr. zachytenie asimilácie pri predpone *s-*, *z-*).

Na konci obsahuje Slovenská gramatika aj potrebné zoznamy autorov, z ktorých sa uvádzajú doklady, a abecedný zoznam termínov.

Po tomto prehľade jednotlivých častí a pripomienok k nim možno Slovenskú gramatiku v jej druhom a treťom vydaní vcelku zhodnotiť ako príručku súčasnej spisovnej slovenčiny, ktorá znamená vážny teoretický i praktický prínos. Nemožno ju nazvať popularizačnou, i keď vyšla v popularizačnej sérii Osvety, lebo nie je to tradične postavená gramatika podávajúca iba známe poučky, ale samostatne, z nového pohľadu na veci spracúvajúca základné jazykové poučky. A hoci sa tu prejavuje aj tendencia

prístupne objasňovať jazykové a gramatické otázky, predsa autori — všetci naslovo-
vzati teoretici spisovnej slovenčiny — nevyhli sa tomu, aby výsledky svojho najnov-
šieho bádania o spisovnej slovenčine nepreniesli do gramatiky aj v mnohých teoretic-
kých úvahách. Pravda, stav prieskumu slovenčiny nie je vo všetkých oblastiach na
rovnakom stupni, a tak sa dostávajú k sebe staršie i novšie koncepcie, alebo časti spracov-
ované podrobne a časti spracované len prehľadne, takže dielo nie je vo všetkých
časťach rovnako vyvážené. K tomuto nemálo prispela i tá skutočnosť, že Slovenská
gramatika je dielom kolektívu troch autorov a ako celok nemá spoločného redaktora.
V ďalšom vydaní, ktoré sa nepochybne rozrastie, bude treba pamätať na všetky spo-
menuté nedopatrenia, aby Slovenská gramatika bola dielom nielen priekopníckym, ale
aj v jednotlivostiach celkom spoľahlivou príručkou spisovnej slovenčiny.

M. Marsinová

JOZEF RUŽIČKA, SKLADBA NEURČITKU V SLOVENSKOM SPISOVNOM JA-
ZYKU. Slovenská akadémia vied. Bratislava 1956. Str. 188. Cena Kčs 12,60.

Vývin slovenskej jazykovedy v posledných rokoch bol pomerne slabo obohatený
novými prácami výskumného, bádateľského rázu. Vychádzali zväčša publikácie učeb-
nicového zamerania. To bol síce značný prínos, ale skôr praktického a popularizačného
ako skutočne vedeckého, teoretického dosahu. Učebnice zostavoval obyčajne väčší alebo
menší kolektív autorov. Tento spôsob vypracovania učebníc mal svoje kladné, ale
i záporné stránky. Nedostatky sa prejavili najmä v prípadoch, ak sa kolektív autorov
nedohodol na jednotnej teoretickej a metodologickej základni. Istú nejednotnosť a kolí-
sanie v teoretickom a metodologickom hľadisku možno napríklad badať i v poslednej
veľkej príručke *Slovenská gramatika* od trojice autorov E. Pauliny — J. Ružička —
J. Štolc, ktorá ináč svojím rozsahom i obsahom prevyšuje všetky doterajšie príručky
súčasnnej spisovnej slovenčiny.

Niektoré jej nedostatky však jasne ukazujú, že k veľkému syntetickému spracova-
niu a opisu sústavy dnešnej spisovnej slovenčiny možno pristúpiť až po vypracovaní
čiastkových monografií. Prvou monografiou takéhoto druhu je nová práca docenta
dr. Jozefa Ružičku, ktorá nedávno vyšla v Slovenskej akadémii vied s názvom
Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Z práce zreteľne vidieť, že autor
je najpovolanejším odborníkom v oblasti slovenskej syntaxe. Jasná teoretická a meto-
dologická premyslenosť, tvorivá aplikácia výsledkov českej a sovietskej odbornej lite-
ratúry a konečne veľké množstvo jazykového materiálu z klasickej (Hurban, Záborský,
Kalinčiak, Kukučín, Tajovský, Timrava, Jesenský a i.) i novej slovenskej litera-
túry (Rázus, Urban, Chrobák, Figuli, Ondrejov, Mináč, Hečko, Lazarová, Karvaš a i.),
to sú tri základné veľké prednosti Ružičkovej monografie. Treba to osobitne zdôrazniť
najmä preto, že doterajšia slovenská jazykoveda, či už historická alebo synchronická,
trpela a často ešte trpí dvoma neduhmi: alebo prinášala množstvo materiálu, ale ho
teoreticky nespracúvala a nezovšeobecňovala (príslušníci tzv. mladogramatického
smeru), alebo sa unášala „vysokými“ špekuláciami bez uzemnenia v konkrétnom jazy-
kovom materiáli (mnohí príslušníci tzv. štrukturalizmu).

I keď hlavným predmetom Ružičkovej práce je výklad používania neurčitku vo
funkciách jednotlivých vetných členov, predsa dialektika veci si vyžadovala, že sa
autor musel pri výklade jednotlivých typov používania neurčitku teoreticky vyrovná-
vať s kritériami pre vymedzenie hraníc medzi rôznymi vetnými členmi, najmä tými,
ktoré majú vo vete pomerne blízke funkcie (predmet, plnovýznamová zložka zloženého
prísudku, doplnok, príslovkové určenie). Túto funkčnú blízkosť prísudkových rozvíja-
cích členov možno názorne ukázať štylistickými premenami vety s tým istým obsa-
hom. Autor to ukazuje na vete *Jerguš videl krdeľ ženičiek s batôžkami utekať hore
cestou* (Ondrejov), ktorú štylisticky premieňa do dvoch ďalších podôb: *Jerguš videl,
že krdeľ ženičiek s batôžkami uteká hore cestou* a *Jerguš videl krdeľ ženičiek s batôž-
kami, ako utekajú hore cestou*. Možná je ešte i ďalšia variácia: *Jerguš videl krdeľ že-
ničiek utekajúcich s batôžkami hore cestou*. Túto variáciu však autor neuvádza. Prav-

depodobne preto, že sa mu zdá štylisticky kostrbatá. Táto variácia je však z hľadiska vyučovacej praxe dôležitá, pretože pomáha odlíšiť doplnkový infinitív od neurčitku predmetového (napr. *Po vŕsluchu ponúkli ho sadnúť si na lavicu a predložili mu fajčivo* — Ondrejov) ako i od neurčitku vo funkcii príslovkového určenia (*Pôjdeme do promenády divať sa na vojakov* — Ondrejov). Kým neurčitok vo funkcii doplnku možno nahradiť príchastím (*Jerguš videl kŕdeľ ženičiek s batôžkami utekať hore cestou* — *Jerguš videl kŕdeľ ženičiek utekajúcich s batôžkami hore cestou*), naproti tomu neurčitok vo funkcii predmetu a vo funkcii príslovkového určenia nemožno nahradiť príchastím.

Odlíšenie doplnkového neurčitku na jednej strane od neurčitku vo funkcii predmetu a príslovkového určenia na strane druhej nerobí pri výklade veľké ťažkosti. Avšak odlíšenie predmetového neurčitku od neurčitku vo funkcii príslovkového určenia je niekedy priam nemožné, pretože hranica medzi týmito dvoma vetnými členmi je splývavá. Autor sa síce snaží presne vymedziť vetný predmet (a tým aj neurčitok vo funkcii vetného predmetu) a odlíšiť ho od ostatných prísudkových vedľajších vetných členov (a tým aj od používania infinitívu vo funkcii týchto vetných členov), avšak ani jemu sa to pri praktických ukázkach vždy nepodarilo. Ako prvý príklad na použitie infinitívu vo funkcii predmetu uvádza vetu z Tajovského: *Tak sa ponáhľajte, pán rector, za pec skryť, pod perinu*. Z toho možno usúdiť, že ju pokladá za typickú. Avšak tá istá veta je uvedená ako príklad i na použitie neurčitku vo funkcii príslovkového určenia (str. 131). Táto „nedôslednosť“ však nijako nesvedčí o tom, že by autor nemal v tejto otázke teoreticky jasno. Ukazuje len, že tak ako pri iných spoločenských javoch aj v jazyku sú prvky prechodné, ktoré nemožno výlučne a jednoznačne zaradiť iba do jednej kategórie.

Podobne problematický je i druhý príklad. Autor uvádza, že Gabajova veta *Milovaný náš Janko, dávno sme sa ti zberali napísať* (str. 102) má infinitív vo funkcii predmetu. V syntagme *zberať sa napísať* ide o zlúčenie významu syntagmy *chystať sa napísať* a *chcieť napísať*. Preto by sme spojenie *zberali sme sa ti napísať* hodnotili ako konštrukciu s príslovkovým určením, prípadne ako konštrukciu so zloženým prísudkom.

Teoretickým prínosom Ružičkovej práce sú hlavne kapitoly Infinitívny prísudok (str. 40—72), Infinitív vo vetnom základe (73—99) a Vytýčený vetný člen (171—175). Výklady o použití neurčitku ako vytýčeného vetného člena by však skôr patrili do statí o použití neurčitku vo funkcii podmetu, predmetu a prísudku, pretože vytýčený vetný člen nie je osobitným vetným členom na tej pojmovej rovine, ako je podmet, prísudok, predmet a i. Ide vždy buď o podmet, buď o predmet atď. s osobitným intonácnym a formálnym zdôraznením (vytýčením).

Ružičkovo spracovanie spomenutých syntaktických javov je krokom vpred i v pomere k prácam českých autorov, napr. v pomere k práci prof. Šmilauera (Novočeská skladba, 1947). Kvôli pravde však treba povedať, že bez fundamentálnej Šmilauerovej práce pracovalo by sa v slovenskej syntaxi oveľa ťažšie.

Výklady J. Ružičku ukazujú na jeden dôležitý moment, ktorý sa v syntaxi dosť zanedbával. Ide o zásadu, že skúmanie syntaktických javov v jazyku nemožno izolovať od skúmania lexikálneho, vecného významu slov, ktoré vstupujú do vetných konštrukcií. Najmä lexikálny, vecný význam sloves je často rozhodujúcim činiteľom pri zaradení vetnej konštrukcie do tej alebo inej vetnej kategórie. Podobne iba isté významové okruhy podstatných a prídavných mien umožňujú použiť slovesný neurčitok vo funkcii podmetu vety, napr. *No márna práca mechiér do vody tísnuť a ešte márnejšia Ondráša chcieť preinačiť*. (Kukučín) — *Ako ťažko, ako strašné je čakať*. (Lazarová).

V kapitole o neurčitku vo funkcii podmetu, z ktorej sme citovali Kukučínovu a Lazarovú vetu, prihodili sa však autorovi niektoré nedopatrenia. V štvrtom paragrafe tejto kapitoly (str. 27) hovorí o použití neurčitku vo funkcii podmetu v tých prípadoch, ak je prísudkom hodnotiaca príslovka, napr. *Sadnite si, zle vám je stáť o jednej nohe* (Chrobák). Medzi príklady sa mu však dostali i vety s neurčitkovým podmetom, ktoré

majú v prísudku nie príslovku, ale prídavné meno. Sú to napr. vety *Myslelo si, aké je krásne byť divou húskou a voľne si letieť ponad vrchy a doliny vo veselom krdli do neznámeho sveta* (Jančová) — *Aké to musí byť krásne žiť pre druhých* (Krno). Je jasné, že tieto dve vety majú v prísudku prídavné meno, nie príslovku. Problematické je taktiež zaradenie viet *Myslel si, že by najpríhodnejšie bolo osloviť Mandragoru dakde v húšti* (Záborský), *Čakať na návrat cudzinca bolo by preň práve tak nemúdre, ako čakať na návrat udalosti, ktorú sme dávno prežili* (Chrobák).

Tieto „nedopatrenia“ autora sú však podmienené povahou skúmaného javu. Keďže príslovka sa obyčajne asociuje so slovesom, pretože s ním vytvára determinatívnu syntagmu, podobne i pri použití prídavného mena ako prísudkovej časti v prísudzovacej syntagme, ak je podmetom neurčitok, prídavné meno často nadobúda povahu príslovky, pretože aj v tomto prípade sa viaže so slovesom, i keď v predikativnom vzťahu. Toto zamieňanie adjektíva a príslovky vo funkcii prísudku vo vetách s neurčitkovým podmetom je zreteľné napr. z vety *Ako ťažko, ako strašné je čakať* (Lazarová). Táto veta z hľadiska výlučne logického by mala mať podobu *Aké ťažké, aké strašné je čakať*. Z hľadiska štylistického však takéto zamieňanie príslovky s prídavným menom vo vetách uvedeného typu nemožno hodnotiť ako nesprávne.

Nakoniec ešte malá pripomienka. V kapitole o infinitívnom prísudku autor rozoberá podmienkové vety typu *Nebyť tu teba, dostali by* (Rázus), *A neskončil sa vojna, rozorú aj — hole* (Hečko). O tomto type viet autor hovorí, že „obyčajne sa nemôže využiť ako charakterizačný prostriedok“ (str. 46). Zdá sa nám, že v tomto konštatovaní malo byť uvedené „... môže sa využiť...“, pretože spomínaný typ viet je charakteristický práve pre štýl ľudovej, hovorovej reči. Možno ho teda použiť pre charakteristiku postáv v literárnom diele.

Recenzovaná práca doc. Ružičku je kladným teoretickým a aktuálnym praktickým prínosom do slovenskej jazykovedy.

Š. Ondruš

ROZLIČNOSTI

Nadŕžať niekomu — strániť niekomu — chytať niekomu stranu, stránku? — V poslednom čase sa sporadicky objavuje v tlači aj v hovorovej reči sloveso „strániť niekomu“. Že nejde o bežné a frekventované slovenské sloveso, dokazuje aj tá skutočnosť, že v bohatom archíve slovníkového oddelenia ÚSJ SAV našli sa naň len dva doklady: *Učiteľka... obráti sa na referenta, ... ktorý jej zrejme stráni*. (Hečko) a *Voltaire síce bol revolucionárom ducha, ale spiatočnícky stránil vyššej buržoázií*. (Oktavec) — Materiál ukazuje, že ani jeden z klasikov našej literatúry v minulosti nepoužil sloveso „strániť niekomu“, ktoré je v podstate nesprávnym synonymom u nás zaužívaného a frekventovaného slovesa *nadŕžať niekomu* alebo frázy *chytať niekomu stranu, stránku*. Obe sú hojne doložené aj v dielach klasikov, aj u súčasných dobrých spisovateľov. Napríklad *nadŕžať niekomu*, *nadŕžanie* nachádzame ako termíny v právnickej literatúre, čo zrejme svedčí o presne vymedzenom a jasnom význame. V Trestnom práve od Takáča—Záturského z r. 1948 čítame: *Kto páchatelovi alebo účastníkovi zločinu alebo prečinu poskytuje pomoc na to, aby unikol úradnému stihaniu, spácha n a d ŕ Ź a n i e a potrese sa väzením do roka*. Ale sloveso *nadŕžať*, *nadržiavať niekomu* je hojne doložené aj z beletrie, napr.: *Otec mu ešte n a d ŕ Ź a l, čo len i naoko*. (Tajovský) — *Okolický preto ho [Mrvu] aj upodozrieval, že n a d ŕ Ź a sedliakom, že ich tajne popudzuje*. (Urban) — *Aspoň tajne pánom n a d ŕ Ź a*. (Hečko) — V tom istom význame ako *nadŕžať niekomu*, v čom je zahrnuté priať, žičiť niekomu natoľko, že dokonca sa prehliadajú aj jeho chyby, nie celkom oprávnené niekoho uprednostňovať, zastávať sa niekoho, používajú naši spisovatelia aj frázu *chytať*, *chytiť niekomu stranu, stránku*.

Nájde ju u rozličných autorov, napr.: *Ondriš chytá stranu Jankovi*. (Tajovský) — *Keď títo proces vyzdvihli, pán palatín chytil stranu zemanov*. (Kalinčiak) — „*Ešte ty mu chytaj stranu*“, obrátila sa Zacharka na muža. (Moric) — *Teraz bolo neprijemné chytiť stránku Ondrejovi proti starému Praskovskému*. (Jégé) — ... *kto i pritom, že mu vždy stránku chytala, nezaľúbil sa do nej*... (Timrava) — *Marienka... teraz doprosta chytila jeho stránku, keď ho videla takto ohrozeného*. (Jégé)

Dokladový materiál — ako vidíme — dosť presvedčivo ukazuje, že na vyjadrenie toho, čo sa pre zaujímavosť niektorí autori usilujú sem-tam vysloviť slovesom „straniť niekomu“, máme už v slovenčine dva zaužívané, pekné a prehľadné synonymické výrazy: *chytiť alebo chytať niekomu stranu, stránku a nadŕžať niekomu*. A tým treba dať prednosť pred novotvarom „straniť niekomu“, pretože sa ním nepomenúva nová skutočnosť, nový jav, ktorý by boli priniesli spoločenské zmeny dneška.

M. Hayeková

Číslovka milión. — Nedávno sme čítali v novinách spojenie: „organizácia s 85 miliónmi členmi“. Podľa poučiek Pravidiel sa sice pád číslovky zhoduje pri skloňovaných tvaroch s pádom počítaného predmetu, napr.: *tridsiati piati chlapci, tridsiatich piatich chlapcov, s tridsiatimi piatimi chlapcami* a pod., ale inak je to s číslovkami, ako je *milión, tisíc, sto*.

Skôr než zistíme správnosť uvedeného spojenia, treba si uvedomiť, že slovo *milión* sa používa vo dvoch významoch: 1. na označenie číselného pojmu tisíc tisícov (1.000.000); 2. na označenie neurčitého veľkého množstva, približne vo význame „mnoho“, pravda, na inej štýlovej rovine.

V druhom význame sa slovo *milión* používa samostatne (bez udania počtu miliónov) ako príslovka; je teda neohybné a počítaný predmet je v páde, aký vyžaduje rekcia príslušného spojenia (ako keby tam nebolo slovo *milión*, ale *mnoho*). Výnimkou je nominatív a akuzatív, lebo v tomto prípade sa slovo *milión* správa ako iné číslovky od *päť* vyššie, teda vlastne ako podstatné meno a počítaný predmet sa stáva jeho nezhodným prívlastkom. Napr.: *Rosa ligoce sa... ako milión očí na rastlinstve*. (Timrava) — *Administratívna skúsenosť štátu sa zbiera zo skúseností milión jednotlivcov*. (Verejná správa)

Niekedy možno slovo *milión* použiť v tomto význame aj ako podstatné meno v množnom čísle. Vtedy sa skloňuje a počítaný predmet pri ňom je v genitíve. Napr.: *Napriek teplej noci, do ktorej mihotajú milióny hviezd z temného neba, pery sa jej trasú...* (Kukučín) — ... *iba zem ťažko dýchala, ... sajúc do seba miliónmi pórov blahodarnú vlahu odmäku*. (Zguriška)

Rozdiel medzi týmito dvoma použitiami je však skôr štylistický než významový.

Aj vo význame číselného pojmu 1.000.000 možno slovo *milión* použiť rôzne:

1. Slovo *milión* sa vyskytuje samostatne (bez udania počtu miliónov i bez počítaného predmetu). V tomto prípade sa skloňuje ako hociktoré podstatné meno podľa patričného vzoru. Napr.: *odpočítať od milióna, pripočítať k miliónu, násobiť, deliť miliónom, oddeľť milióny čiarkou* a pod.

2. Pri slove *milión* nie je udaný počet (miliónov), ale uvádza sa počítaný predmet. Tu sú možné dve variácie: a) *počítať, manipulovať s milión korunami*; b) *počítať, manipulovať s miliónom korun*. Teda v prvom prípade je slovo *milión* nesklonné (ako v druhom význame: *zo skúseností milión jednotlivcov*). Nespráva sa ako iné číslovky: *s piatimi, s desiatimi korunami*. V druhom prípade sa skloňuje, ale zasa gramaticky vystupuje vo funkcii podstatného mena. Táto väzba je tiež možná v druhom význame (*zo skúseností milióna jednotlivcov; hrať miliónom farieb*), ale je oveľa zriedkavejšia než predošlá.

3. Pri slove *milión* je číslovka udávajúca počet (*miliónov*) a uvádza sa aj počítaný predmet, ktorý možno i vynechať, ak je z kontextu jasné, o čo ide. Tu je možných zasa niekoľko variácií:

a) *k piatim miliónom obyvateľov, k tridsiatim šiestim miliónom obyvateľov, s piatimi miliónmi obyvateľov, s tridsiatimi šiestimi miliónmi obyvateľov;*

b) *k päť milión obyvateľom, k tridsaťšesť milión obyvateľom; s päť milión obyvateľmi, s tridsaťšesť milión obyvateľmi;*

c) *k päť miliónom obyvateľov, k tridsaťšesť miliónom obyvateľov; s päť miliónmi obyvateľov, s tridsaťšesť miliónmi obyvateľov.*

V prvom prípade sa slovo *milión* zhoduje v páde s číslovkou udávajúcou počet miliónov a počítaný predmet vystupuje vo funkcii nezhodného prívlastku.

V druhej konštrukcii sa neskloňujú ani číslovky udávajúce počet miliónov, ani slovo *milión*.

V treťom prípade číslovková časť je tiež nesklonná, kým slovo *milión* sa skloňuje. Počítaný predmet vystupuje ako prívlastok ku predmetu, ktorým je tu slovo *milión*.

Treba pripomenúť, že posledné dva prípady (b, c) sú menej korektné a zriedkavo sa používajú (alebo len v niektorých pádoch). Najkorektnejšou konštrukciou tohoto typu je väzba prvá (a). Je aj najfrekventovanejšia, a to vo všetkých pádoch.

Vráťme sa teraz k vyššie uvedenému spojeniu. Vidíme, že patrí k poslednému typu (3). Prečo je toto spojenie nesprávne? Keby tam šlo len o číslovku *osemdesiatpäť* (85) bez toho *milión*, tvar *členmi* by bol náležitý: *s 85 (osemdesiatimi piatimi) členmi*. Keďže však slovo *milión* funguje v tomto prípade gramaticky ako podstatné meno, tvar *členmi* je tu nenáležitý, pretože podstatné meno *člen* (*členovia*) za takých okolností je vo funkcii nezhodného prívlastku a náležitým tvarom je tu genitív.

Teda uvedené spojenie má správne znieť: *s osemdesiatimi piatimi miliónmi členov*. Podobne, ako by sme povedali: *s osemdesiatimi piatimi typmi strojov, s dvadsiatimi väzками kníh atď.*

A. Bujalka

Stromy okolo cesty? — Na výstave dopravnej bezpečnosti stretli sme sa s takouto vysvetlivkou: „Auto narazilo na stromy okolo cesty.“ Význam predložky *okolo* sa tu poníma veľmi široko. Išlo zrejme o *stromy pri ceste*. Predložku *okolo* možno v tejto súvislosti použiť nanajvýš, ak ide o stromy po obidvoch stranách cesty. Ale aj tu je lepšie dávať prednosť jednoznačnejšiemu vyjadreniu *po obidvoch stranách*, ako nám ukazuje doklad z Jesenského: *Len hradská sa betela ako vápno a kvitnúce slivky po obidvoch stranách zdali sa zasnežené*. V našom prípade teda vysvetlivka má znieť: *Auto narazilo na strom pri ceste*.

Fr. Miko

Ču Te — Ču Tea — Ču Teho? — V správach bratislavského rozhlasu dňa 21. I. 1956 sme počuli, že „prezident republiky prijal maršala Ču Tea“. V Pravde z 1. II. 1956 sme zas čítali: „Telegram maršala Ču Te pri odchode z ČSR“ — „Z pobytu maršala Ču Te v Poľsku“ (v nadpisoch). Ako z príkladov vidieť, niekedy sa cudzie priezvisko skloňuje, inokedy zostáva nesklonné.

Ču je cudzie rodné meno. Svojím zakončením sa líši od našich domácich podstatných mien a ostáva nesklonné, ako je to aj v prípadoch *André Stil — André Stila; Luis Aragon — Luis Aragona, Jenő Kenessy — Jenő Kenessyho* a i.

Te je priezvisko. Nazdávame sa, že tu nejde o nesklonné slovo, ktoré by malo charakter lexikálneho citátu, ako napr. *Sapho, Miriam*, ale že je to slovo typu *kuli*, takže sa v slovenčine skloňuje *Teho, Temu* atď.

V prípade celého vlastného mena *Ču Te* zostáva teda prvá časť nesklonná, druhá časť sa skloňuje: nom. *Ču Te*, gen. *Ču Teho*, dat. *Ču Temu*, ak. *Ču Teho*, lok. *Ču Tem*, inštr. *Ču Tem*.

Nadpisy v novinách mali teda znieť: *Telegram maršala Ču Teho pri jeho odchode z ČSR, Z pobytu maršala Ču Teho v Poľsku*. A podobne bolo treba hovoriť v rozhlase: *prezident republiky prijal maršala Ču Teho*.

F. Vokál

K etymológii slova rováš. — Poznámky V. Poláka o potrebe etymologického slovníka slovenčiny (SR XX, 361 a n.) sú správne a hodno sa nad nimi zamyslieť. Pátranie po etymológii slova (výrazu), skúmanie jeho dejín nám odkryje niejednu stránku z histórie nášho ľudu, ozrejmi mnohé skutočnosti z dávnej i nedávnej minulosti našich predkov. Na ilustráciu tohto faktu dovolil by som si uviesť prípad slovenského slova *rováš*.

Podst. meno *rováš* vyskytuje sa aj v niektorých iných slovanských jazykoch, v maďarčine i v niektorých dialektoch rumunčiny. (Porov. Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*.) V češtine je toto slovo neznáme. V maďarčine má *rováš* hlavne tieto významy: vrub, zárez, pokarhanie, účet. V slovenčine sa vyskytuje najčastejšie v slovnom spojení *mať na rováši*. Je otázka, či slovo (slovné spojenie) prešlo zo slovenčiny (alebo z iného slovanského jazyka) do maďarčiny alebo naopak. Ak sa dobre pozrieme na pôvod slova *rováš*, vidíme, že siaha k psl. *ry-, *rov-, koreňom slov *rýti*, *rov*. (Porov. J. Holub — F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, 1952, heslo *rýti*.) Ale ešte aj iná okolnosť sa prihovára za to, aby sme mohli predpokladať, že slovo *rováš* je majetkom slovanského jazykového spoločenstva a do maďarčiny sa dostalo prebratím (najskôr zo slovenčiny).

Kedysi substantívum *rováš* bolo bežné aj mimo uvedeného spojenia a pevne zakotvené vo vedomí nášho ľudu. Svedčia o tom spomienky staršej generácie, našich rodičov a hlavne starých rodičov. Označovalo drevko, rozštiepenú paličku, na ktorú si krčmár vrýval, „ryl“, vyrezával vrúbiky (rezíky), keď dával na dlh. Jedna polovica ostávala krčmárovi, druhú dostal zákazník. Priložením oboch súmerných častí k sebe sa zistila ich totožnosť, takže akékoľvek falšovanie, či už zo strany krčmára alebo hosťa, bolo vylúčené. Keď mal chudák *mnoho na rováši* a nemohol zaplatiť, stihla ho exekúcia, alebo iný trest. Takto si teda možno vysvetliť významy slova *rováš* a jeho spojenia *mať na rováši*.

Ako je známe, nárečia nám mnohokrát podávajú veľmi cenný materiál, ktorý možno využiť aj pri etymologických bádaniach. Sú akýmsi uchovávateľom prvkov zo staršieho stavu jazyka. Tak v stredoslovenskom nárečí (Horná Nitra) ešte i teraz nájdeme živé slovo *rováš*. Označuje pekne vyrezávanú paličku alebo hocijaké drevko pripomínajúce niekdajší *rováš*. Žije i vo fráze *už sa ti reže rováš*, čo znamená „budeš pokarhaný, dostaneš bitku, výprask“.

J. Škultéty

Mrazené či zmrazené potraviny? — Potraviny konzervované mrazením sa u nás používajú s veľkou obľubou. Pri pomenovaní týchto potravín však pozorujeme isté váhanie. Povšimli sme si napr. nápis „Predaj mrazenej zeleniny“ a škatule s nápisom „Zmrazené potraviny“. Aj v hovorených prejavoch zisťujeme kolísanie. Jedni kupujú a varia „zmrazenú zeleninu“, iní zase *mrazenú zeleninu*.

Združené pomenovanie *mrazené potraviny*, „zmrazené potraviny“ je od pôvodu determinatívna syntagma, ktorej prvú časť (prívlastok) tvorí prídavné meno minulého trpného. Problém je v tom, či sa toto prídavné meno používané ako adjektívum vo funkcii prívlastku, má tvoriť od dokonavého slovesa alebo od nedokonavého slovesa. Povšimnime si iné podobné spojenia. Z každodenného života poznáme spojenia *varené mäso*, *údená klobása*, *plnená kapusta*, *pečené zemiaky*, *kysnuté cesto*, *šľahaná smotana*. Z odborného názvoslovie by sme mohli zase uviesť spojenia *liata oceľ*, *valcovaný plech*, *fúkané sklo*, *pletený tovar*, *značkováná cesta*, *tlačený prejav*, *viazaná kniha* a i. Vo všetkých spomenutých príkladoch trpné prídavné slovo od nedokonavých sloves používajú ako prívlastok, a preto má platnosť dokončeného deja. Objasníme si to na spojení *varené mäso*. Prívlastok *varené* je od pôvodu trpným prídavným slovom od nedokonavého slovesa *variť*. V spojení *varené mäso* sa ním však označuje také mäso, ktoré sa nielen varilo, ale aj uvarilo. Na základe uvedených príkladov je zrejmé, že trpné prídavné slovo od nedokonavých sloves, ak sa používa ako prívlastok, má platnosť dokončeného deja. Preto pre potraviny konzervované mrazením musíme vytvoriť trpné prídavné slovo vo funkcii pri-

vlastku od nedokonavého slovesa *mraziť*, teda *mrazené potraviny*. Len tento spôsob je náležitý z hľadiska tvorenia nových združených pomenovaní, v ktorých je prívlastkom prídavné minulé trpné. Za správne teda pokladáme spojenia *mrazená zelenina*, *mrazený karfiol*, *mrazený hrášok*, *mrazený špenát*, *mrazená fazuľa*, *mrazené ovocie*, *mrazené čučoriedky*, *mrazené slivky*, *mrazené jahody*, *mrazené mäso*, *mrazené rybácie filé* a pod.

K. Habovštiaková

Pravopis tvarov základných čísloviek sedem a osem. — V Pravidlách slovenského pravopisu na str. 87 v § 125 čítame poučku „Podľa vzoru *päť*—*piati* skloňujú sa číslovky od 5 do 99, napr.: *šesť* — *šiesti*, *sedem* — *siedmi*, *osem* — *ôsmi*, *deväť* — *deviati*, *dvadsať* — *dvadsiati*, *štyridsať* — *štyridsiati* atď.“

Vari nikto z nás neurobí pravopisnú chybu v tvaroch základných čísloviek, ktoré sú zakončené na *-ť*: *päť* — *piatich* — *piatim* — *piatimi*; *šesť* — *šiestich* — *šiestim* — *šiestimi*; *deväť* — *deviatich* — *deviatim* — *deviatimi*; *desať* — *desiatich* — *desiatim* — *desiatimi* atď. Oporou písania je nám tu spisovná výslovnosť. (Vyslovujeme *ť*, teda píšeme po nej mäkké *i*).

Naproti tomu v tvaroch základných čísloviek *sedem* a *osem* zisťujeme pomerne často chyby. Robia sa v takýchto spojeniach: „po ôsmych rokoch“, „siedmym bratom“. — Prečo sa tu robia chyby; prečo sa dosť často píše po *m* nenáležite ypsilon? — Preto, že si daktori z nás neosvojili vyššie spomenutú poučku a spravujú sa pri písaní len hláskovým skladom, resp. zrakovým obrazom tvarov čísloviek *sedem* a *osem*. — Po spoluhláske *m* (obojaká spoluhláska z pravopisného hľadiska) stojí v jedných slovách mäkké *i*, v druhých stojí tvrdé *y*. Pretože sa v tvaroch základných čísloviek *sedem* a *osem*: *siedmich*, *ôsmich*; *siedmim*, *ôsmim*; *siedmimi*, *ôsmimi* nemôžeme oprieť o výslovnosť, a pretože si ich spájame s príbuznými tvarmi akostných prídavných mien (*známych*, *známym*, *známymi*), daktori sme pri ich písaní v pomykove.

Spomenutá poučka však jednoznačne hovorí, že tvary základných čísloviek *sedem*, *osem* treba skloňovať (teda i písať) podľa vzoru *päť* — teda: *siedmich*, *ôsmich* (ako *piatich*), *siedmim*, *ôsmim* (ako *piatim*), *siedmimi*, *ôsmimi* (ako *piatimi*) s mäkkým *i* po *m*. — Pravdaže, ako hovoria Pravidlá „Treba rozlišovať tvary základných čísloviek *siedmich*, *ôsmich*, *tridsiatich*; *siedmim*, *ôsmim*, *tridsiatim*; *siedmimi*, *ôsmimi*, *tridsiatimi* atď. od tvarov radových čísloviek *siedmich*, *ôsmich*, *tridsiatich*; *siedmym*, *ôsmym*, *tridsiatym*; *siedmymi*, *ôsmymi*, *tridsiatymi* atď.“ (Pravidlá str. 88). Tieto sa skloňujú (i píšú) ako akostné prídavné mená tvrdého zakončenia a zachováva sa v nich rytmické pravidlo.

V prípadoch, ako: *siedmich* synov (nominatív *siedmi* synovia alebo *sedem* synov), *siedmim* synom, *siedmimi* synmi; *ôsmich* kusov (nominatív *osem* kusov), *ôsmim* kusom, *ôsmimi* kusmi — píšeme po *m* mäkké *i*. Tu si treba vždy uvedomiť, že základné číslovky *sedem* a *osem* sa skloňujú podľa vzoru *päť*.

G. Horák

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

J. Ružička

Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku

Touto prácou predkladá autor slovenskej verejnosti syntaktickú štúdiu o povahe používania neurčitku (infinitivu) v súčasnom spisovnom jazyku slovenskom. Práca vznikla v rámci prehĺbeného všestranného výskumu, ktorého cieľom je veľká sústavná gramatika slovenského spisovného jazyka. Autor pri svojej práci používal bohatý dokladový materiál, získaný excerpciou diel našich klasikov i súčasných spisovateľov.

I keď hlavnou úlohou práce bolo spracovanie vymedzenej časti chystanej akademickej gramatiky spisovnej slovenčiny, pri koncipovaní štúdie mal autor na zreteli aj okamžité potreby dnešnej jazykovej praxe. Teoretické úvahy sú skracované na najmenšiu potrebnú mieru a sú umiestnené zväčša do úvodu a záveru, miestami aj do poznámok. Naproti tomu sa venuje viac miesta začleňovaniu špeciálnych výkladov do širších súvislostí, aby sa nové poznatky o to ľahšie mohli preniesť najmä do školskej praxe. V súhlase s tým uvádza autor jednak v každej kapitole väčšie množstvo starostlivo vybraného materiálu, jednak na konci niektorých kapitol **abecedné zoznamy slov**.

SAV, Bratislava 1956, strán 184, cena brož. Kčs 12,20.

D. Rapant

Slovenské povstanie roku 1848—49. III. 1.

V tomto zväzku známeho diela univ. prof. D. Rapanta o slovenskom povstaní roku 1848—49 sú našej verejnosti podrobne osvetlené udalosti na Slovensku od viedenskej októbrovej revolúcie 1848 do mája nasledujúceho roku. Prof. Rapant sústreďuje sa tu jednak na udalosti vojenského rázu, najmä na tzv. zimnú výpravu slovenských dobrovoľníkov na strane vládnych vojsk, jednak rozoberá návrhy na riešenie národnostnej otázky na Slovensku zo strany predstaviteľov dvora, maďarských konzervatívcov i vodcov slovenského národného hnutia. Týmto sa však podstata tohto zväzku nevyčerpáva. Sú v ňom aj cenné údaje k hospodárskym a sociálnym pomerom na Slovensku v tomto období.

SAV, Bratislava 1956, strán 504, cena viaz. Kčs 52,80.

Terminológia televízie

Televízia patrí k odborom, pred ktorými sú veľmi sľubné perspektívy do budúcnosti. Ale už aj dnes, a to aj u nás, začína sa v nebyvalej miere rozširovať. Prvým predpokladom pre masové rozšírenie televízie je zvládnutie jej technických problémov. Práve pri práci na týchto problémoch sa vynoruje otázka správneho názvoslovia, aby sa umožnilo čo najpresnejšie a najrýchlejšie dorozumenie medzi jednotlivými pracovníkmi. Zo skutočnosti, že televízia je pomerne mladý odbor, vyplýva, že nemôže mať ešte definitívne vypracovanú terminológiu. Preto aj tento slovník treba pokladať iba za stupeň v ustáľovaní slovenskej televíznej terminológie, z ktorého sa bude vychádzať pri ďalšom budovaní.

Slovník, ktorý vypracovala Subkomisia pre televíznu terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV, bude dôležitou oporou pre ďalšie rozvíjanie slovenskej televíznej terminológie.

SAV, Bratislava 1956, strán 52, cena brož. Kčs 2,60.

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED vydáva tieto časopisy:

PRÁVNICKÉ ŠTÚDIE

štvrtročne 160 strán, ročné predplatné Kčs 40,—

PRÁVNY OBZOR

10 ráz ročne na 64 stranách, ročné predplatné Kčs 29,—

SLOVENSKÝ FILOZOFICKÝ ČASOPIS

štvrtročne 96 strán, ročné predplatné Kčs 24,—

EKONOMICKÝ ČASOPIS

dvojmesačne 96 strán, ročné predplatné Kčs 30,—

SLOVENSKÁ LITERATÚRA

štvrtročne 128 strán, ročné predplatné Kčs 24,—

SLOVENSKÉ ODBORNÉ NÁZVOSLOVIE

mesačne 32 strán, ročné predplatné Kčs 24,—

JEDNOTNÁ ŠKOLA

dvojmesačne 128 strán, ročné predplatné Kčs 24,—

HISTORICKÝ ČASOPIS

dvojmesačne 144 strán, ročné predplatné Kčs 54,—

Prihlášky za predplatiteľov zasielajte na adresu:

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Bratislava, Klemensova 27.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník XXI, 1956, číslo 5

Vydalo v Bratislave roku 1956

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna

Výkonná redaktorka Marta Marsinová

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3.

X-20233.

Cena Kčs 3,—